

ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ

ΣΧΟΛΗ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΑΓΩΓΗΣ

ΤΜΗΜΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ ΚΑΙ ΑΓΩΓΗΣ ΣΤΗΝ ΠΡΟΣΧΟΛΙΚΗ ΗΛΙΚΙΑ

UNIVERSITY COLLEGE LONDON, INSTITUTE OF EDUCATION

ΚΟΙΝΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

«ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΚΑΙ ΑΝΘΡΩΠΙΝΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ»

Η αναπαράσταση του παιδιού πρόσφυγα ως φορέα του δικαιώματος στην εκπαίδευση στον ημερήσιο τύπο

Κωνσταντίνα Τσαντσαράκη

Α.Μ. 151008

Επιβλέπουσα:

Εύη Ζαμπέτα

Αναπληρώτρια καθηγήτρια

Απρίλιος 2018

Περιεχόμενα

Πρόλογος 3
Περίληψη 4
Abstract 5
Εισαγωγή 6
Κεφάλαιο 1ο Θεωρητικό πλαίσιο 9
1.1 Τα σύνορα της Ευρωπαϊκής Ένωσης ως κατάσταση εξαίρεσης για τους μετανάστες 9
1.1.1 Τεχνολογίες ελέγχου των ευρωπαϊκών συνόρων 9
1.1.2 Η κατάσταση εξαίρεσης για τους μετανάστες 12
1.2 Το δικαίωμα των παιδιών προσφύγων στην εκπαίδευση στην Ελλάδα 13
1.3 Ο ρατσισμός απέναντι στους μετανάστες στην ελληνική κοινωνία 16
1.4 Ο δημόσιος λόγος των ελληνικών μέσων ενημέρωσης 19
1.4.1 Η εξουσία των μέσων ενημέρωσης 19
1.4.2 Η αναπαράσταση των μεταναστών στον τύπο 21
1.4.3 Η αναπαράσταση της παιδικής ηλικίας στον τύπο 23
Κεφάλαιο 2ο Μεθοδολογία: Η ποιοτική ανάλυση περιεχομένου 26
2.1 Προανάλυση 27
2.2 Κωδικοποίηση 29
2.2.1 Μονάδα καταγραφής 29
2.2.2 Μέτρηση 30
2.2.3 Κατηγοριοποίηση 30
2.3 Ποσοτική αναπαράσταση 32
Κεφάλαιο 3ο Ανάλυση δεδομένων 35
3.1 Τα παιδιά πρόσφυγες ως απειλή 35
3.1.1 Οι ρατσιστικές αντιδράσεις στη φοίτηση των παιδιών στο σχολείο 37
3.1.2 Οι ρατσιστικές απόψεις της εφημερίδας 41
3.2 Τα παιδιά πρόσφυγες ως φορείς του δικαιώματος στην εκπαίδευση 45
3.2.1 Ο δημοκρατικός λόγος της εφημερίδας 46
3.2.2 Η προβολή του κυβερνητικού λόγου 48
3.2.3 Ο λόγος της σχολικής κοινότητας 50
3.3 Τα παιδιά πρόσφυγες ως αθώα θύματα 52
Κεφάλαιο 4ο: Συμπεράσματα - προοπτικές 57
Βιβλιογραφικές αναφορές 65
Παράρτημα 73

Πρόλογος

Η παρούσα διπλωματική εργασία πραγματοποιήθηκε στα πλαίσια του Μεταπτυχιακού Προγράμματος «Εκπαίδευση και Ανθρώπινα Δικαιώματα» του Τμήματος Εκπαίδευσης και Αγωγής στην Προσχολική Ηλικία του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών σε συνεργασία με το Institute of Education του University College of London.

Επιβλέπουσα καθηγήτρια της εργασίας ήταν η κα Εύη Ζαμπέτα, αναπληρώτρια καθηγήτρια του τμήματος, την οποία ευχαριστώ θερμά για την καθοδήγηση, το ενδιαφέρον, την υπομονή και την πίστη της σε εμένα.

Επίσης, θα ήθελα να ευχαριστήσω την οικογένειά μου και κυρίως τη μητέρα μου Σοφία και την αδερφή μου Ιωάννα για κάθε είδους στήριξη που μου παρείχαν καθ' όλη τη διάρκεια του μεταπτυχιακού, τις φίλες και τους φίλους μου για την κατανόηση και τις ανέμελες στιγμές. Ακόμα, θα ήθελα να πω ένα ευχαριστώ σε όσες και όσους ήταν πρόθυμες και πρόθυμοι να με βοηθήσουν και να συζητήσουμε γύρω από την εργασία.

Τέλος, αφιερώνω την εργασία στην μνήμη του πατέρα μου Θοδωρή και της γιαγιάς μου Ντίνας.

Περίληψη

Σκοπός της παρούσας εργασίας αποτελεί η μελέτη της αναπαράστασης των παιδιών προσφύγων ως φορέων του δικαιώματος στην εκπαίδευση στον ημερήσιο τύπο. Συγκεκριμένα, εξετάζονται άρθρα της εφημερίδας *Καθημερινή* την περίοδο του Σεπτεμβρίου 2016, λίγο πριν τα παιδιά αρχίσουν να φοιτούν στα σχολεία, έως και τον Ιανουάριο του 2017, όπου η Χρυσή Αυγή παρεμβαίνει βίαια στο Δημοτικό Σχολείο Νέου Ικονίου στο Πέραμα. Η διερεύνηση του υλικού γίνεται στο πλαίσιο θεωριών που αναφέρονται στην πολιτική αποκλεισμού των μεταναστών στα όρια της Ευρωπαϊκής Ένωσης, που μέλος της αποτελεί η Ελλάδα, στον ρατσισμό απέναντι στους μετανάστες στην ελληνική κοινωνία, στην εξουσία των μέσων ενημέρωσης να δημιουργούν αναπαραστάσεις και στο λόγο τους σχετικά με τους μετανάστες και τα παιδιά και τέλος, στο δικαίωμα στην εκπαίδευση, με στόχο να αναδειχθούν οι αντικρουόμενοι λόγοι που προκύπτουν στην εξέταση του ζητήματος.

Η μεθοδολογία που ακολουθείται είναι η ποιοτική ανάλυση περιεχομένου και οι κατηγορίες που προκύπτουν είναι η αναπαράσταση των παιδιών ως απειλή, ως φορέων του δικαιώματος στην εκπαίδευση κι ως αθώων θυμάτων. Συνοπτικά, συμπεραίνεται ότι ο λόγος της εφημερίδας εμφανίζεται αντιφατικός, καθώς σε γενικές γραμμές τα παιδιά πρόσφυγες αναπαριστώνται θετικά, αλλά εντοπίζεται ένας υπόρρητος ρατσιστικός λόγος.

Abstract

The aim of this paper is to study the media representation of refugee children as emblems of the right to education. Specifically, *Kathimerini's* articles were examined from September 2016 (shortly before the children begun attending Greek schools) until January 2017, when Golden Dawn (Chrisi Avgi) invaded the Neo Ikonio Elementary School in Perama, Greece.

The empirical evidence was analysed in relation to theories on immigrant exclusion policies in the borders of the European Union countries (Greece being one of them). Greek racism towards immigrants was also studied alongside with the power of the media to create representations- that is, the way the media has portrayed immigrants and children and the right to education. The aim was to highlight the contradictory media representations that arise in the examination of this issue.

A qualitative analysis was conducted and the following representative groups were formed: Children as a threat, as beacons of the right to education and as innocent victims. It was found that the newspaper's standpoints were contradictory; while the child refugees were represented in a seemingly positive light, there was also a racist undertone.

Εισαγωγή

Από το καλοκαίρι του 2015, καθημερινά περνούσαν τα ελληνοτουρκικά σύνορα χιλιάδες μετανάστες με σκοπό να διασχίσουν τα Βαλκάνια και να φτάσουν στην Κεντρική Ευρώπη. Καθώς ο αριθμός των μεταναστών στην επικράτεια της Ευρωπαϊκής Ένωσης αυξανόταν, το ζήτημα απασχολούσε αλλεπάλληλες ευρωπαϊκές Συνόδους Κορυφής, χωρίς ωστόσο κάποιο αποτέλεσμα. Σταδιακά, οι ευρωπαϊκές Σύνοδοι Κορυφής επικεντρώθηκαν όλο και περισσότερο σε μέτρα που αποσκοπούσαν να συγκρατήσουν τους μετανάστες εκτός Ευρώπης ή να επιτύχουν την επαναπροώθησή τους. Αποκορύφωμα αυτής της πολιτικής ήταν η υπογραφή στις 18 Μαρτίου 2016 ενός κοινού σχεδίου δράσης με την Τουρκία, με αποτέλεσμα αυτή την στιγμή να έχουν εγκλωβιστεί στην Ελλάδα περίπου 62.500 μετανάστες (IOM, 2017: 8) με μερίδα αυτών οι οποίοι έχουν την προσφυγική ιδιότητα να διαμένουν στα επονομαζόμενα «κέντρα φιλοξενίας» τα οποία υπάρχουν τόσο σε νησιά, όσο και στην ηπειρωτική Ελλάδα. Τα περισσότερα κέντρα βρίσκονται σε περιοχές απομακρυσμένες από τον αστικό ιστό, με πολύ κακές συνθήκες διαβίωσης, με φαγητό που δεν τρώγεται και πολλές φορές χωρίς πόσιμο νερό και προστασία από το κρύο (Henriette Johansen, 2016).

Σ’ αυτό το πλαίσιο, αποφασίζεται από το Υπουργείο Παιδείας ο σχεδιασμός ενός προγράμματος εκπαίδευσης παιδιών προσφύγων τα οποία διαμένουν σε αυτά τα κέντρα, το οποίο ονομάστηκε «Δομές Υποδοχής για την Εκπαίδευση των Προσφύγων» (ΔΥΕΠ), με απογευματινό ωράριο σε δημόσια σχολεία σε όλη τη χώρα τα οποία βρίσκονται κοντά στα κέντρα. Κι ενώ τα παιδιά σε γενικές γραμμές δεν κατέχουν χώρο στο λόγο των εφημερίδων, παρά μόνο ως περιθωριακή κατηγορία και με κύριο στόχο την επίκληση στο συναίσθημα, από τον Οκτώβριο, κυρίως, όπου τα παιδιά που διαμένουν στα «κέντρα φιλοξενίας» ξεκινούν να πηγαίνουν σχολείο, εμφανίζονται στο λόγο των εφημερίδων ως υποκείμενα που προκαλούν αντιδράσεις στην κοινότητα του σχολείου, θετικές ή αρνητικές. Οι αντιδράσεις αυτές αποτυπώνονται στον τύπο, διαμορφώνοντας τις αναπαραστάσεις των παιδιών προσφύγων ως φορέων του δικαιώματος στην εκπαίδευση.

Στην παρούσα εργασία θα ανιχνευθούν οι αναπαραστάσεις των παιδιών προσφύγων ως φορέων του δικαιώματος στην εκπαίδευση στον λόγο της εφημερίδας *Καθημερινή*. Οι αυξανόμενες «μεταναστευτικές/προσφυγικές ροές» από το 2015 και μετά, διαμόρφωσαν έναν λόγο ανθρωπιστικό, που ανιχνεύεται στην επίσημη αναπαράσταση των

μεταναστών/προσφύγων (Παπαταξιάρχης, 2016: 14-15), ενώ την ίδια στιγμή σχεδιάζονται, αποφασίζονται και επικροτούνται νέα σκληρότερα μέτρα ελέγχου και καταστολής. Επομένως, τα δικαιώματα των προσφύγων βρίσκονται σε διακύβευση. Τα παιδιά φαίνεται να βρίσκονται ανάμεσα σε δύο αντικρουόμενους λόγους, τον λόγο που αποκλείει τους εθνικά, φυλετικά και πολιτισμικά Άλλους, οι οποίοι δεν έχουν δικαιώματα και το λόγο περί προστασίας της παιδικής ηλικίας η οποία έχει θεσμιστεί μέσω της Διακήρυξης των Δικαιωμάτων του Παιδιού και άλλων Συμβάσεων, οι οποίες έχουν επικυρωθεί από την ελληνική νομοθεσία. Στο δυτικό φαντασιακό, η παιδική ηλικία νοείται ως μια περίοδος της ζωής ενός ανθρώπου που χαρακτηρίζεται από ανεμελιά, αθωότητα και ελευθερία γι' αυτό και χρήζει ιδιαίτερης προστασίας. Αυτό συνεπάγεται την αποσιώπηση, ανάμεσα σε άλλα, της εθνοτικής διαστρωμάτωσης της κοινωνίας και της παιδικής ηλικίας, καθώς και των ασύμμετρων σχέσεων εξουσίας που αυτή συνεπάγεται (Πεχτελίδης, 2015: 111-112). Στην παρούσα εργασία, θα γίνει προσπάθεια να αναδειχθούν αυτά τα χαρακτηριστικά όσον αφορά τα παιδιά πρόσφυγες.

Ο όρος «παιδιά πρόσφυγες» χρησιμοποιείται γιατί ο όρος «πρόσφυγες»[1] αποτελεί άξονα αναφοράς της τρέχουσας πολιτικής και κατ' επέκταση του δημόσιου λόγου που προβάλλεται από τον τύπο αναφορικά με τα άτομα που πέρασαν τα ευρωπαϊκά σύνορα από το καλοκαίρι του 2015 και μετά. Ωστόσο, κρίνεται απαραίτητο να παρουσιαστεί ένας προβληματισμός σχετικά με την ορολογία. Όπως αναφέρουν οι Λέκκα & Πανουτσόπουλος (2016: 16-18), ο όρος «μετανάστης/ρια»[2] κι ακόμα χειρότερα ο όρος «λαθρομετανάστης/ρια» ήταν αυτός που τις προηγούμενες δεκαετίες κυριαρχούσε στον δημόσιο λόγο. Την άνοιξη του 2015 εμφανίστηκε τόσο έντονα στον ελληνικό τύπο ο όρος

[1] Ο όρος «πρόσφυγας» αποτελεί ένα καθεστώς από τη Σύμβαση της Γενεύης του 1951 και ορίζεται ως «ένα άτομο που βρίσκεται εκτός της χώρας καταγωγής του ή του τόπου κατοικίας του, έχει δικαιολογημένο φόβο δίωξης για λόγους φυλής, θρησκείας, εθνικότητας, συμμετοχής σε ορισμένη κοινωνική ομάδα ή λόγω πολιτικών πεποιθήσεων και εξαιτίας αυτού του φόβου δίωξης αδυνατεί ή δεν επιθυμεί να απολαμβάνει την προστασία αυτής της χώρας ή την επιστροφή σ' αυτήν» (ΥΑ, 2009: 11).Ο όρος «αιτών/ούσα άσυλο» χρησιμοποιείται για να δηλώσει «το πρόσωπο που ζήτησε διεθνή προστασία και που η αίτησή του να αναγνωριστεί η ιδιότητα του πρόσφυγα δεν έχει ακόμα απαντηθεί. Ένα άτομο είναι πρόσφυγας από την στιγμή που εκπληρώνει τα κριτήρια της σύμβασης. Η επίσημη αναγνώριση ενός ατόμου, λόγου χάρη μέσω την αναγνώρισης της ιδιότητας του πρόσφυγα σε ατομικό επίπεδο, δεν αποδίδει την ιδιότητα αλλά την επιβεβαιώνει» (UNCHR, 2008: 2). Ωστόσο, στη διαδικασία παροχής ανθρωπιστικής προστασίας, την οποία νομικά δικαιούνται οι «πρόσφυγες», λαμβάνονται ελάχιστα υπόψη οι οικονομικοί, πολιτικοί ή/και κοινωνικοί όροι της παγκόσμιας πραγματικότητας, οι οποίοι εξωθούν ανθρώπους στην μετανάστευση (Τρουμπέτα, 2012: 186).

[2]Ο όρος «μετανάστης/ρια», δεν αποτελεί νομική κατηγορία, σημαίνει απλώς τους ανθρώπους που, από επιλογή, από ανάγκη ή εξαναγκασμό, εγκαταλείπουν τη χώρα τους για να εγκατασταθούν σε μια άλλη (Ροντιέ & Πορτβέν, 2016: 17).

«πρόσφυγας», ο οποίος ήρθε να αντικαταστήσει τους παραπάνω όρους. Το γλωσσικό πέρασμα από τον «λαθρομετανάστη» στον «πρόσφυγα» δεν συνιστά ένα απλό παιχνίδι σημαινόντων. Ούτε και γεννήθηκε μέσα από την αναγκαιότητα περιγραφής μιας πρωτόγνωρης ιστορικής συγκυρίας, καθώς οι πρόσφυγες δεν εμφανίστηκαν για πρώτη φορά λόγω της σημερινής εμπόλεμης κατάστασης στη Συρία. Μόνο τα τελευταία χρόνια, κάτοικοι αρκετών χωρών, όπως της Λιβύης, του Ιράκ και του Αφγανιστάν, βιώνουν αιματηρούς πολέμους που εξανάγκασαν πολλούς απ' αυτούς να μεταναστεύσουν. Βάσει αυτής της προοπτικής, λοιπόν, η εισαγωγή του όρου «πρόσφυγας» στο δημόσιο λόγο σηματοδοτεί, στην ουσία, μια αλλαγή πλεύσης της ευρωπαϊκής πολιτικής ελέγχου και διαχείρισης των μεταναστευτικών ροών και τους περαιτέρω διαχωρισμούς μεταξύ προσφύγων και μεταναστών.

Η εργασία δομείται ως εξής: Στο πρώτο κεφάλαιο, αναλύονται βασικές θεωρητικές έννοιες που αφορούν το πολιτικό συγκείμενο των μεταναστών στα πλαίσια της Ευρωπαϊκής Ένωσης, του ρατσισμού στην ελληνική κοινωνία, της νομικής βάσης του δικαιώματος των παιδιών προσφύγων στην εκπαίδευση και της διαμόρφωσης του δημόσιου λόγου στα ελληνικά μέσα ενημέρωσης, οι οποίες αποτελούν την ερμηνευτική βάση για την ανάλυση των δεδομένων.

Στο δεύτερο κεφάλαιο, καταγράφεται η μεθοδολογία που ακολουθείται στην παρούσα εργασία. Πρόκειται για την ποιοτική ανάλυση περιεχομένου 32 άρθρων της *Καθημερινής* την περίοδο που ξεκινά τον Σεπτέμβριο του 2016 έως τον Ιανουάριο του 2017.

Στο τρίτο κεφάλαιο, γίνεται εκτενής ανάλυση των δεδομένων που προέκυψαν, με βάση το θεωρητικό πλαίσιο, τα οποία κωδικοποιούνται σε τρεις κατηγορίες, έτσι όπως αναδείχθηκαν από την εξέταση του εμπειρικού υλικού.

Στο τελευταίο κεφάλαιο, τα δεδομένα αυτά συνδυάζονται για την εξαγωγή συμπερασμάτων κι επίσης αναφέρονται προοπτικές για περαιτέρω έρευνα.

Κεφάλαιο 1ο Θεωρητικό πλαίσιο

Στο κεφάλαιο αυτό θα παρουσιαστεί το θεωρητικό πλαίσιο της εργασίας. Αποτελείται από βασικές έννοιες, οι οποίες αφορούν το πολιτικό συγκείμενο των μεταναστών στα πλαίσια της Ευρωπαϊκής Ένωσης, του ρατσισμού στην ελληνική κοινωνία, της νομικής βάσης του δικαιώματος των παιδιών προσφύγων στην εκπαίδευση και της διαμόρφωσης του δημόσιου λόγου στα ελληνικά μέσα ενημέρωσης.

1.1 Τα σύνορα της Ευρωπαϊκής Ένωσης[3] ως κατάσταση εξαίρεσης για τους μετανάστες

> *'Αν κάνω ένα βήμα,' σκέφτηκα, 'θα είμαι κάπου αλλού. Όταν το πόδι μου πατήσει το έδαφος στην άλλη πλευρά του δρόμου, δεν θα είμαι το ίδιο άτομο. Αν κάνω αυτό το βήμα θα είμαι ένα «παράνομο» άτομο κι ο κόσμος δεν θα είναι ποτέ ξανά ο ίδιος' (Khosravi, 2007: 321).*

1.1.1 Τεχνολογίες ελέγχου των ευρωπαϊκών συνόρων

«Ο εικοστός πρώτος αιώνας θα είναι ο αιώνας του μετανάστη» (Nail, 2015: 1), καθώς ζούμε σε μια εποχή μεγάλων αλλαγών και ταχύτατης παγκοσμιοποίησης (Γκόλντιν, Κάμερον & Μπαλαρατζάν, 2013: 23). Ταυτόχρονα, όμως έχει χαρακτηρισθεί ως μια εποχή «θριάμβου των συνόρων, μια εποχή φετιχισμού των συνόρων» (Khosravi, 2007: 321), σύνορα που δεν νοηματοδοτούνται για όλους τους ανθρώπους με τον ίδιο τρόπο και με την ίδια βαρύτητα. Και αυτό συμβαίνει γιατί «παρά το ότι μία προνομιούχος ελίτ μοιάζει πράγματι να απολαμβάνει αυτό που φαίνεται προοδευτικά να είναι ένας κόσμος χωρίς σύνορα έχει καταστεί συγχρόνως εμφανές ότι για μια μεγάλη πλειοψηφία, τα σύνορα όχι μόνο ενισχύονται, αλλά ανασχηματίζονται με τρόπους που καθορίζουν ακόμη πιο εμβριθώς τα δικαιώματα του πολίτη, τα ίδια τα σύνορα που προσδιορίζουν την ανθρωπότητα καθ' εαυτήν» (Harper&Raman, 2008: 4-5).

Μετά την 9/11, η μεταναστευτική πολιτική των δυτικών κρατών έχει μετατοπισθεί από το πεδίο της εργασίας, όπως ήταν μέχρι τότε, στο πεδίο της ασφάλειας και της πάταξης της τρομοκρατίας (Ροντιέ & Πορτβέν, 2016: 99-100· Λέκκα & Πανουτσόπουλος, 2016: 39-40· Φωτιάδης, 2015: 11). Ως χώρες υποδοχής, θέλουν να παραμείνουν ελκυστικές για ορισμένους μετανάστες και προσωρινούς επισκέπτες, όπως οι τουρίστες και οι επιχειρηματίες, αλλά συγχρόνως θέλουν να οχυρώσουν τα σύνορά τους σε όσους και όσες

[3]Η Ευρωπαϊκή Ένωση νοείται ως ένας συνασπισμός κρατών με κοινά εξωτερικά σύνορα.

δεν έρχονται με τις κατάλληλες διατυπώσεις από χώρες κυρίως της Ασίας και της Αφρικής, δηλαδή τους πρόσφυγες, τους αιτούντες άσυλο και τους μετανάστες (Γκόλντιν, Κάμερον & Μπαλαρατζάν, 2013: 311). Για την πλειονότητα των παραπάνω, η μόνη δίοδος στις δυτικές χώρες είναι μέσω ενός παράνομου ταξιδιού, στηριζόμενου σε διακινητές, καθώς η πολιτική για τις βίζες, η συνεργασία με αεροπορικές εταιρίες και οι συμφωνίες μέσω κρατών, δεν τους επιτρέπουν μία νόμιμη μεταναστευτική επιλογή (Morrison & Backers, 2001: 71).

Η συμβολή της επιστήμης και της τεχνολογίας στον έλεγχο των συνόρων, επιτείνουν περαιτέρω τη συγκρότηση και στοχοποίηση τους ως ανεπιθύμητων Άλλων, μέσω της χρήσης των πρώτων «για την αναγνώριση και την ταυτοποίηση 'ύποπτων' και 'επικίνδυνων' ομάδων του πληθυσμού βάσει δεδομένων που αφορούν την υποκειμενικότητά τους ατομικά και συνολικά, με σκοπό τη διαρκή και ασφυκτική επιτήρησή τους» (Λέκκα & Πανουτσόπουλος, 2016: 39). Η Ευρωπαϊκή Ένωση (ΕΕ) έχει αναπτύξει ένα από τα πιο σύνθετα συστήματα συντονισμού στον έλεγχο των εξωτερικών συνόρων της (Γκόλντιν, Κάμερον & Μπαλαρατζάν, 2013: 316). Η ΕΕ εφάρμοσε σταδιακά μια σειρά μέτρων πολυμερούς ελέγχου των συνόρων ήδη από τα μέσα της δεκαετίας του 1990, με τη λειτουργία των πληροφοριακών συστημάτων SIS[4], SIRENE[5], EURODAC[6] και VIS[7], με σκοπό την εφαρμογή των συνθηκών Σένγκεν (1985), Άμστερνταμ (1999) και Δουβλίνου (1997, 2003, 2013). (Γκόλντιν, Κάμερον & Μπαλαρατζάν, 2013: 317· Λέκκα & Πανουτσόπουλος, 2016: 39-40).

Στο ίδιο πνεύμα, τον Οκτώβριο του 2004 ιδρύεται ο FRONTEX[8], με τη συνθήκη ίδρυσής του να προβλέπει τη σύνδεση των εθνικών βάσεων δεδομένων σε ενιαίο δίκτυο και τη στενότερη συνεργασία της αστυνομίας με τις μεταναστευτικές υπηρεσίες για τον έλεγχο των συνόρων, στα εξωτερικά σύνορα της ΕΕ (Γκόλντιν, Κάμερον & Μπαλαρατζάν, 2013: 317). Το νοτιανατολικό σύνορο της Ευρώπης αποτελεί η Ελλάδα κι από το 2009, ο FRONTEX συντονίζει θαλάσσιες περιπολίες, αναγνωριστικές πτήσεις και επιχειρήσεις στις ακτές ή την ξηρά της ελληνικής περιφέρειας. Επίσης, συντονίζει ένα δίκτυο ειδικών με το καθήκον να προσδιορίζουν την πραγματική χώρα προέλευσης των μεταναστών, με κωδική ονομασία

[4] Schengen Information System
[5] Supplément d' Information Requis à l' Entrée Nationale
[6] European Dactylographic System
[7] Visa Information System
[8] Ευρωπαϊκός Οργανισμός για τη Διαχείριση της Επιχειρησιακής Συνεργασίας στα Εξωτερικά Σύνορα των Κρατών-Μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης

«Screening». Οι άνθρωποι που κατά τη διαδικασία του «Screening» αποτυγχάνουν να αποδείξουν ότι διαθέτουν τις προϋποθέσεις για διεθνή προστασία, είναι εκείνοι που επιστρέφονται άμεσα (Φωτιάδης, 2015: 101). Ωστόσο, ακτιβιστές και δικηγόροι από το χώρο της προάσπισης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων οι οποίοι έχουν πραγματοποιήσει πολλές επιτόπιες έρευνες σε όλη τη χώρα, έχουν ισχυρές αμφιβολίες σχετικά με τις μεθόδους ταυτοποίησης, καθώς οι screeners είναι «άτομα χωρίς κοινοποιημένα διαπιστευτήρια, που δρουν σε αδιευκρίνιστο πλαίσιο, το οποίο μέσα σε μια δεκάλεπτη συζήτηση καθορίζει τις ζωές των ανθρώπων» (Σαλίνια Στρουξ, ανθρωπολόγος και μέλος της οργάνωσης «Welcome to Europe», όπως παρατίθεται στο Φωτιάδης, 2015: 101). Τέλος, από το 2015 όπου λόγω της επονομαζόμενης «μεταναστευτικής/προσφυγικής κρίσης» τέθηκαν σε λειτουργία τα hotspots («Σημεία Καταγραφής»), ο FRONTEX έχει ενεργό ρόλο σ' αυτά και συνεργάζεται με το EASO[9] και τη EUROPOL[10] για την διαπίστευση, ταυτοποίηση και καταγραφή των μεταναστών. Τα κέντρα αυτά διαθέτουν εξοπλισμό υψηλής τεχνολογίας για την ταυτοποίηση και καταγραφή των εισερχόμενων προσώπων, ενώ εκτελούν και σκανάρισμα των δακτυλικών αποτυπωμάτων και τα συλλεγόμενα δεδομένα καταχωρούνται και στην ευρωπαϊκή βάση δεδομένων EURODAC (Λέκκα & Πανουτσόπουλος, 2016: 20· Ροντιέ & Πορτβέν, 2016: 54-57).

Στις 9 Οκτωβρίου 2013, μία εβδομάδα μετά το ναυάγιο στη Λαμπεντούζα με 368 μετανάστες νεκρούς, το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο ψήφισε τη δημιουργία του Ευρωπαϊκού Συστήματος Επιτήρησης των Συνόρων (EUROSUR), το οποίο τέθηκε σε λειτουργία στις 2 Δεκεμβρίου του ίδιου έτους. Σύμφωνα με τον σχετικό κανονισμό, πραγματοποιήθηκε για να παρέχει στις αρμόδιες αρχές και τα κράτη-μέλη τις αναγκαίες υποδομές και τα εργαλεία για να αντιδρούν γρηγορότερα σε περιστατικά που αφορούν την «παράτυπη» μετανάστευση και το διασυνοριακό έγκλημα. Μέσω δορυφόρων, μη επανδρομένων αεροσκαφών και μηχανών (drones) και συστημάτων παρακολούθησης πλοίων, το EUROSUR επιτρέπει στον FRONTEX και τις υπόλοιπες συνοριακές/αστυνομικές αρχές των κρατών-μελών της ΕΕ να ανταλλάσσουν εικόνες, πληροφορίες και δεδομένα σε πραγματικό χρόνο, εντατικοποιώντας και πυκνώνοντας το πλέγμα ελέγχου και ασφάλειας σε ολόκληρο τον ευρωπαϊκό χώρο (Λέκκα & Πανουτσόπουλος, 2016: 42-43· Φωτιάδης, 2015: 79-81).

[9] European Asylum Support Office
[10] European Police Office

1.1.2 Η κατάσταση εξαίρεσης για τους μετανάστες

Φαίνεται, λοιπόν, ότι οι νέες τεχνολογίες ελέγχου της ΕΕ και οι πολύπλοκοι μηχανισμοί επιστημονικής καταγραφής και επεξεργασίας προσωπικών και βιομετρικών δεδομένων οδηγούν σε πρωτοφανείς μορφές επιτήρησης, χαράσσουν διαρκώς νέα σύνορα και ορθώνουν νέους φράκτες. Ο σαφής διαχωρισμός μεταξύ αυτών που μπορούν να εισέλθουν στην ΕΕ και σ' αυτούς που δεν μπορούν να διαπεράσουν την οχύρωσή της εισαγάγει σαφείς ιεραρχίες. Τέτοιου είδους διαχωρισμοί «δεν παράγουν μόνο την επικράτεια των διανοητών σωμάτων αλλά επίσης παράγουν μια επικράτεια σωμάτων που είναι αδιανόητα, αποκείμενα, αβίωτα» (Λέκκα & Πανουτσόπουλος, 2016: 18). Μετατρέπονται, έτσι, στο αποκηρυγμένο περιθώριο της τάξης του πολιτικού, οι ιδεώδεις «άλλοι», τα ιδεώδη θύματα, υποκείμενα ξένα και περιττά με γνώμονα τις κυρίαρχες νόρμες που ορίζουν ποιες μορφές ζωής λογίζονται ως κοινωνικά βιώσιμες και αξιοβίωτες (Αθανασίου & Τσιμουρής, 2013: 5).

Τα σύνορα, ανάμεσα στη φουκωική έννοια της κυριαρχίας, ως μορφής διακυβέρνησης που προσβλέπει στον έλεγχο των σωμάτων και σ' αυτήν της βιοεξουσίας, ως διάχυτης και αποεδαφοποιημένης μορφής εξουσίας, γίνονται ολοένα και περισσότερο ρευστά (Foucault, 2002[11]· Rabinow & Rose, 2003[12] όπως παρατίθεται στο Αθανασίου & Τσιμουρής: 5-6). Εντός ενός συστήματος πανοπτικού «είναι ακριβώς οι πιο καθυποταγμένες και περιθωριοποιημένες ομάδες που θα αντιμετωπίσουν τις μεγαλύτερες δυσκολίες στο να πιστοποιήσουν την αυθεντικότητα της ταυτότητάς τους» (Amoore & De Goede, 2005: 168[13], όπως παρατίθεται στο Λέκκα & Πανουτσόπουλος, 2016: 53). Ταυτόχρονα, μπορούμε να εντοπίσουμε μεγάλα περιθώρια εξαιρέσεων απ' το γενικό κανόνα της ποινικοποίησης της μετανάστευσης, επιβεβαιώνοντας την οπτική του Karl Schmitt που αντιλαμβάνεται ως κυρίαρχο όχι αυτόν που επιβάλλει το νόμο αλλά «αυτόν που αποφασίζει για την εξαίρεση» (Αθανασίου, 2007: 11-15), κάτι που συμβαίνει στη διαχείριση θεμάτων που αφορούν την εργασία, παραμονή και υπηκοότητα προνομιούχων μεταναστών όπως αθλητών (Αθανασίου & Τσιμουρής 2013: 12), ενώ ένας 'παράνομος' ταξιδιώτης βρίσκεται σε καθεστώς μη-νόμου (Koshavi, 2007: 324).

---

[11] Foucault, M. (2002). *Για την υπεράσπιση της κοινωνίας*. Αθήνα: Ψυχογιός. Μετάφραση: Τ. Δημητρούλια.

[12] Rabinow, P. & Rose, N. (2003). *Thoughts on the concept of biopower today*. Διαθέσιμο στο:http://www.molsci.org/files/Rose_Rabinow_Biopower_Today.pdf

[13] Amoore, L. & De Goede, M. (2005). Governance, risk and the dataveillance in the war on terror. Crime, law and social change, 43, σσ. 149-173.

Όπως αναφέρει ο Δουζίνας (2006: 28, 201) οι άνθρωποι έχουν δικαιώματα, αλλά τα πολιτικά δικαιώματα προσδίδουν στο υποκείμενο την «ανθρώπινη ιδιότητα». Σε αυτό το ζήτημα στηρίζονται οι εξαιρέσεις από τα ανθρώπινα δικαιώματα (Τρουμπέτα, 2012: 189).

Η διεθνική μετανάστευση θέτει ένα καταστατικό δίλημμα στην καρδιά της δημοκρατίας, «ανάμεσα στην απαίτηση για εθνικό αυτοπροσδιορισμό και στο σεβασμό των οικουμενικών ανθρωπίνων δικαιωμάτων των Άλλων» (Benhabib, 2004: 2), απ' τη στιγμή που υπάρχει μία αντίφαση μεταξύ των διακηρύξεων των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και της αξίωσης της εθνικής κυριαρχίας να ελέγχει τα σύνορα, την ποιότητα και την ποσότητα των μεταναστών. Ακόμα κι αν ακουστεί ότι οι μετανάστες μπορεί να είναι «καλοί», υποστηρίζεται μ' αυτόν τον τρόπο η εξουσία την κοινότητας να ελέγχει την ποσότητα και την ποιότητα των κινήσεων στα σύνορα, καθώς ασκείται από αυτήν το κυριαρχικό προνόμιο (Benhabib, 2004: 118).

Η Διεθνής Διακήρυξη των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων (United Nations, 1948) αναγνωρίζει την ελευθερία της διάσχισης των συνόρων στα άτομα με το να φεύγουν από τη χώρα τους αλλά και με το να εισέρχονται σε άλλη χώρα (Άρθρο 13). Ωστόσο, η Διεθνής Διακήρυξη δεν θέτει καμία υποχρέωση στα κράτη υποδοχής να δώσουν άσυλο κι επομένως δομείται μία σειρά από εσωτερικές αντιφάσεις ανάμεσα στα οικουμενικά ανθρώπινα δικαιώματα και στην κρατική εξουσία (Benhabib, 2004: 11).

Συνεπώς, τα ευρωπαϊκά σύνορα ανεγείρονται και λειτουργούν ως διαχωριστικές γραμμές ανάμεσα στα υποκείμενα, των οποίων η ανθρώπινη ιδιότητα και τα δικαιώματα του πολίτη θεωρούνται εν πολλοίς δεδομένα, και τα μη-υποκείμενα, στα οποία τίποτε από τα παραπάνω δεν αναγνωρίζεται και στα οποία επιβάλλεται μια διαρκής «κατάσταση εξαίρεσης» (Λέκκα & Πανουτσόπουλος, 2016: 53-54).

1.2 Το δικαίωμα των παιδιών προσφύγων στην εκπαίδευση στην Ελλάδα

Στις αρχές του 20ου αιώνα, το δικαίωμα στην εκπαίδευση αναγνωρίστηκε όχι μόνο στα πλαίσια εθνικών πολιτικών, αλλά επίσης και σε διεθνές επίπεδο, ως ένα βασικό ανθρώπινο δικαίωμα.

Έτσι, το δικαίωμα των παιδιών προσφύγων στην εκπαίδευση αναγνωρίζεται ως οικουμενικό κι έχει κατοχυρωθεί από διεθνές συμβάσεις για τα ανθρώπινα δικαιώματα. Συγκεκριμένα, αυτές είναι η Οικουμενική Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου του 1948, όπου με το άρθρο 26 ορίζει ότι «όλοι έχουν δικαίωμα στην εκπαίδευση» και διασφαλίζει την δωρεάν και υποχρεωτική βασική εκπαίδευση (OHCHR, 1948), η Διεθνής Συμφωνία για τα Οικονομικά, Κοινωνικά και Πολιτισμικά Δικαιώματα του 1966 και η Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού του 1989 (Migliarini, 2009: 35).

Το δικαίωμα στην εκπαίδευση έχει κατοχυρωθεί κι από άλλα διεθνή έγγραφα, όπως για παράδειγμα τη Σύμβαση Ενάντια στη Διάκριση στην Εκπαίδευση της UNESCO του 1960, η οποία ορίζει ότι η εκπαίδευση οφείλει να παρέχεται χωρίς καμία διάκριση βάσει φυλής, χρώματος, φύλου, θρησκεύματος, εθνικότητας, «που σκοπό έχει να επηρεάσει την ισότητα στη διαχείριση στο πλαίσιο της εκπαίδευσης» (Hodgson, 1998[14]· Volio, 1979[15], όπως παρατίθεται στο Migliarini, 2009: 35).Το δικαίωμα στην εκπαίδευση επίσης αναφέρεται στο Άρθρο 22 της Σύμβασης του ΟΗΕ για το Καθεστώς των Προσφύγων του 1951 (ΥΑ, 1951). Σύμφωνα με αυτό το Άρθρο, οι συμβαλλόμενες χώρες οφείλουν να παρέχουν αντίστοιχη μεταχείριση ως προς τη στοιχειώδη εκπαίδευση, όπως και στους πολίτες της χώρας. Ειδικότερα, στο Άρθρο αναφέρεται ότι η βασική εκπαίδευση πρέπει να παρέχεται στα παιδιά πρόσφυγες, χωρίς να περιμένουν την επίσημη απόδοση του καθεστώτος του πρόσφυγα (Hathaway, 2005: 240).

Η Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού αποτελεί την πιο σύγχρονη συμφωνία που αναγνωρίζει το νομικό καθεστώς των παιδιών στο διεθνές δίκαιο και παρέχει την πιο ευρεία γκάμα δεσμευτικών διατάξεων σχετικά με το δικαίωμα στην εκπαίδευση. Η καθολικότητα του δικαιώματος στην εκπαίδευση αναγνωρίζεται πολύ έντονα σ' αυτό το έγγραφο και τα μέσα για την εφαρμογή της διευρύνονται. Αυτό το έγγραφο είναι υψίστης σημασίας καθώς ενισχύει την οπτική των ανθρωπίνων δικαιωμάτων ως αδιαίρετα και μη-ιεραρχικά (Verhellen, 2000[16], όπως παρατίθεται στο Migliarini, 2009: 36).

[14]Hodgson, D. (1988). The human rights to education. Adelrshot: Dartmound Publishing Company Limited.
[15]Volio, F. (1979). The child's right to education. Στο Mialaret, G. (ed.), The child's right to education. Paris: UNESCO.
[16]Verhellen, E. (2000). Convention on the rights of child: background, motivation, strategies, main themes. Leuven: Garant.

Το Άρθρο 28 είναι το Άρθρο της Σύμβασης που αναφέρεται στο δικαίωμα στην εκπαίδευση και το οποίο ορίζει την υποχρέωση των κρατών να αναγνωρίσουν ότι αυτό το δικαίωμα χρειάζεται να εφαρμόζεται στη βάση της ισότητας των ευκαιριών. Η αρχή της ισότητας των ευκαιριών είναι τόσο σημαντική, ώστε η Σύμβαση στηρίζει σε αυτή μια σειρά άλλων δικαιωμάτων. Η αρχή της ισότητας των ευκαιριών ορίζει ότι οι πολιτικές χρειάζεται να δίνουν ιδιαίτερη προσοχή σε ειδικές ομάδες παιδιών, οι οποίες είναι ιδιαίτερα ευάλωτες στη διάκριση σχετικά με την πρόσβαση στην εκπαίδευση, όπως οι πρόσφυγες. Τα κράτη πρέπει να σέβονται την αρχή της ισότητας στα δημόσια σχολεία, στη νομοθεσία, στην πολιτική και στην πρακτική σε όλες τις πλευρές της εκπαίδευσης.

Όσον αφορά την Ελλάδα, η χώρα έχει κυρώσει τη Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού του 1989 (Κύρωση με το Ν.2101/1992) και τη Σύμβαση για το Καθεστώς των Προσφύγων του 1951 (Κύρωση με το Ν.Δ. 989/1959) κι άρα έχει δεσμευτεί να παρέχει την απρόσκοπτη πρόσβαση των παιδιών στην εκπαίδευση ακόμα και αν διαθέτουν ελλιπή δικαιολογητικά. Πιο συγκεκριμένα, με το Άρθρο 9 του Προεδρικού Διατάγματος 220/2007, που ορίζει ότι «τα ανήλικα τέκνα των αιτούντων και οι ανήλικοι αιτούντες έχουν πρόσβαση στο εκπαιδευτικό σύστημα υπό προϋποθέσεις ανάλογες με αυτές που ισχύουν για τους Έλληνες πολίτες, εφόσον δεν εκκρεμεί εκτελεστικό μέτρο απομάκρυνσης κατά των ιδίων ή των γονέων τους» (Εφημερίς της Κυβερνήσεως της Ελληνικής Δημοκρατίας ΦΕΚ 251/Α/13-11-2007, 2007) και με το Άρθρο 21 του Νόμου 4251/2014, που ορίζει ότι «ανήλικοι πολίτες τρίτων χωρών, που διαμένουν στην ελληνική επικράτεια, υπάγονται στην υποχρεωτική σχολική φοίτηση, όπως και οι ημεδαποί. Οι ανήλικοι πολίτες τρίτων χωρών, που φοιτούν σε όλες τις βαθμίδες της εκπαίδευσης, έχουν, χωρίς περιορισμούς, πρόσβαση στις δραστηριότητες της σχολικής ή εκπαιδευτικής κοινότητας» (Υπουργείο Εσωτερικών Και Διοικητικής Ανασυγκρότησης, 2015), εξασφαλίζεται το δικαίωμα όλων των παιδιών προσφύγων στην εκπαίδευση, ανεξάρτητα από το αν έχουν πάρει το καθεστώς του πρόσφυγα ή όχι. Τέλος, τον Αύγουστο του 2016, λόγω του αυξημένου αριθμού προσφύγων που διέμεναν στην ελληνική επικράτεια, ψηφίστηκε μία σειρά Άρθρων που εξασφάλιζε την ομαλότερη ένταξη των παιδιών προσφύγων στα σχολεία, μέσω της απογευματινής λειτουργίας των *δομών υποδοχής για την εκπαίδευση των προσφύγων* (Εφημερίς της Κυβερνήσεως της Ελληνικής Δημοκρατίας, ΦΕΚ 159/Α/6-9-2016, 2016).

Συμπερασματικά, όπως φαίνεται κι από τις παραπάνω αναφορές, το δικαίωμα των παιδιών προσφύγων στην Ελλάδα αναγνωρίζεται νομικά ως αναφαίρετο και προστατεύεται τόσο από διεθνείς συμβάσεις όσο κι από την εθνική νομοθεσία.

1.3 Ο ρατσισμός απέναντι στους μετανάστες στην ελληνική κοινωνία

Ο Agamben λέει: «είμαστε όλοι ανεξαιρέτως δυνάμει homines sacri» (2005: 195). Homo sacer είναι «η φονεύσιμη και άθυτη ζωή, εκείνη που μπορεί να θανατωθεί ατιμωρητί, χωρίς ωστόσο να αποτελεί άξια θυσιαστήρια προσφορά» (Agamben, 2005: 27 – 28). Είναι η ζωή που δεν ανήκει ούτε στη ζωή, δηλαδή στη ζωή με τη φυσική, βιολογική της έννοια, ούτε στο βίο, δηλαδή στη ζωή με την πολιτική της έννοια. Αντίθετα, βρίσκεται στο σύνορο μεταξύ των δύο, ως υποπροϊόν, ως απόρριμμα της διάκρισης μεταξύ οίκου και πόλης (Αθανασίου, 2007: 15). Η κυρίαρχη εξουσία είναι αυτή που ασκεί την απόφαση επί του θανάτου του homo sacer, ζωής, όπως αυτής του μετανάστη, που είναι εκτεθειμένη στο θάνατο, εγκαταλελειμμένη από το νόμο, χωρίς πολιτικά δικαιώματα (Αθανασίου, 2007: 10). Είναι ζωή που δεν αξίζει να τη ζει κανείς, αλλά ούτε και να την πενθήσει. Αυτό που την καθιστά πολιτική είναι ο αποκλεισμός της από το πολιτικό πεδίο, όταν εξωθείται στο περιθώριο της τάξης του πολιτικού.

Κάθε εποχή ορίζει τους δικούς της αποδιοπομπαίους τράγους που σηματοδοτούν την απόλυτη ηθική απειλή και τον απόλυτο πολιτικό κίνδυνο που πρέπει να εξαλειφθούν για το καλό της ανθρωπότητας, του πολιτισμού, της ίδιας της ζωής του πληθυσμού. Καθοριστικό ρόλο στη θέσπιση των ορίων ανάμεσα στα «φυσιολογικά» και μη σώματα, ανάμεσα στη ζωή που αξίζει να ζει κανείς και σ' αυτή που δεν είναι άξια πένθους, παίζει η έννοια της διαφοράς και μάλιστα όταν αυτή εξισώνεται με την κοινωνική κατωτερότητα (Μακρυνιώτη, 2004: 58).

Στο πλαίσιο της βιοπολιτικής, η οποία θέλει να ελέγξει το τυχαίο και τις πιθανότητες και να δημιουργήσει μία ομοιόσταση στις βιολογικές διεργασίες του πληθυσμού και μιας εξουσίας που δεν νοιάζεται για το θάνατο αλλά διασφαλίζει τη ζωή (Φουκώ, 2015: 301 – 302), τίθεται το ερώτημα του πώς, παρόλο που η σύγχρονη εξουσία ασκείται στο πλαίσιο των πολιτικών υπέρ της ζωής, εξακολουθούν να ακούγονται, να εφαρμόζονται και να επιτελούνται καθημερινά διαχωρισμοί και οριοθετήσεις ανάμεσα σε ζωές «άξιες» και ζωές

«ανάξιες να βιωθούν». Η απάντηση σ' αυτό το ερώτημα σύμφωνα με τον Φουκώ είναι ο ρατσισμός, ενταγμένος στους μηχανισμούς του κράτους.

Ο ρατσισμός, σύμφωνα με τον Φουκώ, νοείται σαν την τομή στο πεδίο της ζωής ανάμεσα στις ζωές που θα ζήσουν και σ' αυτές που θα πεθάνουν. Η πρώτη λειτουργία του ρατσισμού είναι να δημιουργεί διαχωριστικές γραμμές ανάμεσα στα σώματα βιολογικού τύπου σε ένα πεδίο που έχει όμως κοινωνικές προεκτάσεις. Ταυτόχρονα, δημιουργεί μία θετική σχέση του τύπου «όσους πιο πολλούς θανατώσεις ή καλύτερα, αφήσεις να πεθάνουν, τόσο περισσότερο, για το λόγο αυτό, εσύ θα ζήσεις» (Φουκώ, 2015: 314). Ως θανάτωση δεν νοείται μόνο η άμεση δολοφονία αλλά και οι έμμεσες μορφές της που μπορεί να είναι η έκθεση σε θανάσιμο κίνδυνο, ο πολλαπλασιασμός των θανάσιμων κινδύνων, ή απλά ο πολιτικός θάνατος, ο εξοστρακισμός, η απόρριψη.

Σ' αυτό το σχήμα, λοιπόν, οι προς εξολόθρευση εχθροί δεν είναι οι αντίπαλοι με την πολιτική έννοια, αλλά εξωτερικοί ή εσωτερικοί κίνδυνοι σε σχέση με τον πληθυσμό. Έτσι, ο θάνατος του Άλλου δεν εξασφαλίζει απλώς τη δική μου ζωή με την έννοια της ασφάλειας. «Σκοτώνοντας» την κατώτερη φυλή, τους μη φυσιολογικούς, τους μετανάστες, η ζωή θα είναι πιο καθαρή και υγιής. Στα πλαίσια της βιοεξουσίας, η θανάτωση είναι αποδεκτή με όρους ευγονικής διευθέτησης της κοινωνίας με την έννοια της ενίσχυσης του πληθυσμού (Φουκώ, 2015: 315 – 316).

Πώς συγκεκριμένα νοηματοδοτείται ο ρατσισμός απέναντι στους μετανάστες στην ελληνική κοινωνία; Σύμφωνα με τον Sayad (2004[17], όπως παρατίθεται στο Αθανασίου & Τσιμουρής, 2013: 13), η «κρατική σκέψη» έχει βαρύνουσα σημασία στον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβανόμαστε τη μετανάστευση, αφού «οι κατηγορίες με τις οποίες σκεπτόμαστε τη μετανάστευση [...] είναι, οριστικά και αντικειμενικά, εθνικές ή ακόμα εθνικιστικές κατηγορίες». Ο Άντερσον ορίζει το έθνος ως «μια ανθρώπινη κοινότητα, εγγενώς οριοθετημένη και κυρίαρχη». Σύμφωνα με αυτόν τον ορισμό, το έθνος νοείται ως μια αρχή κανονιστικού χαρακτήρα και η κοινότητα που εννοεί τον εαυτό της ως έθνος συγκροτεί μιαν ορισμένη αντίληψη του «συνανήκειν» σε άτομα που δεν γνωρίζονται μεταξύ τους και που πιθανότατα δεν θα γνωριστούν ποτέ (Άντερσον, 1997: 26).

[17]Sayad, A. (2004). *The suffering of the immigrant.* London: Willey.

Σ’ αυτό το πλαίσιο, το ελληνικό κράτος δεν μπορεί παρά να είναι το κράτος των Ελλήνων και κάθε εθνικά και πολιτισμικά Άλλος, να προσλαμβάνεται συχνά στο δημόσιο λόγο και στο συλλογικό φαντασιακό ως κατώτερος κι ως εσωτερικός εχθρός, μια διαρκής απειλή για την κυριαρχία της εθνικής ενότητας των Ελλήνων (Γκολφινόπουλος, 2007: 33). Συνέπεια αυτής της συνθήκης σε πολλές περιπτώσεις είναι η ρατσιστική αντιμετώπισή του Άλλου. Οι μετανάστες, ως «λαθραίοι περάτες των συνόρων» ενσαρκώνουν πολλαπλές απειλές: την απειλή που προέρχεται από την τρομοκρατία και την εγκληματικότητα, την απειλή για τη δημόσια υγεία, εν γένει την απειλή για την έννομη τάξη (Τρουμπέτα, 2012: 200).

Σύμφωνα με τον Μπαλιμπάρ, ο ρατσισμός εγγράφεται σε πρακτικές με μορφές βίας, περιφρόνησης, αδιαλλαξίας, εξευτελισμού, εκμετάλλευσης, σε λόγους και αναπαραστάσεις που προκύπτουν ως αναγκαιότητα κάθαρσης του κοινωνικού σώματος, διαφύλαξης της ταυτότητας του «εαυτού», του «εμείς», από κάθε πρόσμειξη, ανάμειξη και εισβολή και αρθρώνεται γύρω από τα στίγματα της ετερότητας, όπως το όνομα, το χρώμα δέρματος, τις θρησκευτικές πρακτικές (Μπαλιμπάρ, 2017: 32).

Ο Μπαλιμπάρ χαρακτηρίζει τον σύγχρονο ρατσισμό απέναντι στους εθνικά Άλλους, ως σαφώς πολιτισμικά βασισμένο ρατσισμό και τον περιγράφει ως «ρατσισμό χωρίς φυλές», υποστηρίζοντας ότι η λειτουργία της κατηγορίας της μετανάστευσης υποκατέστησε την έννοια της φυλής (Μπαλιμπάρ, 2017: 36) κι έτσι δεν υπάρχουν φυλές, αλλά πληθυσμοί και πολιτισμοί (Μπαλιμπάρ, 2017: 45). Επιπλέον, διατείνεται ότι ο βιολογικός νατουραλισμός δεν είναι ο μόνος τρόπος να αποδοθούν οι ανθρώπινες συμπεριφορές και οι κοινωνικές εντάξεις σε φυσικά ή βιολογικά αίτια. Ο πολιτισμός μπορεί να λειτουργεί σαν φύση, ιδιαίτερα σαν a priori τρόπος να εγκλεισθούν άτομα και ομάδες σε μια γενεαλογία, σε προσδιορισμούς μιας ανέκαθεν αμετάλλαχτης και αδιαμφισβήτητης καταγωγής (Μπαλιμπάρ, 2017: 39).

«Ο νέος ρατσισμός είναι ο ρατσισμός της εποχής της αποαποικιοποίησης. […] Ιδεολογικά, ο σημερινός ρατσισμός, που στην περίπτωσή μας επικεντρώνεται γύρω από το περίπλοκο πρόβλημα της μετανάστευσης, εγγράφεται στο πλαίσιο ενός “ρατσισμού χωρίς φυλές”». Σύμφωνα μ’ αυτό το σχήμα, πρόκειται για έναν ρατσισμό του οποίου το κυρίαρχο θέμα είναι οι μη αναγώγιμες πολιτισμικές διαφορές κι όχι η βιολογική κληρονομικότητα. Εκ πρώτης όψεως, δεν πρεσβεύει στην ανωτερότητα κάποιων ομάδων ή λαών σε σχέση με

άλλους, αλλά κύριο μέλημά του είναι η ζημιά που θα προκύψει από την ασυμβατότητα των τρόπων ζωής και των παραδόσεων μέσα σε μια κοινωνία (Μπαλιμπάρ, 2017: 37).

Ο Μπαλιμπάρ λοιπόν υποστηρίζει ότι από τη θεωρία των φυλών ή την πάλη των φυλών στην ανθρώπινη ιστορία, που θεμελιωνόταν σε βιολογικές ή ψυχολογικές βάσεις, περνάμε σε μια θεωρία των «εθνικών σχέσεων» στην κοινωνία. Έτσι δικαιολογείται και φυσικοποιείται η ρατσιστική συμπεριφορά με την έννοια ότι θα πρέπει να σεβαστούμε τα «όρια ανοχής», να διατηρήσουμε τις «πολιτιστικές αποστάσεις», με βάση το αξίωμα ότι τα άτομα είναι κληρονόμοι και αποκλειστικοί φορείς μιας και μόνο κουλτούρας. Κατά συνέπεια στην ιδέα αυτή αντιστοιχεί η αναγκαιότητα να διαφοροποιούνται και να ιεραρχούνται τα άτομα ή οι ομάδες με κριτήριο τη μεγαλύτερη ή μικρότερη δεκτικότητα ή αντίσταση τους στην αφομοίωσή τους (Μπαλιμπάρ, 2017: 43).

1.4 Ο δημόσιος λόγος των ελληνικών μέσων ενημέρωσης

1.4.1 Η εξουσία των μέσων ενημέρωσης

Τα μέσα ενημέρωσης κατέχουν έναν ρόλο καίριας σημασίας στη διάδοση των πληροφοριών και της γνώσης, τη διαμόρφωση ιδεολογιών, καθώς και την άσκηση επιρροής στην κοινωνία (Fotopoulos & Kaimaklioti, 2016: 266). Η οργάνωση κι ο καθορισμός των γεγονότων που αξίζουν να μεταδοθούν από τα μέσα ενημέρωσης καθορίζονται από ισχυρές ιδεολογίες (Gans 1979[18]·Tuchman, 1978[19]όπως παρατίθεται στο van Dijk, 1991: 56). Αυτές καθορίζονται σε μεγάλο βαθμό από τις ελίτ, που περιλαμβάνουν κυρίως πολιτικούς, ειδικούς και ακαδημαϊκούς και άλλα άτομα σε καίριες θέσεις εξουσίας, των οποίων οι απόψεις και οι εκδοχές για τα γεγονότα, ο ορισμός της πραγματικότητας που προβάλλεται από τα μέσα ενημέρωσης, έχουν την τάση να υπερτερούν έναντι άλλων, μη κυρίαρχων κοινωνικών ομάδων (van Dijk, 1991: 56· van Dijk, 2000: 34). Επομένως, ακόμα και στο πλαίσιο της ελευθερίας του λόγου, οι φορείς εξουσίας είναι απολύτως υπεύθυνοι για τους κυρίαρχους λόγους των μέσων ενημέρωσης που ελέγχουν (van Dijk, 2000: 34).

Ο λόγος των μέσων ενημέρωσης είναι η κύρια πηγή γνώσης, στάσεων και ιδεολογιών για τους ανθρώπους, τόσο για τις άλλες κυρίαρχες ομάδες φορέων εξουσίας όσο και για

[18] Gans, H. (1979).*Deciding What's News.* New York: Pantheon Books.
[19] Tuchman, G. (1978). *Making News*. New York: Free Press.

καθημερινούς πολίτες. Η εξουσία των μέσων ενημέρωσης είναι πρωτίστως συμβολική (van Dijk, 2000: 34). Οι απόψεις, οι εικόνες, η ενημέρωση που παρέχουν, συγκροτούν ένα πεδίο άσκησης κοινωνικών πρακτικών, το πεδίο των αναπαραστάσεων. Όλες οι αναπαραστάσεις είναι στην ουσία συνδεδεμένες με σχέσεις εξουσίας. Οι σχέσεις εξουσίας εγγράφονται στις μιντιακές αναπαραστάσεις και οι μιντιακές αναπαραστάσεις με τη σειρά τους παράγουν και αναπαράγουν σχέσεις εξουσίας με το να κατασκευάζουν γνώση, αξίες και πεποιθήσεις (Orgad, 2012: 61-62). Οι αναπαραστάσεις είναι εικόνες, περιγραφές, εξηγήσεις και πλαίσια κατανόησης ως προς τι είναι ο κόσμος και πώς λειτουργεί με συγκεκριμένους τρόπους (Hall, 1997[20] όπως παρατίθεται στο Orgad, 2012: 47). Αυτό που διαφοροποιεί τις μιντιακές αναπαραστάσεις από άλλες είναι ότι η ουσία των μέσων είναι να αναπαριστούν. Με άλλα λόγια, η κύρια λειτουργία των μέσων είναι να παράγουν νόημα, να σχηματοποιούν με κάποιο τρόπο την «πραγματικότητα» με σύμβολα, να παράγουν και να κατασκευάζουν την κατανόηση για τον κόσμο, υποκειμενικότητες και ταυτότητες (Orgad, 2012: 47-48, 57). Έτσι, τα μέσα δεν «αντανακλούν» παθητικά την πραγματικότητα στην οποία αναφέρονται, αλλά με το να αναφέρονται σε συγκεκριμένα ζητήματα, μορφοποιούν ταυτόχρονα κι έναν ορισμένο τρόπο θέασής τους (Γκολφινόπουλος, 2007: 55).

Όσον αφορά το κοινό και πιο συγκεκριμένα το αναγνωστικό κοινό, οι σχέσεις μεταξύ του τύπου και των αναγνωστών του είναι αμφίδρομες και δυναμικές. Οι εφημερίδες έχουν ένα οικονομικό συμφέρον να ασχολούνται με θέματα που άπτονται των ενδιαφερόντων των αναγνωστών τους, καθώς και να αντανακλούν τις απόψεις και τις πεποιθήσεις τους, και απ' την πλευρά τους, οι αναγνώστες τείνουν να διαβάζουν τις απόψεις που σε γενικές γραμμές συμφωνούν με τις δικές τους προσεγγίσεις (Crawley & Sriskandarajah 2005[21]: όπως παρατίθεται στο Gabrielatos & Baker: 9). Οι ερμηνείες που διαμορφώνουν οι αναγνώστες μπορεί να διαφέρουν ανάλογα με την τάξη, τη θέση, την εκπαίδευση και την κουλτούρα (Morley, 1983[22] όπως παρατίθεται στο van Dijk, 2000: 57). Πράγματι, οι αναγνώστες δεν είναι παθητικοί, αλλά επεξεργάζονται ενεργητικά τις πληροφορίες. Δεν υιοθετούν απλά τα μεταφερόμενα μηνύματα, αλλά τα κατασκευάζουν.

---

[20] Hall, S. (1997). *Representation: Cultural Representations and Signifying Practices.* London: Sage.
[21] Crawley, H. & Sriskandarajah, D. (2005). *Preface. In Seeking Scapegoats: The Coverage of Asylum in the UK Press*, edited by Roy Greenslade, 3. London: Institute for Public Policy Research.
[22] Morley, D. (1983) *Cultural transformations: the politics of resistance*. Στο Davis, H. & Walton, P. (επιμ.) *Language, Image, Media* (σσ. 104-117). Oxford: Blackwell.

1.4.2 Η αναπαράσταση των μεταναστών στον τύπο

Ο van Dijk (2000: 37) υποστηρίζει ότι τα μέσα ενημέρωσης συμβάλλουν στην αναπαραγωγή στερεοτύπων και προκαταλήψεων και τελικά ρατσισμού. Ο τύπος, όπως κι όλα τα μέσα μαζικής ενημέρωσης, συχνά παράγουν ξενοφοβικά και ρατσιστικά ρεπορτάζ, ενώ ταυτόχρονα διακηρύττουν τα ιδανικά και τις πρακτικές μίας πολυπολιτισμικής κοινωνίας. Ειδικά οι εφημερίδες, μέσω της διαδικασίας επιλογής, ανάδειξης και απόρριψης περιεχομένου που διαμορφώνει την ατζέντα τους, δεν αναμένεται να παραχωρήσουν πεδίο παρέμβασης σε μετανάστες προκειμένου να έχουν οι ίδιοι επιρροή στο τι γράφεται στον τύπο γι' αυτούς σχετικά με τις προθέσεις και τις δράσεις τους (Gabrielatos & Baker, 2008: 8).

Συγκεκριμένα όσον αφορά τον ελληνικό τύπο και την αναπαράσταση των μεταναστών, η κατηγορία του «λαθρομετανάστη» συνιστά από την δεκαετία του 1990 την κυρίαρχη εννοιολόγηση του εθνικά Άλλου, με την απειλή, τη μιαρότητα και την εγκληματικότητα να τον συνοδεύει. Για παράδειγμα, στη μελέτη της Τριανταφυλλίδου (Triantafyllidou, 2002: 155-158, 163-165[23] όπως παρατίθεται στο Μπάτζιου, 2009: 89) σχετικά με τον τρόπο με τον οποίο τα ελληνικά ΜΜΕ χειρίστηκαν θέματα σχετικά με τη μετανάστευση την περίοδο 1995-2000, αναφέρεται ότι το μεγαλύτερο μέρος του ημερήσιου τύπου είχε υιοθετήσει μια εθνικιστική, ξενοφοβική και ρατσιστική στάση προβάλλοντας την ιδέα της εθνικής ομοιογένειας και καθαρότητας.

Από τις αρχές του 2000, το περιεχόμενο της κατηγορίας του «λαθρομετανάστη» αρχίζει να μετασχηματίζεται. Έτσι, στην αρχή συνδέεται με την έννοια της «φιλοξενίας», που αποτελεί έναν τρόπο συσχέτισης του εαυτού με τον Άλλο πολιτισμικά ορισμένο (Τοπάλη, 2012: 116-117) ο οποίος θέτει αυστηρούς όρους στον φιλοξενούμενο με σημαντικότερο όλων την αναστολή της διαφορετικότητάς του (Παπαταξιάρχης, 2006[24] όπως παρατίθεται στο Τοπάλη, 2012: 117), με αποτέλεσμα τη μικρή δυνατότητα αποδοχής του. Για παράδειγμα, ο Παύλου (2001:139-140[25], όπως παρατίθεται στο Μπάτζιου, 2009: 90), στην έρευνά του

---

[23] Triantafyllidou, A. (2002). *Greece*. Στο ter Waal, J. (επιμ.) *Racism and Cultural Diversity in the Mass Media; an overview of research and examples of good practice in the EU Member States, 1995-2000* (σσ. 149-170). Vienna: European Research Centre on Migration and Ethnic Relations (ERCOMER).

[24] Παπαταξιάρχης, Ε. (2006). Περιπέτειες της ετερότητας. Η παραγωγή της πολιτισμικής διαφοράς στη σημερινή Ελλάδα. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.

[25] Παύλου, Μ. (2001). *Οι «λαθρέμποροι του φόβου»: ρατσιστικός λόγος και μετανάστες στον τύπο μιας υποψήφιας μητρόπολης. Στο Μαρβάκης, Αθ., Παρσάνογλου & Δ., Παύλου, Μ. (επιμ.) Μετανάστες στην Ελλάδα*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

στον τοπικό τύπο της Θεσσαλονίκης σημειώνει ότι τα τελευταία χρόνια έχει παρατηρηθεί μια αλλαγή της στάσης και της ορολογίας των ΜΜΕ απέναντι στους μετανάστες, με την αντικατάσταση του όρου «λαθρομετανάστες» από τον όρο «ξένοι μετανάστες». Την τελευταία δεκαετία, και ειδικά από το 2008 με την έναρξη της κρίσης, η σύνδεση των «λαθρομεταναστών» με την έννοια της «φιλοξενίας» ατονεί, προσδιορίζοντάς τους ως σώματα χωρίς χρησιμότητα, ως πλεονάζουσα εργατική δύναμη (Τοπάλη, 2012:117).

Από την άνοιξη του 2015, στον ελληνικό τύπο εμφανίστηκε πολύ έντονα ο όρος «πρόσφυγας», ο οποίος ήρθε να αντικαταστήσει τον όρο «μετανάστης», και τον πλέον απαξιωτικό όρο «λαθρομετανάστης». Εκατοντάδες τηλεοπτικά συνεργεία και δημοσιογράφοι κάλυπταν το προσφυγικό ζήτημα καθημερινά στα νησιά αλλά και στην ηπειρωτική χώρα, με ρεπορτάζ που χαρακτηρίζονταν από μια πρωτόγνωρη ευαισθησία του δυτικού κόσμου απέναντι στους μετανάστες που προσπαθούν να εισέλθουν στην Ευρώπη με κάθε μέσο. Οι μέχρι πρότινος «λαθρομετανάστες» απέκτησαν ξαφνικά μια πολιτικά ορθή ταυτότητα – την ταυτότητα του «βασανισμένου και εξαθλιωμένου πρόσφυγα» – και μια πιο εύηχη φωνή για να διηγηθούν τις εμπειρίες τους, οι οποίες έπρεπε, βέβαια, να εμπίπτουν στο κυρίαρχο αφήγημα γι' αυτές, όπως αυτό έχει διαμορφωθεί, και συνεχίζει καθημερινά να διαμορφώνεται, στο συλλογικό φαντασιακό του δυτικού κόσμου (Λέκκα & Πανουτσόπουλος, 2016: 41)[26].

Το γλωσσικό πέρασμα από τον «λαθρομετανάστη» στον «πρόσφυγα» δεν συνιστά ένα απλό παιχνίδι σημαινόντων. Ούτε και γεννήθηκε μέσα από την αναγκαιότητα περιγραφής μιας πρωτόγνωρης ιστορικής συγκυρίας, καθώς οι πρόσφυγες δεν εμφανίστηκαν για πρώτη φορά λόγω της σημερινής εμπόλεμης κατάστασης στη Συρία. Μόνο τα τελευταία χρόνια, κάτοικοι αρκετών χωρών, όπως της Λιβύης, του Ιράκ και του Αφγανιστάν, βιώνουν αιματηρούς πολέμους που εξανάγκασαν πολλούς απ' αυτούς να μεταναστεύσουν. Βάσει αυτής της προοπτικής, λοιπόν, η εισαγωγή του όρου «πρόσφυγας» στο δημόσιο λόγο σηματοδοτεί, στην ουσία, μια αλλαγή πλεύσης της ευρωπαϊκής πολιτικής ελέγχου και

[26]Όπως αναφέρει ο Shahram Khosravi (2010: 73), Ιρανός πρόσφυγας και σήμερα καθηγητής κοινωνικής ανθρωπολογίας στη Σουηδία, που κατόρθωσε να φτάσει στην Ευρώπη μετά από ένα μακρύ και επικίνδυνο ταξίδι, το οποίο κατέγραψε στο άρθρο του 'Illegal' Traveller: An Auto-Ethnography of Borders: «ο πόνος και τα βάσανα έχουν καταστεί σήμα κατατεθέν της προσφυγικότητας [refugeeness]. Ο όρος «πρόσφυγας» γενικά δηλώνει στερημένους και αδικημένους ανθρώπους. Ένας «πραγματικός» πρόσφυγας υποτίθεται λοιπόν ότι είναι ένα «αινιγματικό», «φτωχό», «τραυματισμένο», «σοβαρό» και φυσικά «θλιμμένο» άτομο. […] Οι πρόσφυγες οφείλουν να επιτελέσουν την προσφυγικότητα».

διαχείρισης των μεταναστευτικών ροών και τη συγκρότηση περαιτέρω διαχωρισμών μεταξύ προσφύγων και μεταναστών (Λέκκα & Πανουτσόπουλος, 2016: 17-18).

1.4.3 Η αναπαράσταση της παιδικής ηλικίας στον τύπο

Η παιδική ηλικία συγκροτείται κοινωνικά, κατασκευάζεται στον λόγο και γι' αυτό είναι κάτι που τίθεται σε διαπραγμάτευση. Μπορεί να αναπαρασταθεί βάσει ποικίλων λόγων στην κοινωνία. Ένας ρομαντικός λόγος γύρω από την εικόνα του παιδιού, που αναπτύχτηκε τον 18ο αιώνα και παραμένει πολύ ισχυρός μέχρι σήμερα, είναι αυτός που παρουσιάζει το παιδί ως από τη φύση του καλό και αθώο σαν τους αγγέλους. Το παιδί αυτό υποτίθεται ότι προσεγγίζει τον κόσμο με ένα καθαρό και αμόλυντο βλέμμα, και εκφράζει ό,τι καλύτερο έχει να επιδείξει η ανθρωπότητα. Ο λόγος αυτός αποσπά την παιδική ηλικία από την κοινωνική ζωή, αφού η παιδική ηλικία εμφανίζεται ως ένα φυσικό καθεστώς, ως μια περίοδος αθωότητας, ελευθερίας και ανεμελιάς. Κατά συνέπεια, αποσιωπάται η έμφυλη, εθνοτική και ταξική διαστρωμάτωση της κοινωνίας και της παιδικής ηλικίας, καθώς και οι ασύμμετρες σχέσεις εξουσίας τις οποίες αυτή συνεπάγεται (Πεχτελίδης, 2015: 111-112).

Η αναπαράσταση αυτή της παιδικής ηλικίας συνεπάγεται τον χαρακτηρισμό των παιδιών ως αθώων, αγνών, ηθικά άπειρων, ευάλωτων, θυμάτων. Στην έρευνά της στον αθηναϊκό τύπο με θέμα «Οι αναπαραστάσεις της παιδικής ηλικίας: όψεις θυματοποίησης των παιδιών κατά το έτος 2006», η Βουβουσίρα αναφέρει ότι οι λόγοι όσον αφορά στην αναπαράσταση του παιδιού ως θύματος, έχουν γενικευτικό χαρακτήρα και γίνεται μία αυθαίρετη αναγωγή στην αφηρημένη έννοια του παιδιού σαν αυτό να είναι παντού και πάντα το ίδιο, με τα ίδια χαρακτηριστικά και τις ίδιες ανάγκες. Συνεπώς, παραγνωρίζεται ο συγκροτητικός χαρακτήρας της παιδικής ηλικίας και η συσχέτισή της με άλλες μεταβλητές, όπως αυτές του κοινωνικού φύλου, της κοινωνικής τάξης, της εθνότητας και της ηλικίας (Βουβουσίρα, 2012: 277). Συμπεραίνει ότι οι λόγοι που αρθρώνονται στα άρθρα αποτελούν επιλεγμένες αφηγήσεις περί παιδικής ηλικίας και ότι υπάρχει ασυνέχεια σ' αυτούς, η οποία ανιχνεύεται στις αποσιωπήσεις των εναλλακτικών λόγων και της απουσίας των λόγων των ίδιων των παιδιών (Βουβουσίρα, 2012: 278).

Εν συνεχεία, η Χριστίνα Κωνσταντινίδου στην έρευνά της με θέμα «Η εικόνα του παιδιού ως 'ιδανικού θύματος' στις ελληνικές εφημερίδες: Η περίπτωση του δεύτερου πόλεμου στο

Ιράκ το 2003», με έμφαση στη (φωτο)ιστορία του Αλί Αμπάς[27]επιβεβαιώνει το πώς η εικόνα του παιδιού βασισμένη στην παραπάνω θεώρηση της παιδικής ηλικίας, μπορεί να χρησιμοποιηθεί ως μέσο επίκλησης του ανθρωπιστικού «αισθήματος».

Επισημαίνει ότι μέσω της φωτογραφικής απεικόνισης, το κοινό γίνεται μάρτυρας ενός πλήθους αφηγήσεων που θίγουν ζητήματα πολέμου, ανθρωπιστικής κρίσης, οδύνης, θανάτου και πένθους. Σε αυτές τις αναπαραστάσεις, η εικόνα ενός παιδιού ως αντάξιου της προσοχής μας θύματος κατέχει κεντρικό ρόλο, καθώς απευθύνεται άμεσα στα συναισθήματα του κοινού εξυπηρετώντας τη δημιουργία ενός φαντασιακού «εμείς». Όπως αναφέρει ο Hoijer (2004[28], όπως παρατίθεται στο Κωνσταντινίδου, 2012: 283), στον σύγχρονο οπτικό πολιτισμό, το παιδί συνιστά «το ιδανικότερο θύμα στην προοπτική του οίκτου, είτε επειδή μπορεί να νιώσουμε οίκτο μέσω της δικής μας μνήμης, όταν ως παιδιά ήμασταν απροστάτευτοι και ευάλωτοι στη δολιότητα των ενηλίκων […] [είτε] μέσω της ενήλικης ταυτότητάς μας και της επιθυμίας μας να προστατεύσουμε το παιδί». Πράγματι, πολλές φωτογραφίες με θύματα παιδιά, θεωρήθηκαν συμβολικά όπλα με στόχο να στιγματίσουν τον πόλεμο και την κοινωνική αδικία και να προκαλέσουν τη συμπόνια, την ηθική καταδίκη και την πολιτική ή ανθρωπιστική δράση (Κωνσταντινίδου, 2012: 283).

Η επιμονή σε θεαματικές αναπαραστάσεις οδύνης και θρήνου και ο συνδυασμός του ανθρωπιστικού λόγου του οίκτου προς μακρινά αθώα θύματα του πολέμου με λαϊκίστικες και «χριστιανοορθόδοξες» εννοιολογήσεις του εαυτού είναι το βασικό συστατικό των νοηματοδοτικών πρακτικών των εφημερίδων (Κωνσταντινίδου, 2012: 286). Οι φωτογραφίες του τραγικού παιδιού δεν συμβολίζουν απλώς το ιδανικό θύμα των «παράπλευρων απωλειών», αλλά αποτελούν ένα μείγμα αντικειμενοποίησης, συναισθηματικής συμμετοχής, ανθρώπινης αδελφοσύνης, ηθικού μουδιάσματος και φαντασιακού οίκτου, οι οποίες επιβεβαίωσαν το βλέμμα του δυτικού κοινού απέναντι στις αναπαραστάσεις του Άλλου, ως αδιάκοπα αντικειμενοποιημένου και θυματοποιημένου.

[27]Ο Αλί Αμπάς ήταν δωδεκάχρονο τότε αγόρι που στις 30 Μαρτίου 2003 υπέστη σοβαρά εγκαύματα, έχασε και τα δυο του χέρια και τα περισσότερα μέλη της οικογένειάς του, όταν ένας πύραυλος των ΗΠΑ προσέκρουσε στην Αλ Ζαφαράνια, μια γειτονιά νότια της Βαγδάτης. Σύμφωνα με το Alert Net, ο «μικρός Αλί», έγινε «cause célèbre», αφότου οι εικόνες του φωτογράφου YuriKozyrev εμφανίστηκαν στο περιοδικό Time (Κωνσταντινίδου, 2012: 287-288).

[28] Hoijer, B. (2004). *The discourse of global compassion: the audience and media reporting of human suffering*. Media, culture and society, 26:4, σσ. 513-531.

Συμπερασματικά, η συγκεκριμένη εννοιολόγηση και αναπαράσταση της παιδικής ηλικίας, χρησιμοποιείται πολλές φορές για να εγείρει συναισθήματα οίκτου και συμπόνιας, ιδιαίτερα σε καταστάσεις πολέμου, ανθρωπιστικής κρίσης και οδύνης. Ωστόσο, συγκαλύπτει τη συμβολική εξουσία που έχει κάποιος να «αναπαριστά κάποιον ή κάτι με έναν συγκεκριμένο τρόπο, με ένα συγκεκριμένο «καθεστώς αναπαράστασης» ενώ ταυτόχρονα επιτρέπει να γινόμαστε «καταναλωτές του πάντοτε εξαίσιου θεάματος της φτώχειας και της καταστροφής και του συγκινητικού θεάματος των δικών μας προσπαθειών να την εξαλείψουμε» (Κωνσταντινίδου, 2012: 304).

Κεφάλαιο 2ο Μεθοδολογία: Η ποιοτική ανάλυση περιεχομένου

Η εργασία αφορά την έρευνα σε άρθρα της εφημερίδας *Καθημερινής* στην ηλεκτρονική της μορφή, την χρονική περίοδο που ξεκινάει τον Οκτώβριο του 2016 έως τον Ιανουάριο του 2017. Η μέθοδος που θα χρησιμοποιηθεί είναι η ποιοτική ανάλυση περιεχομένου. Η έρευνα στον ημερήσιο τύπο επιλέχθηκε γιατί ο τύπος θεωρείται ως μία εξαιρετική πηγή δεδομένων για την εξέταση της αναπαράστασης των μεταναστών λόγω της εξουσίας που διαθέτει ως προς την επιλογή, την έκταση, τη συχνότητα και τη φύση των άρθρων του αλλά και την επιλεκτική αλληλεπίδραση μεταξύ αναγνωστών και εφημερίδων πάνω σε συγκεκριμένα θέματα (δημοσιευμένα γράμματα αναγνωστών), στοιχείο το οποίο αποτελεί μέρος της φύσης του τύπου (Gabrielatos&Baker, 2008: 9). Πράγματι, ο τύπος θεωρείται ιδιαίτερος ως προς τις ειδικές τεχνικές και στρατηγικές που χρησιμοποιεί και αναπτύσσει ως προς την αναπαράσταση και την αναπαραγωγή, ενώ ταυτόχρονα εξασκείται ένα υψηλό επίπεδο εμπρόθετης δράσης από τους αναγνώστες στο να δίνει νόημα και να ερμηνεύει το μεταφερόμενο μήνυμα (van Dijk, 1991: 42).

Η μέθοδος της ποιοτικής ανάλυσης περιεχομένου έγινε γιατί ως μέθοδος θεωρείται εύχρηστη για μία πρώτη επαφή μίας ερευνήτριας με την κοινωνική έρευνα (Braun & Clarke, 2006: 79), καθώς η έρευνα έχει συγκριτικά χαμηλό κόστος εφόσον τα στοιχεία δεν συλλέγονται από την ερευνήτρια ως μέρος της ερευνητικής διαδικασίας αλλά υπάρχουν σε προσβάσιμη μορφή πριν από την έναρξη της έρευνας. Επιπλέον, η ερευνήτρια δεν είναι δυνατόν να επηρεάσει με την παρουσία της το περιεχόμενο του υλικού (Κυριαζή, 2011: 298).

Η μέθοδος έχει συνδεθεί κυρίως με την ανάλυση του γραπτού και του προφορικού λόγου στο πλαίσιο των μέσων μαζικής επικοινωνίας και οδηγεί στη συστηματική κωδικοποίηση του λόγου (Κυριαζή, 2011: 281-282). Το υλικό μπορεί να αναλυθεί με στόχο είτε την περιγραφή του περιεχομένου του είτε τη συναγωγή γνώσεων και συμπερασμάτων σχετικά με τις συνθήκες παραγωγής ή αποδοχής της ερμηνείας του μηνύματος, είτε και τα δύο (Σακαλάκη, 2008: 474). Σύμφωνα με τον Κόλλια (2014: 18-19), η ανάλυση περιεχομένου θα μπορούσε να συνοψιστεί ως η ερευνητική μέθοδος που «στοχεύει στην ερμηνεία της σημασίας κειμένων […] ακολουθώντας με συστηματικό τρόπο, κανόνες και κριτήρια κατηγοριοποίησης του περιεχομένου τους με σκοπό να τεκμηριωθούν συμπεράσματα γύρω από τους δημιουργούς τους […], τα ίδια τα κείμενα […], κάποιο προσδιορισμένο

‘κοινό’ των κειμένων αυτών, τις συνθήκες και τις διεργασίες δημιουργίας τους και ευρύτερα το ιστορικό, κοινωνικό, οικονομικό και πολιτισμικό πλαίσιο παραγωγής και λειτουργίας τους». Όσον αφορά την ποιοτική ανάλυση περιεχομένου ειδικότερα, αυτή ακολουθεί μία ελικοειδή σχετικά πορεία ανάμεσα στο θεωρητικό πλαίσιο, τα εμπειρικά δεδομένα, την ανάλυση και την ερμηνεία τους, βάσει διαρκούς αναστοχασμού επί της σημασίας των ευρημάτων και ανατροφοδότησης των προηγούμενων βημάτων με αναδυόμενες έννοιες και υποθέσεις (Κόλλιας, 2014: 505). Παρακάτω, θα παρουσιαστούν αναλυτικά τα μεθοδολογικά βήματα, καθώς και πώς αυτά εφαρμόστηκαν στην παρούσα εργασία.

2.1 Προανάλυση

Η προανάλυση είναι η πρώτη φάση της ανάλυσης περιεχομένου. Αποσκοπεί στην συστηματοποίηση των στόχων της έρευνας, στη συγκεκριμενοποίηση των υποθέσεων και στην επιλογή του υλικού και των τεχνικών που θα υποστηρίξουν την περαιτέρω ανάλυση.

Αρχικά, γίνεται μία πρώτη εξερευνητική ανάγνωση, που εξοικειώνει την ερευνήτρια με το υλικό (Σακαλάκη, 2008: 477). Επόμενο βήμα είναι η επιλογή των πηγών, θέτοντας το ερώτημα ποιες εφημερίδες, ποια τηλεοπτικά προγράμματα κλπ. θα αποτελέσουν τη βάση για τη συγκέντρωση του υλικού (Κυριαζή, 2011: 295). Κι αφού οριστούν οι πηγές, ορίζεται και το εμπειρικό υλικό της έρευνας ή αλλιώς το corpus, δηλαδή το σύνολο των κειμένων ή ντοκουμέντων που θα υποβληθούν σε ανάλυση (Σακαλάκη, 2008: 477-478).

Στη συγκεκριμένη εργασία, ακολουθήθηκε η παρακάτω διαδικασία. Σε πρώτο στάδιο, αναπτύχθηκε ένα ερευνητικό ενδιαφέρον να μελετηθεί η αναπαράσταση των παιδιών προσφύγων στον ημερήσιο τύπο την περίοδο που ξεκινάει τον Μάιο του 2015 έως τον Οκτώβριο του 2016, την περίοδο δηλαδή όπου υπήρξε μία ιδιαίτερα αυξημένη είσοδος μεταναστών ειδικά στην Ελλάδα και γενικότερα στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Βεβαίως, τόσο το θέμα όσο και η χρονική περίοδος είναι ιδιαίτερα ευρεία για τα πλαίσια μίας διπλωματικής εργασίας και χρειάστηκε, τόσο το θέμα όσο και η χρονική περίοδος να συγκεκριμενοποιηθούν. Έτσι, σε πρώτη φάση έγινε αποδελτίωση των άρθρων της εφημερίδας *Καθημερινής* που κάλυπταν τη συγκεκριμένη χρονική περίοδο κι αναφέρονταν στα παιδιά πρόσφυγες, με σκοπό την εύρεση θέματος με ερευνητικό ενδιαφέρον. Οι λέξεις που χρησιμοποιήθηκαν στην ηλεκτρονική αναζήτηση είναι παιδιά μετανάστες, παιδιά πρόσφυγες και προσφυγόπουλα, όπου από τα άρθρα που εμφανίστηκαν, επιλέχθηκαν

αυτά που αναφέρονται στην εκπαίδευση. Το θέμα της παρούσας εργασίας επιλέχθηκε διότι στην πρώτη αυτή αποδελτίωση παρατηρήθηκε ότι από τον Οκτώβριο του 2016, όπου τα παιδιά που διαμένουν σε «κέντρα φιλοξενίας» ξεκινούν να πηγαίνουν σχολείο, εμφανίζονται στο λόγο των εφημερίδων ως φορείς δικαιωμάτων και συγκεκριμένα του δικαιώματος στην εκπαίδευση. Σε αρχικό στάδιο, είχε αποφασιστεί η έρευνα να πραγματοποιηθεί μέσω τριών εφημερίδων, της *Αυγής*, του *Πρώτου Θέματος* και της *Καθημερινής*. Ωστόσο, λόγω της περιορισμένης έκτασης της διπλωματικής, κάτι τέτοιο κρίθηκε δύσκολο, συνεπώς αποφασίστηκε η έρευνα να επικεντρωθεί μόνο στην *Καθημερινή*, καθώς αποτελεί μία εφημερίδα ευρείας κυκλοφορίας, θεωρείται έγκυρη και εγνωσμένου κύρους. Επίσης, αν και οι απόψεις της είναι πιο κοντά στον δεξιό πολιτικό χώρο, θεωρείται πολυσυλλεκτική εφημερίδα, καθώς ενσωματώνει διαφορετικές πολιτικές τάσεις.

Το corpus αποτελείται από 32 άρθρα, που καλύπτουν την χρονική περίοδο από τον Σεπτέμβριο του 2016, οπότε άρθρα αρχίζουν να αναφέρονται στο θέμα, έως τον Ιανουάριο του 2017, περίοδος που σηματοδοτείται από την εισβολή βουλευτών και οπαδών της Χρυσής Αυγής στο 1ο Δημοτικό σχολείο Νέου Ικονίου στο Πέραμα. Στο σημείο αυτό, κρίνεται απαραίτητο να αναφερθούν οι περιορισμοί της έρευνας, καθώς αποτελεί μία μικρής έκτασης έρευνα σε ένα θέμα πρόσφατο. Επομένως, η εξαγωγή των συμπερασμάτων γίνεται με κάθε επιφύλαξη καθώς δεν δύναται να καλυφθεί το θέμα στην ολότητά του.

Επόμενο στάδιο της προανάλυσης, αποτελεί ο ορισμός των ερευνητικών ερωτημάτων (Σακαλάκη, 2008: 479). Στο πλαίσιο της ποιοτικής ανάλυσης περιεχομένου, η αρχική φάση της συλλογής και ανάλυσης του υλικού δεν βασίζεται σε κάποια προϋπάρχουσα θεωρία, που προσφέρει ένα σύνολο αυστηρά δομημένων εννοιών που τίθενται προς εξέταση ή σε έναν άκαμπτο ερευνητικό σχεδιασμό. Η έρευνα μπορεί να ξεκινά με γενικές κοινωνιολογικές, φιλοσοφικές ή άλλες οπτικές, καθώς και μια εμπεριστατωμένη αντίληψη του αντικειμένου ή προβλήματος έρευνας, ωστόσο και πάλι, οι αρχικές ερευνητικές αποφάσεις δεν θα πρέπει να βασίζονται σε αυτά (Κόλλιας, 2014: 493). Επομένως, το εμπειρικό υλικό και η θεωρία βρίσκονται σε ένα γόνιμο διάλογο καθ’ όλη τη διάρκεια της έρευνας.

Τα ερευνητικά ερωτήματα που τίθενται στην παρούσα εργασία, ύστερα από συνεχή συνδυασμό και αναστοχασμό πάνω στη θεωρία και τα εμπειρικά δεδομένα, είναι τα παρακάτω.

Ως βασικό ερευνητικό ερώτημα τίθεται το εξής:

- *Πώς αναπαριστώνται στην εφημερίδα Καθημερινή τα παιδιά πρόσφυγες ως φορείς του δικαιώματος στην εκπαίδευση;*

Και κατά συνέπεια, θα μελετηθούν τα παρακάτω ερωτήματα:

- *Οι αναπαραστάσεις αυτές είναι θετικές ή αρνητικές;*
- *Ποιες γνώμες, ποια γεγονότα επιλέγει να προβάλει η εφημερίδα για να αναπαραστήσει τα παιδιά πρόσφυγες ως φορείς του δικαιώματος στην εκπαίδευση;*

2.2 Κωδικοποίηση

Η ανάλυση περιεχομένου αποτελεί ουσιαστικά διαδικασία κατηγοριοποίησης και συνεπώς αφορά τη μετατροπή ενός κειμένου σε κατηγορίες που εκφράζουν ένα συγκεκριμένο σύστημα κωδικοποίησης. Αναλόγως του συστήματος που επιλέγει η ερευνήτρια, εντοπίζονται διαφορές στο βαθμό ακρίβειας των μετρήσεων και ο χρόνος που απαιτείται για την κωδικοποίηση του υλικού (Κυριαζή, 2011: 292-293). Τα σχήματα κωδικοποιήσεων της ποιοτικής ανάλυσης περιεχομένου, καθώς υφίστανται διαρκώς αλλαγές και τροποποιήσεις και η εφαρμογή τους εξαρτάται τόσο από τις ιδιαίτερες ερμηνευτικές προσπάθειες του ερευνητή όσο και από τα συγκεκριμένα κάθε φορά κείμενα, δεν αποτελούν παρά τροποποιούμενες κατασκευές, που εμπλουτίζονται από τις κατηγορίες που αναδύονται κατά τη διάρκεια της έρευνας (Κόλλιας, 2014: 506). Στη φάση της κωδικοποίησης ανήκουν και θα αναλυθούν παρακάτω, ο τρόπος κατάτμησης του κειμένου, τα στοιχεία που θα ληφθούν υπόψη, ο ορισμός της μονάδας καταγραφής και ο προσδιορισμός των κανόνων μέτρησης.

2.2.1 Μονάδα καταγραφής

Η μονάδα καταγραφής είναι το τμήμα του κειμένου που θα αποτελέσει τη βάση για την κατηγοριοποίηση (Κυριαζή, 2011: 287), δηλαδή είναι η βασική μονάδα προορισμένη να ενταχθεί σε μία κατηγορία και να αναλυθεί. Ανάλογα με τους στόχους της έρευνας, μονάδα καταγραφής μπορεί να αποτελέσει η λέξη, η φράση, η παράγραφος, το θέμα, το κεντρικό σημείο αναφοράς, το πρόσωπο, το επεισόδιο ή και ολόκληρο το κείμενο (Παπαστάμου,

2008: 481). Στη συγκεκριμένη εργασία, ως μονάδα καταγραφής επιλέχθηκε το θέμα που αναπτύσσεται σε πρόταση, παράγραφο ή και όλο το άρθρο. Η επιλογή της συγκεκριμένης μονάδας καταγραφής έγινε διότι είναι η πλέον ενδεδειγμένη σε μελέτες οι οποίες επικεντρώνονται στη διερεύνηση απόψεων (Κυριαζή, 2011: 289) όπως είναι και η παρούσα εργασία.

2.2.2 Μέτρηση

Σύμφωνα με τον Kracauer (1952: 637-638 όπως παρατίθεται στο Κόλλιας, 2014: 478), η ποιοτική ανάλυση περιεχομένου διαφέρει από την ποσοτική καθώς κάνει κωδικοποιήσεις των μηνυμάτων χωρίς να ενδιαφέρεται ιδιαίτερα για τη μέτρηση συχνοτήτων εμφάνισης της μιας ή της άλλης κατηγορίας. Αυτό που έχει μεγάλη σημασία είναι η επιλογή και η ορθολογική οργάνωση των κατηγοριών ανάλυσης ώστε να συμπυκνώνουν τις σημασίες με ουσία των προς ανάλυση κειμένων. Επομένως, σε μια ποιοτική ανάλυση περιεχομένου μπορούμε να χρησιμοποιήσουμε ως κανόνα μέτρησης όχι τη συχνότητα της εμφάνισης μίας κατηγορίας, αλλά την παρουσία ή η απουσία της κατηγορίας στη μονάδα καταγραφής (Κυριαζή, 2011: 293· Παπαστάμου, 2008: 482). Αυτή τη διαδικασία μέτρησης ακολουθήθηκε και στη συγκεκριμένη εργασία.

2.2.3 Κατηγοριοποίηση

Η κατηγοριοποίηση αποτελεί τον κύριο κορμό της ανάλυσης περιεχομένου, ως η διαδικασία διαφοροποίησης των μονάδων καταγραφής και ομαδοποίησής τους βάσει κοινών χαρακτηριστικών στην ίδια κατηγορία (Κυριαζή, 2011: 289· Παπαστάμου, 2008: 484). Αφορά ουσιαστικά τη διατύπωση ερωτήσεων από την ερευνήτρια και την προσπάθεια απαντήσεών τους, όχι άμεσα από άτομα όπως στην περίπτωση της συνέντευξης, αλλά από τα διαθέσιμα, δευτερογενή, επικοινωνιακής μορφής στοιχεία. Στην ποιοτική ανάλυση περιεχομένου, η ερευνήτρια ξεκινά έχοντας μόνο γενικές ιδέες για το θέμα και οι εννοιολογικές κατηγορίες διαμορφώνονται μετά την εξέταση του υλικού (Κυριαζή, 2011: 286).

Οι κατηγορίες που δημιουργούνται καθορίζονται από τον σκοπό της έρευνας και από το γενικό θεωρητικό της πλαίσιο (Κυριαζή, 2011: 290). Στην παρούσα εργασία κύριο ερώτημα αποτελεί το ζήτημα της αναπαράστασης των παιδιών προσφύγων ως φορείς του δικαιώματος στην εκπαίδευση στον ημερήσιο τύπο. Επομένως, οι εννοιολογικές

κατηγορίες δημιουργήθηκαν βάσει των αναπαραστάσεων που εντοπίστηκαν στα άρθρα της εφημερίδας και είναι οι παρακάτω:

- Τα παιδιά πρόσφυγες ως απειλή.
- Τα παιδιά πρόσφυγες ως φορείς του δικαιώματος στην εκπαίδευση.
- Τα παιδιά πρόσφυγες ως αθώα θύματα.

Κατά τη διαδικασία της κατηγοριοποίησης η ερευνήτρια ερμηνεύει το περιεχόμενο της υπό ανάλυσης επικοινωνιακής μονάδας με βάση τις κατηγορίες που έχει κατασκευάσει. Το νόημα όμως του περιεχομένου δεν είναι σε καμία περίπτωση αντικειμενικό, όπως εν γένει η κοινωνιολογική έρευνα. Αποτελεί έναν τρόπο αναπαράστασης της κοινωνικής πραγματικότητας που επιλέγει η ερευνήτρια και επιβάλλει στα δεδομένα. Επομένως, το νόημα κατασκευάζεται εν μέρει από την ερευνήτρια με την επιλογή του ταξινομικού συστήματος που χρησιμοποιεί (Κυριαζή, 2011: 292, 298).

Οι κατηγορίες ανάλυσης έχουν επιλεχθεί βάσει των αναπαραστάσεων που εντοπίστηκαν στο εμπειρικό υλικό και περιέχουν τις απόψεις της εφημερίδας καθώς και των κοινωνικών ομάδων, όπως οι γονείς ή ο λόγος της κυβέρνησης, που η εφημερίδα επιλέγει να προβάλλει στα άρθρα που σχετίζονται με το θέμα. Μπορεί οι απόψεις των γονέων ή ο λόγος της κυβέρνησης να μην αποτελεί τον άμεσο λόγο της εφημερίδας, με την έννοια ότι οι πηγές δεν είναι γράμματα αναγνωστών ή προσκεκλημένοι αρθρογράφοι, ωστόσο, όπως αναφέρθηκε παραπάνω, ο τύπος ασκεί εξουσία μέσω της θεματολογίας και των απόψεων που επιλέγει να προβάλλει κι επομένως έχει ενδιαφέρον να ταξινομηθούν σε κατηγορίες και να αναλυθούν και αυτοί οι έμμεσοι λόγοι.

Στην ποιοτική ανάλυση περιεχομένου, τα δεδομένα αντιπαραβάλλονται με αρχικές, δοκιμαστικές κατηγορίες και, αναλόγως με το πόσο κατάλληλες κρίνονται αυτές στην πράξη, τροποποιούνται ή οριστικοποιούνται (Κυριαζή, 2011: 290). Πράγματι, στο πρώτο στάδιο της εργασίας, οι εννοιολογικές κατηγορίες ήταν διαφορετικές από τις οριστικές και πιο συγκεκριμένα, «τα παιδιά πρόσφυγες ως φορείς του δικαιώματος στην εκπαίδευση», «τα παιδιά πρόσφυγες ως υγειονομική απειλή» και «τα παιδιά πρόσφυγες ως πολιτισμική απειλή». Ο λόγος που τροποποιήθηκαν είναι γιατί η μία εξ αυτών κρίθηκε ως πολύ γενικευμένη για να αναλύσει διαφορετικές αποχρώσεις των δεδομένων, κι έτσι δημιουργήθηκε μία καινούρια κατηγορία, ενώ δύο συμπτύχθηκαν γιατί θεωρήθηκε ότι η

τόσο εξειδικευμένη κατηγοριοποίηση των δεδομένων δεν ανταποκρίνεται εντέλει στην πραγματικότητα του εμπειρικού υλικού.

Τέλος, ένα ακόμη στοιχείο της ανάλυσης περιεχομένου που αφορά περισσότερο την ποιοτική και αναφέρεται στην ανάλυση των δεδομένων στα συμπεράσματα, αποτελεί η ενασχόληση της ερευνήτριας με το λανθάνον περιεχόμενο του κειμένου, δηλαδή ο προσδιορισμός των βαθύτερων νοημάτων του. Όπως αναφέρει ο Holsti (1969: 12[29], όπως παρατίθεται στο Κυριαζή, 2011: 291) «η λεγόμενη 'ανάγνωση πίσω από τις γραμμές' θα πρέπει να αναβάλλεται για το ερμηνευτικό στάδιο, οπότε ο ερευνητής θα είναι ελεύθερος να χρησιμοποιήσει όλη τη φαντασία και τη διαίσθηση προκειμένου να εξαγάγει από τα στοιχεία τα κατάλληλα συμπεράσματα». Με άλλα λόγια, μετά το πέρας της κωδικοποίησης, στα γενικά συμπεράσματα περιλαμβάνονται τόσο τα έκδηλα όσο και τα λανθάνοντα νοήματα, βεβαίως μέσα από έναν γενικότερο ερευνητικό σχεδιασμό, ο οποίος επιτρέπει στην ερευνήτρια την ανεξάρτητη επιβεβαίωση αυτών των νοημάτων με συμπληρωματικά στοιχεία (Κυριαζή, 2011: 291).

2.3 Ποσοτική αναπαράσταση

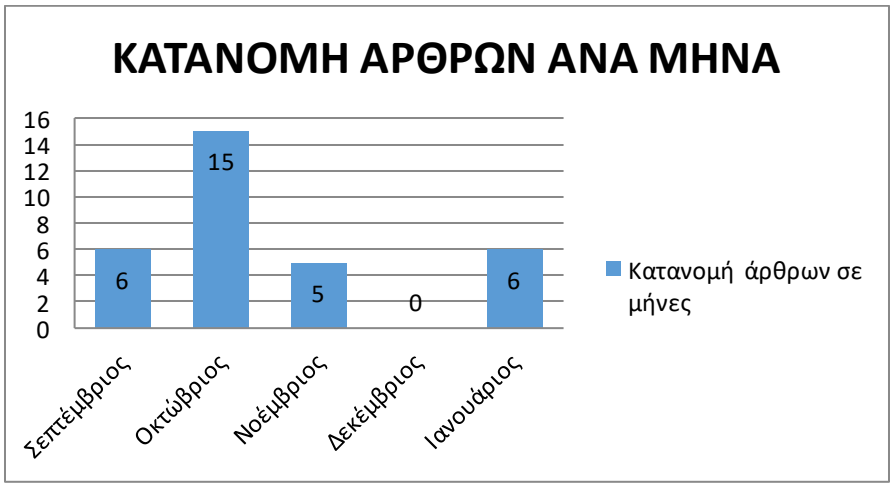
Όπως αναφέρθηκε παραπάνω, το corpus των εμπειρικών δεδομένων αποτελείται από 32 άρθρα. Στο παρακάτω σχεδιάγραμμα, εμφανίζεται ποσοτικά η κατανομή των μονάδων καταγραφής ανάλογα με την εννοιολογική κατηγορία στην οποία εντάσσονται. Παρατηρήθηκε ότι στο ίδιο άρθρο, διαφορετικά τμήματά του μπορεί να υπάγονται σε παραπάνω από μία κατηγορία, ενώ σε κάποιες περιπτώσεις, ολόκληρο το άρθρο εντάσσεται σε μία κατηγορία. Ως προς την κατανομή των μονάδων καταγραφής πιο συγκεκριμένα, στην κατηγορία «τα παιδιά πρόσφυγες ως φορείς του δικαιώματος στην εκπαίδευση», εντοπίστηκαν 22 αναφορές, στην κατηγορία «τα παιδιά πρόσφυγες ως αθώα θύματα» εντοπίστηκαν 8 αναφορές και στην κατηγορία «τα παιδιά πρόσφυγες ως απειλή» εντοπίστηκαν 21 αναφορές.

[29]Holsti, O. R. (1969). Content analysis for the social sciences and humanities. London: La man Higher Education, Reading, Mass.

Σχεδιάγραμμα 1: Κατανομή μονάδων καταγραφής ανά κατηγορία

Στο παρακάτω σχεδιάγραμμα, εμφανίζεται η κατανομή των άρθρων ανά μήνα. Κατά τη διάρκεια της εξέτασης του εμπειρικού υλικού παρατηρήθηκε μία σχετικά άνιση κατανομή των άρθρων με το μεγαλύτερο μέρος τους να συγκεντρώνεται τον Οκτώβριο, μήνα όπου ξεκίνησε η φοίτηση των προσφύγων στο σχολείο, τον Σεπτέμβριο, τον Νοέμβριο και τον Ιανουάριο το σύνολο των άρθρων είναι παρόμοιο, ενώ τον Δεκέμβριο δεν υπήρξε κανένα άρθρο.

Σχεδιάγραμμα 2: Κατανομή των άρθρων ανά μήνα

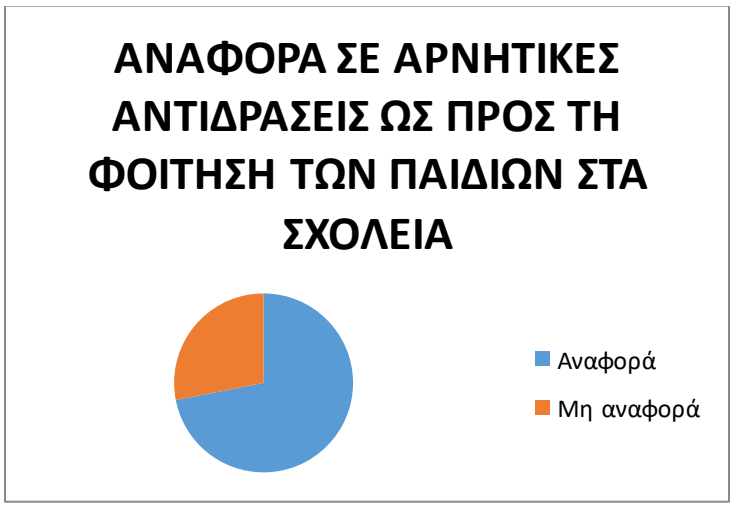
Στο επόμενο σχεδιάγραμμα, παρουσιάζεται η κατανομή των άρθρων ανά είδος. Η πλειονότητα των άρθρων είναι ενημερωτικά άρθρα, συγκεκριμένα τα 23 από τα 32 και τα

άρθρα γνώμης είναι 9. Από αυτά τα άρθρα γνώμης, ένα έχει γραφτεί από προσκεκλημένο συντάκτη.

Σχεδιάγραμμα 3: Κατανομή των άρθρων ανά είδος

Τέλος, κατά την εξέταση του εμπειρικού υλικού, παρατηρήθηκε ότι η συντριπτική πλειοψηφία των άρθρων αναφέρονται στις αρνητικές αντιδράσεις της τοπικής κοινωνίας ή φορέων εξουσίας στη φοίτηση των παιδιών προσφύγων. Ωστόσο, χρειάζεται να σημειωθεί ότι η χρησιμοποίηση των αρνητικών αντιδράσεων στα άρθρα ποικίλλει και στις περισσότερες περιπτώσεις δεν αποτελεί έναν αρνητικό άμεσο λόγο της εφημερίδας. Στο κεφάλαιο της ανάλυσης των δεδομένων θα αναλυθεί εκτενώς η χρησιμοποίησή τους, το παρόν σχεδιάγραμμα αποτελεί απλώς μία αριθμητική αναπαράσταση της αναφοράς. Τα άρθρα με αναφορά σε αρνητικές αντιδράσεις ανέρχονται σε 31 στο σύνολο των 32 άρθρων και η έκταση της αναφοράς ποικίλλει, από μία πρόταση σε ολόκληρο άρθρο και είτε είναι παρουσίαση και σχολιασμός των αντιδράσεων είτε αποτελεί την γνώμη του αρθρογράφου.

Σχεδιάγραμμα 4: Αναφορά σε αρνητικές αντιδράσεις ως προς τη φοίτηση των παιδιών στα σχολεία.

Κεφάλαιο 3ο Ανάλυση δεδομένων

3.1 Τα παιδιά πρόσφυγες ως απειλή

Στο κεφάλαιο αυτό θα γίνει ανάλυση των άρθρων της *Καθημερινής*, όπου αναφέρονται στην κατηγορία τα παιδιά πρόσφυγες ως απειλή. Το σύνολο των άρθρων που εντοπίστηκε η συγκεκριμένη κατηγορία ανέρχεται σε 21 από τα συνολικά 32 άρθρα. Στο εξεταζόμενο υλικό εντοπίστηκαν άρθρα ενημέρωσης και άρθρα γνώμης, που είτε η κατηγορία εμφανίζεται ως το κύριο θέμα των άρθρων, είτε σε παραγράφους αυτών. Μάλιστα, σε αυτή την κατηγορία υπάγεται και το μοναδικό άρθρο γνώμης επί του θέματος, γραμμένο από προσκεκλημένο συντάκτη, καθηγητή πανεπιστημίου. Η θεματολογία των άρθρων είναι οι αντιδράσεις κυρίως των Ελλήνων γονέων, λιγότερο τοπικών αρχών και πολιτικών κομμάτων, στην είσοδο των παιδιών προσφύγων στα σχολεία. Τα άρθρα της κατηγορίας είναι γραμμένα όλους τους μήνες της εξεταζόμενης περιόδου.

Η *Καθημερινή* επιλέγει να προβάλλει λεπτομερώς όλες τις αρνητικές αντιδράσεις ως προς τη φοίτηση των παιδιών προσφύγων στα σχολεία ανά την Ελλάδα, οι οποίες θα αναλυθούν παρακάτω. Εντύπωση προκαλεί το γεγονός ότι μόνο σε ένα από τα τριάντα δύο άρθρα (*«Υπερηφάνεια και συγκίνηση για τα μαθήματα στα προσφυγόπουλα»,* 2016, 11 Οκτωβρίου) δεν γίνεται έστω και μια μικρή αναφορά στις αντιδράσεις της κοινωνίας. Πράγματι, φαίνεται σαν να ακολουθούμε το χρονικό των αρνητικών αντιδράσεων: Λέρος, Κως, Ωραιόκαστρο, Φιλιππιάδα, Μυτιλήνη, Προφήτης, Χίος, Λαμία, Πέραμα, Λάρισα, όπως φαίνεται κι από το παρακάτω απόσπασμα:

> Το Ωραιόκαστρο έστειλε στη Φιλιππιάδα «περήφανο χαιρετισμό» (κατά το γνωστό ο Γοργοπόταμος στην Αλαμάνα), εκείνη παρέδωσε τη σκυτάλη στην Αλεξάνδρεια Ημαθίας και περιμένουμε τον επόμενο. Το ντόμινο των αντιδράσεων κατά της παρουσίας προσφυγόπουλων σε σχολικές αίθουσες σε ώρες εκτός εκπαιδευτικού προγράμματος έχει ήδη ξεκινήσει στις τοπικές κοινωνίες και κατά τα φαινόμενα θα υπάρχει συνέχεια (Τζίμας, 2016, 30 Σεπτεμβρίου).

Σε μία περίπτωση, αυτή των αντιδράσεων στον Προφήτη του δήμου Βόλβης, υπάρχει συνεχής ενημέρωση, με πρώτη εκτενή αναφορά να γίνεται στις 12 Οκτωβρίου, τη δεύτερη ημέρα των παιδιών στο σχολείο (Λακασάς, 2016, 12 Οκτωβρίου) και η ενημέρωση να συνεχίζεται στις 13 Οκτωβρίου (Ελαφρός, 2016, 13 Οκτωβρίου) και στις 15 Οκτωβρίου (Ελαφρός, 2016, 15 Οκτωβρίου).

Μάλιστα, στα δύο τελευταία άρθρα, το ζήτημα γίνεται τίτλος όλου του άρθρου, και με αυτό τον τρόπο δίνεται πολύ μεγάλη έμφαση στο θέμα, καθώς ο τίτλος, σύντομος, γραμμένος στην κορυφή του άρθρου με έντονα και μεγάλα γράμματα, έχει ως στόχο να συνοψίσει τις πιο σημαντικές πληροφορίες του κειμένου. Οι αναγνώστες συνήθως το πρώτο πράγμα που διαβάζουν είναι ο τίτλος του άρθρου για να κατανοήσουν το συνολικό νόημα και τα κυρίως θέματα του κειμένου (van Dijk, 1991: 50). Έτσι, τίτλοι όπως «Σχεδόν άδειο παραμένει το σχολείο στον Προφήτη» (Ελαφρός, 2016, 13 Οκτωβρίου), «Εμμένουν οι γονείς στο δημοτικό του Δ. Βόλβης» (Ελαφρός, 2016, 15 Οκτωβρίου), «Ντόμινο αντιδράσεων για τα προσφυγόπουλα στα σχολεία» (Μπράττου, 2016, 1 Οκτωβρίου), «Με μεμονωμένα επεισόδια η πρώτη μέρα στο σχολείο» (Λακασάς, 2016, 11 Οκτωβρίου) και «Φόβοι για νέα επεισόδια σε άλλα νησιά» (Γεωργιοπούλου, 2016, 4 Οκτωβρίου), όπου μέσα στο άρθρο αναφέρονται και αντιδράσεις γονέων στην ένταξη των παιδιών στα σχολεία, δημιουργούν μία αίσθηση πώς τα παιδιά πρόσφυγες δημιουργούν προβλήματα, ακόμα κι αν σε πολλά σημεία μέσα στο κείμενο οι αρθρογράφοι ενδέχεται να κατακρίνουν αυτές τις αρνητικές αντιδράσεις. Πράγματι, ο van Dijk (2000: 38) στο κείμενό του όπου αναφέρει κάποιες κατευθυντήριες γραμμές ώστε να ανιχνευθεί ο ρατσισμός σε κείμενα εφημερίδας, υπογραμμίζει ότι υπάρχουν πολύ συγκεκριμένα θέματα όπου μία εφημερίδα θα αναφέρει τους μετανάστες, προβάλλοντας την έννοια του προβλήματος ακόμη και της απειλής.

Η εφημερίδα, στον άμεσο λόγο της προβάλλει κατά κύριο λόγο την έννοια του προβλήματος και μόνο με δύο άρθρα προβάλλεται περισσότερο η έννοια της απειλής. Σε αυτές τις περιπτώσεις, όπως και στις περιπτώσεις των αντιδράσεων της τοπικής κοινωνίας και φορέων εξουσίας, φαίνεται πως τα παιδιά πρόσφυγες παρόλο που στα άρθρα εμφανίζονται καταρχήν ως παιδιά και υπ' αυτήν την έννοια αποτελούν υποκείμενα δικαιωμάτων, ταυτόχρονα η αναπαράστασή τους ως προσφύγων είναι ισχυρότερη με συνέπεια να τίθεται εν αμφιβόλω η αναγνώριση τελικά του δικαιώματος στην εκπαίδευση. Όπως μας υπενθυμίζει ο Zygmunt Bauman, οι «ξένοι» συχνά δεν ταιριάζουν στον «νοητικό, ηθικό, αισθητικό χάρτη» του έθνους κράτους, καταλήγοντας σε μύθους περί «ακαθαρσίας, κινδύνου και αρρώστιας» (Bauman, 1989[30] όπως παρατίθεται στο Harper & Raman, 2008: 5) και τη συνειρμική ταύτισή τους με την έννοια της απειλής (Τρουμπέτα, 2012: 200).

[30]Bauman, Z. (1989). Modernity and the Holocaust. Cambridge: Polity.

3.1.1 Οι ρατσιστικές αντιδράσεις στη φοίτηση των παιδιών στο σχολείο

Αυτοί που αντιδρούν κατά κύριο λόγο είναι οι Έλληνες γονείς των παιδιών στα σχολεία των οποία θα φοιτήσουν τα παιδιά πρόσφυγες. Οι τρόποι αντίδρασης ποικίλλουν.

Αντιδράσεις συλλόγων γονέων και τοπικών αρχών σε δημοτικά συμβούλια και συνελεύσεις σχολείων, όπως στη Λέρο:

> Όπως αναφέρουν τα τοπικά ΜΜΕ, οι εκπρόσωποι πολλών συλλόγων γονέων (όχι όλων) ήταν αντίθετοι στην απογευματινή φιλοξενία των προσφυγόπουλων στα σχολεία. Παρόμοια άποψη φέρεται να υποστήριξε και ο δήμαρχος Λέρου, προτείνοντας τη δημιουργία σχολείου εντός του κέντρου υποδοχής. (Ελαφρός, 2016, 30 Σεπτεμβρίου)

Λουκέτο σε σχολεία και αποχή Ελλήνων μαθητών από τις τάξεις:

> Συνεχίζονται οι αντιδράσεις στον Δήμο Βόλβης για τα μαθήματα σε προσφυγόπουλα στο δημοτικό σχολείο του χωριού Προφήτη. Χθες το πρωί, μόλις 20 από τους 130 εγγεγραμμένους μαθητές πήγαν για μάθημα. (Ελαφρός, 2016, 13 Οκτωβρίου).

Με ερωτηματολόγια προωθημένα από το σύλλογο γονέων, ακόμα και σε σχολεία που δεν θα φοιτήσουν πρόσφυγες:

> Στο 7ο Δημοτικό Σχολείο Χίου, ο σύλλογος γονέων επεδίωξε να δώσει στους γονείς ερωτηματολόγιο, με το οποίο θα τοποθετούνταν για το εάν θέλουν να φιλοξενηθούν προσφυγόπουλα στο σχολείο, παρότι τέτοιο θέμα δεν έχει τεθεί. (Ελαφρός, 2016, 13 Οκτωβρίου).

Με αναρτήσεις στην ιστοσελίδα του συλλόγου γονέων:

> Η διευθύντρια […] κατηγορεί τον πρόεδρο του συλλόγου γονέων πως ανήρτησε «στην ιστοσελίδα στο facebook (σύλλογος γονέων 26ου Δημ. Σχ. Λάρισας) που ο ίδιος δημιούργησε, βίντεο ρατσιστικού περιεχομένου άγνωστης προέλευσης, καλώντας με έγγραφο κείμενο που μοίρασε στους μαθητές του σχολείου να παρακολουθούν τις αναρτήσεις του στο facebook. (2017, 24 Ιανουαρίου).

Τέλος, με δηλώσεις και βίαιες παρεμβάσεις από την Χρυσή Αυγή:

> Με λόγο εμπρηστικό εμφανίστηκε ο εκπρόσωπος της ΧΑ, κατηγορώντας μεταξύ άλλων την κυβέρνηση ότι επιδιώκει να μολύνει τους Έλληνες με ασθένειες «λαθρομεταναστών» και να βάλει «βιαστές στα σχολεία» (Μπουρδάρας, 2016, 30 Σεπτεμβρίου)
>
> Σε πεδίο μάχης μετατράπηκε χθες το πρωί το Δημοτικό Σχολείο Νέου Ικονίου στο Πέραμα από ομάδα μελών της Χρυσής Αυγής με επικεφαλής τον βουλευτή Γιάννη Λαγό. Με ένα ρατσιστικό

> κρεσέντο, οι Χρυσαυγίτες εισέβαλαν στο σχολείο για να διαμαρτυρηθούν για τη σχεδιαζόμενη φιλοξενία παιδιών προσφύγων και επιτέθηκαν σε εκπαιδευτικούς με απειλές και προπηλακισμούς. Λακασάς, 2017, 18 Ιανουαρίου).

Οι αντιδράσεις είναι τόσες πολλές που ο συντονιστής εκπαίδευσης του κέντρου φιλοξενίας της Μαλακάσας, θεωρεί πώς η άτυπη συναίνεση των γονέων, μαζί με τον εμβολιασμό των παιδιών είναι οι δύο προϋποθέσεις για να ξεκινήσουν τα μαθήματα (Φωτιάδη, 2016, 22 Νοεμβρίου). Κοινός γνώμονας όλων αυτών των αντιδράσεων φαίνεται πως είναι ο ρατσισμός, ένα ολικό, κοινωνικό φαινόμενο, που ενυπάρχει σε τέτοιου είδους πρακτικές με σκοπό την προφύλαξη της ταυτότητας του «εμείς», των Ελλήνων από κάθε πρόσμιξη και ανάμειξη με τους πρόσφυγες που φέρουν τα στίγματα της ετερότητας (Μπαλιμπάρ, 2017: 32). Με στόχο, λοιπόν, την καθαρότητα του έθνους, οι γονείς, τοπικοί άρχοντες και η Χρυσή Αυγή αντιδρούν στη φοίτηση των παιδιών προσφύγων στα σχολεία που φοιτούν Έλληνες και Ελληνίδες, ακόμα και σε σχολεία που δεν υπάρχει πλάνο να φοιτήσουν παιδιά πρόσφυγες, όπως στη Μυτιλήνη και στο Ωραιόκαστρο (Λακασάς, 2016, 11 Οκτωβρίου· Ελαφρός, 2016, 13 Οκτωβρίου).

Οι λόγοι εναντίωσης που προβάλλονται κυρίως είναι αυτοί της υγιεινής, όπως φαίνεται κι από το παρακάτω απόσπασμα:

> Αρνητικοί στην προοπτική φοίτησης προσφυγόπουλων στις αίθουσες των δημοτικών σχολείων του Δήμου Αλεξάνδρειας Ημαθίας εμφανίζονται οι πρόεδροι των συλλόγων γονέων. «Η απόφασή μας αυτή πάρθηκε καθαρά και μόνο για λόγους υγιεινής, καθώς κανείς από τους αρμοδίους δεν μπορεί να μας πείσει ότι θα τηρηθούν όλοι οι προβλεπόμενοι κανόνες για τη διασφάλιση των παιδιών μας […] Κεντρικό πρόβλημα που τέθηκε είναι το ζήτημα της υγιεινής και κυρίως εάν τα προσφυγόπουλα είναι εμβολιασμένα, χωρίς να λείπουν και τοποθετήσεις για «βρώμικους» πρόσφυγες, παιδιά που δεν είναι «τακτοποιημένα» κ.λπ. (Ελαφρός, 2016, 28 Σεπτεμβρίου).

Φαίνεται πως στην περίπτωση των γονέων, η υγιεινή προβάλλεται προσχηματικά προκειμένου να συγκαλύψει ξενοφοβικές και ρατσιστικές πρακτικές κοινωνικής κλειστότητας και αποκλεισμού. Όπως αναφέρει ο Bauman (2008: 146-149), ο φυλετικός και ρατσιστικός λόγος της νεωτερικής εποχής κατανοείται ως μια περίπτωση της γενικότερης νεωτερικής μέριμνας για την υγιεινή.

Η θεώρηση των σωμάτων των προσφύγων ως πιθανών φορέων μεταδοτικών και επικίνδυνων ασθενειών και ως μολυσματικών «μιασμάτων» είναι αποτέλεσμα της

κυρίαρχης ρητορικής περί μετακίνησης των πληθυσμών η οποία είναι διαποτισμένη από την γλώσσα της ιατρικής επιστήμης, καθιστώντας το λόγο περί «απειλής» που φέρουν οι πρόσφυγες ως «άλλο ένα επιστημονικό και, για το λόγο αυτό, θεωρούμενο ως εξορισμού αντικειμενικό και ακλόνητο δεδομένο» (Λέκκα & Πανουτσόπουλος, 2016: 38). Η θέση αυτή επιβεβαιώνεται από το γεγονός ότι πριν ακόμα τα παιδιά μπουν στις σχολικές αίθουσες, ο εκπρόσωπος της Χρυσής Αυγής κατηγορεί την κυβέρνηση, με αφορμή το νομοσχέδιο για την εκπαίδευση των προσφύγων ότι «επιδιώκει να μολύνει τους Έλληνες με ασθένειες 'λαθρομεταναστών'»(Μπουρδάρας, 2016, 30 Σεπτεμβρίου), αξιολογώντας το σώμα των παιδιών a priori ως παρεκκλίνον, άρρωστο, εθνικά επικίνδυνο.

Όπως και στην ανακοίνωση των συλλόγων γονέων και κηδεμόνων που εκφράζει την εναντίωσή τους στην ένταξη των παιδιών προσφύγων όπου αναφέρεται ότι «[…] κανένας πρόσφυγας και μετανάστης δεν έχει εμβολιαστεί, ενώ είναι ανοργάνωτο το σύστημα υγιεινής και περίθαλψης τους, με αποτέλεσμα να μην μπορούν να χρησιμοποιηθούν οι σχολικές εγκαταστάσεις και οι τουαλέτες τους, για ιατρικούς λόγους» (Μπράττου, 2016, 1 Οκτωβρίου) εκφράζοντας τους φόβους τους σχετικά με τη βρωμιά που φέρουν τα παιδιά. Σε συμβολικό επίπεδο, οι αντιλήψεις περί βρωμιάς εκφράζουν το τι θεωρείται ρυπαρό ή μη σε μία κοινωνία κι έτσι η βρωμιά αποτελεί ύλη εκτός τόπου (Douglas, 2004: 117). Συμβολικά αλλά και υλικά επομένως, τα παιδιά πρόσφυγες αποτελούν ύλη εκτός τόπου, ένα ρυπαρό στοιχείο που χρειάζεται να απορριφθεί από το σύστημα του ελληνικού σχολείου γιατί διαταράσσει την τάξη που το διέπει.

Σε μικρότερο βαθμό αναφέρονται πολιτισμικοί λόγοι εναντίωσης. Πιο συγκεκριμένα, αυτοί εντοπίζονται στον λόγο της Χρυσής Αυγής, η οποία τονίζει ότι η επιλογή της κυβέρνησης να εντάξει τους πρόσφυγες συνεπάγεται την ένταξη «βιαστών στα σχολεία» (Μπουρδάρας, 2016, 30 Σεπτεμβρίου) και στο λόγο των γονέων σε σχολείο στη Φιλιππιάδα:

> Λίγες μέρες μετά την εναντίωση του συλλόγου γονέων και κηδεμόνων του 2ου Δημοτικού Σχολείου Φιλιππιάδας στην παραχώρηση χώρων για τη διδασκαλία των παιδιών των προσφύγων, με ένα υπόμνημα στο οποίο περάν τον υγειονομικών λόγων, επικαλούνται λόγους θρησκευτικούς και πολιτιστικούς, και οι σύλλογοι της Κω αρνούνται να μοιραστούν τα παιδιά τους τα ίδια σχολικά κτίρια με τα προσφυγόπουλα. (Μπράττου, 2016, 1 Οκτωβρίου)

Εδώ μπορεί να εντοπιστεί η ανάγκη των γονέων και της Χρυσής Αυγής να διατηρήσουν, μέσω της προφύλαξης της επαφής των παιδιών τους με τους πρόσφυγες, τον

«αναλλοίωτο» χαρακτήρα της κουλτούρας και της θρησκείας τους μέσω ενός φαντασιακού διαχωρισμού και ιεράρχησης των διαφορετικών πολιτισμών, χαρακτηρίζοντας ως ανώτερο τον «δικό μας» κι ως κατώτερο «των άλλων» και μέσω του αποκλεισμού, καθώς αρνούνται να μοιραστούν τα παιδιά τους τις ίδιες σχολικές αίθουσες με τα παιδιά πρόσφυγες.

Ο αποκλεισμός από τις σχολικές αίθουσες είναι ένα στοιχείο που διαφαίνεται στο λόγο των γονέων όπως φαίνεται στο παρακάτω απόσπασμα:

> Στην Κω εκπρόσωποι των συλλόγων γονέων και κηδεμόνων εξέφρασαν την αντίθεσή τους στην παραχώρηση σχολικών κτιρίων για την εκπαίδευση των προσφυγόπουλων. (Γεωργιοπούλου, 2016, 4 Οκτωβρίου).

Όταν μάλιστα εκδηλώθηκαν περιστατικά ηπατίτιδας Α σε παιδιά πρόσφυγες, η στάση του δημάρχου φαίνεται να έγινε πιο οξεία:

> Ο Δήμος Ζηρού […] υπογραμμίζει επίσης πως η εμφάνιση των κρουσμάτων ηπατίτιδας Α φανερώνει ότι υπήρξαν κενά στη διασφάλιση των συνθηκών υγιεινής και τον προληπτικό έλεγχο και ζητά από την Πολιτεία «να αναθεωρήσει και να επανεξετάσει την απόφασή της να εφαρμόζεται το πρόγραμμα εκπαίδευσης των παιδιών των προσφύγων σε ενεργά σχολεία». (Ελαφρός, 2016, 24 Νοεμβρίου)

Έτσι, στο όνομα της υγιεινής, ζητείται ο αποκλεισμός των παιδιών από το σχολείο ή η εκπαίδευσή τους υπό όρους. Όπως αναφέρει ο Bauman (2008: 146-149) **«**όσα μέτρα λαμβάνονται για να αφοπλίσουν και να εξουδετερώσουν τους κινδύνους που είναι εγγενείς στις 'ξένες φυλές' και σε άλλους 'φορείς ασθένειας' ανασύρονται από το οπλοστάσιο των οδηγιών περί υγιεινής. Προσδιορισμός της ενοχλητικής ουσίας, περιορισμός στην ελευθερία κίνησής της, προσπάθεια 'να τεθεί υπό έλεγχο', εγκλεισμός της σε ειδικά σχεδιασμένους και σαφώς οριοθετημένους χώρους, μεταφορά της σε μέρη αρκούντως μακρινά που αποκλείουν την επαφή».

Τέλος, στις περισσότερες, περιπτώσεις, οι αντιδράσεις των γονέων δικαιολογούνται τόσο από τους συντάκτες της εφημερίδας όσο κι από φορείς εξουσίας, λόγω της έλλειψης πληροφόρησής τους και τον επηρεασμό τους από ακροδεξιές ομάδες:

> «Η περιοχή μας έχει αγκαλιάσει τους πρόσφυγες από την αρχή και είναι καθαρό πως πιστεύουμε ότι τα προσφυγόπουλα πρέπει να ενταχθούν στο εκπαιδευτικό σύστημα. Οι αντιδράσεις οφείλονται στο γεγονός ότι πρόκειται για ένα καινούργιο εγχείρημα, που είναι

φυσικό να θορυβήσει ορισμένους γονείς. Δεν εκφράζει ούτε ρατσισμό ούτε ξενοφοβία. […]» (Παναγιώτης Γκυρίνης, δήμαρχος Αλεξάνδρειας)(Ελαφρός, 2016, 28 Σεπτεμβρίου)

Στην περίπτωση του Ωραιόκαστρου και της Φιλιππιάδας, το πρόβλημα της παραχώρησης σχολικών κτιρίων παρουσιάστηκε από συγκεκριμένα σχολεία, με τον υπουργό Παιδείας Ν. Φίλη να αποδίδει τη συγκεκριμένη πρωτοβουλία σε «κακή ενημέρωση και προκατάληψη, ζητήματα που υπάρχουν μέσα στην κοινωνία μας». (Μπράττου, 2016, 1 Οκτωβρίου)

Δεν είναι ρατσιστές όλοι όσοι διαμαρτύρονται. Σε πολλές περιπτώσεις, πάντως, σαν «χορηγοί» συνθημάτων και μισαλλοδοξίας εμφανίζονται πατενταρισμένοι ακροδεξιοί, που έχουν υπέρ τους, σαν «πνευματικούς», όσους ακραίους ιεράρχες είναι πεπεισμένοι, εν έτει 2016, πως η Ελλάδα έχει ανάγκη μια σταυροφορία εκχριστιανισμού της. (Μπουκάλας, 2016, 12 Οκτωβρίου)

[…] «οι κάτοικοι του Προφήτη δεν είναι ρατσιστές ούτε ξενόφοβοι, αλλά είναι γνωστοί για τη φιλοξενία τους. Αναγνωρίζουμε ότι πολλοί γονείς αντέδρασαν παρορμητικά, οδηγούμενοι τόσο από την έλλειψη ενημέρωσης όσο και από την αυταρχική αντιμετώπισή τους υπό τον κλοιό της αστυνομίας». (Λακασάς, 2016, 16 Οκτωβρίου)

3.1.2 Οι ρατσιστικές απόψεις της εφημερίδας

Κι ενώ στο λόγο των γονέων μέσα από τα άρθρα της εφημερίδας φαίνεται σαν κύρια αιτία αντίδρασης η υγιεινή και λιγότερο η πολιτισμική διαφορά, δεν ισχύει το ίδιο και για άρθρα γνώμης της *Καθημερινής*.

Στην εφημερίδα, μόνο σε δύο άρθρα γνώμης διατυπώνονται απόψεις που θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν ως ρατσιστικές. Παρόλο που ο αριθμός τους είναι πολύ μικρός, έχουν μεγάλη βαρύτητα καθώς έχουν γραφτεί από δύο άτομα τα οποία ασκούν επιρροή στην κοινή γνώμη, καθώς το ένα, ο Τάκης Θεοδωρόπουλος που υπογράφει το άρθρο «’Φεγγαράκι μου λαμπρό’ με μαντήλα» (2016, 13 Οκτωβρίου), είναι συγγραφέας και δημοσιογράφος της Καθημερινής εδώ και 20 χρόνια, και το άλλο, ο Γιώργος Πρεβελάκης που υπογράφει το άρθρο «’Σύγκρουση των πολιτισμών’» (2016, 9 Οκτωβρίου), είναι καθηγητής Πανεπιστημίου με ενδιαφέροντα όπως η Γεωγραφία, η Ιστορία και οι Πολιτικές επιστήμες. Ο Φουκώ (1976: 40-41) υποστηρίζει ότι η «εξουσία και γνώση άμεσα αλληλοεξαρτώνται» και πως «δεν υπάρχει γνώση που να μην προϋποθέτει και να μην αποτελεί ταυτόχρονα σχέση εξουσίας». Επομένως, το γεγονός μάλιστα ότι η εφημερίδα αποφάσισε να προσκαλέσει τον τελευταίο για να πει την γνώμη του, έναν ακαδημαϊκό ως μοναδικό προσκεκλημένο συντάκτη που αρθρογραφεί για το θέμα, δείχνει πως θα ήθελε

να προβληθεί η συγκεκριμένη γνώμη με την «σφραγίδα» ενός φορέα της εξουσίας της γνώσης.

Στην περίπτωση του Θεοδωρόπουλου, το άρθρο έχει αιχμηρό και έντονα συγκινησιακό λόγο και θέτει ερωτήματα σχετικά με τη δυσκολία ένταξης των παιδιών στα σχολεία και γενικότερα των προσφύγων στην ελληνική κοινωνία. Το άρθρο του Πρεβελάκη είναι συγκροτημένο, θέτοντας επίσης προβληματισμούς ως προς την ένταξη των παιδιών προσφύγων στα σχολεία, αναπτύσσοντας επιχειρήματα και προτείνοντας λύση. Ωστόσο, η βάση του λόγου και των δύο αρθρογράφων είναι κοινή. Με αναλυτική κατηγορία την έννοια του πολιτισμού, οι δύο αρθρογράφοι συγκροτούν μία οιονεί «δημοκρατική» άποψη, άμεσα κατανοήσιμη, υποστηρίζοντας ότι τα παιδιά πρόσφυγες δεν μπορούν να ενταχθούν στα ελληνικά σχολεία, γιατί τα ίδια δεν το θέλουν και γιατί η διαφορά των πολιτισμών θα προκαλέσει προβλήματα τόσο στους πρόσφυγες όσο και στους γηγενείς στο πλαίσιο της σχολικής κοινότητας.

> Οι πρόσφυγες-μαθητές προέρχονται κατά κανόνα από συγκροτημένες μικροαστικές και μεσοαστικές οικογένειες οι οποίες λειτουργούσαν και λειτουργούν σε έναν πολιτισμό με βαθύτατες ρίζες. Το αξιακό τους σύστημα είναι θεμελιωμένο σε μια θρησκευτική ταυτότητα η οποία, εκτός από το ότι διαφοροποιείται από την ελληνική, δεν έχει υποστεί κατά κράτος τη διαβρωτική επίδραση της νεωτερικότητας. […] Υπάρχει και ένας μακροπρόθεσμος κίνδυνος, εφόσον η «ελληνική παιδεία» των προσφυγοπαίδων δεν αποτελέσει απλώς μια σύντομη παρένθεση με ασήμαντα εκπαιδευτικά αποτελέσματα, αλλά παραταθεί. Η πολιτισμική και κοινωνική ένταση την οποία θα υποστούν τα ήδη ταλαιπωρημένα αυτά παιδιά θα τους δημιουργήσει αισθήματα εχθρότητας, ίσως και μίσους. […] Τι δέον γενέσθαι; Δεν πρέπει, ασφαλώς, να αφεθούν τα προσφυγόπουλα χωρίς εκπαίδευση. Πρέπει, όμως, το έργο αυτό να ανατεθεί σε θεσμούς και πρόσωπα όσο το δυνατόν πολιτισμικά πλησιέστερα προς τους πρόσφυγες. (Πρεβελάκης, 2016: 9 Οκτωβρίου)

> Προχθές, συγκεντρωμένοι γονείς στον Ελαιώνα χειροκροτούσαν τα παιδάκια που πήγαιναν για πρώτη μέρα στο σχολείο. Γονείς και οι συνήθεις «αλληλέγγυοι». Γιατί τα χειροκροτούσαν αλήθεια; Επειδή τα κοριτσάκια φορούσαν μαντίλες; Ή μήπως χειροκροτούσαν τους εαυτούς τους επειδή χειροκροτούσαν τα παιδάκια; Και μήπως η περίφημη ένταξή τους στην ελληνική κοινωνία περνάει μέσα από την απεξάρτησή τους από τη μαντίλα; Το ζητούμενο είναι πολιτισμικό, δεν είναι θρησκευτικό. (Θεοδωρόπουλος, 2016: 13 Οκτωβρίου)

Και στα δύο παραπάνω αποσπάσματα οι γράφοντες προβάλλουν την έννοια των διαφορετικών πολιτισμών ως πεδίο διαχωρισμού μεταξύ του «εμείς», οι Έλληνες/-ιδες και

τα παιδιά μας και των «Άλλων», των προσφύγων και των παιδιών τους. Καθώς όμως εκ πρώτης όψεως ο λόγος αυτός δεν προβάλλει εκτός από τη διαφορά, σχέση εξουσίας/ιεραρχίας μεταξύ των πολιτισμών, παρουσιάζεται ως ένας δημοκρατικός, εκσυγχρονιστικός λόγος που «φωτίζει» μία πλευρά του ζητήματος με έναν λόγιο τρόπο. Ωστόσο, ο λόγος είναι βαθύτατα ρατσιστικός, είναι ο νέος ρατσισμός «της εποχής της 'αποαποικιοποίησης'» (Μπαλιμπάρ, 2017: 37), του οποίου το βασικό θέμα δεν είναι πλέον η βιολογική κληρονομικότητα, αλλά οι πολιτισμικές διαφορές για τις οποίες δεν υπάρχει η δυνατότητα άμβλυνσής τους. Πρόκειται για μια ουσιοκρατική προσέγγιση που βασίζεται στην ιδέα πως υπάρχουν ουσιαστικές διαφορές και μόνιμες, αμετάκλητες ανισότητες μεταξύ ομάδων. Εκ πρώτης όψεως, λοιπόν, δεν υποστηρίζει την ανωτερότητα κάποιων ομάδων ή λαών σε σχέση με άλλους, αλλά «απλώς» τη ζημιά που θα επακολουθήσει από την κατάργηση των συνόρων, από την ασυμβατότητα των τρόπων ζωής και των παραδόσεων (Allemand & Schnapper, 2006: 18˙ Μπαλιμπάρ, 2017: 37).

Όντως, και στα δύο κείμενα η ανησυχία για τυχόν προβλήματα που θα δημιουργηθούν λόγω των διαφορετικών πολιτισμών είναι πολύ μεγάλη:

> Η επικείμενη ένταξη των προσφύγων-μαθητών στο ελληνικό σχολείο συνεπάγεται δυσκολίες και προσκόμματα. Κατ' αρχήν, η συνύπαρξη αγοριών και κοριτσιών προκαλεί ένα πολιτισμικό σοκ, καθώς αντιφάσκει με τις θεσμικές κοινωνικοθρησκευτικές αντιλήψεις. Οι οικογένειες αντιμετωπίζουν με καχυποψία ένα εκπαιδευτικό σύστημα στελεχωμένο και απευθυνόμενο σε χριστιανούς. […] Οι συνθήκες αυτές προοιωνίζονται μεγάλες και σοβαρές δυσλειτουργίες στις τάξεις οι οποίες θα υποδεχθούν προσφυγόπουλα. Οι διδάσκοντες πρέπει να επιδείξουν εφευρετικότητα και πρωτοβουλία η οποία, ακόμη και αν λειτουργήσει σε μεμονωμένες περιπτώσεις, θα κατασταλεί από τους αποπνικτικούς κανόνες του εκπαιδευτικού συστήματος. Η σχολική συνύπαρξη ενδέχεται να εκληφθεί ως πολιτισμική πρόκληση, οπότε θα οδηγήσει τα προσφυγόπαιδα σε «γκετοποίηση», δηλαδή σε αυτοαπομόνωση. Τέτοιες καταστάσεις επιφέρουν αναπόφευκτα τριβές γύρω από στάσεις, συμπεριφορές και αξίες. (Πρεβελάκης, 2016, 9 Οκτωβρίου)

> Λυπάμαι πολύ αλλά πρόβλημα υπάρχει. Και ως συνήθως ο δημόσιος διάλογος διεξάγεται σε επίπεδο κρεοπωλείου. Από τη μια οι «να φύγετε να πάτε αλλού», από την άλλη όσοι χειροκροτούν τη μαντίλα διότι αυτοί δεν είναι ρατσιστές, είναι φιλόξενοι, ανοιχτόκαρδοι άνθρωποι, κυρίως δε ανοιχτόμυαλοι. Λυπάμαι πολύ αλλά πρόβλημα υπάρχει, ακόμη κι αν για μια ακόμη φορά παλεύουμε να το κάνουμε να μην υπάρχει. Γιατί δεν πρέπει να σεβαστούμε τον φόβο των «τοπικών κοινωνιών»; Και δεν αναφέρομαι στον φόβο των ασθενειών. Αναφέρομαι σ' αυτόν που κανείς δεν τολμάει να εκφράσει: τον φόβο της εγκατάστασης, την

> αδυναμία της ελληνικής κοινωνίας να εντάξει πληθυσμούς που δεν θέλουν να ενταχθούν. Η μαντίλα και μόνον είναι σημαία πολιτισμικής αντίστασης, άρνησης. […] Οφείλουμε σεβασμό στους πρόσφυγες και τους μετανάστες. Οφείλουμε όμως και σεβασμό στους ιθαγενείς, στους εαυτούς μας δηλαδή. Οφείλουμε να σεβαστούμε και την ανασφάλεια, και την ανησυχία, και τον φόβο των κατοίκων της Λέσβου για παράδειγμα. Και πάντως οφείλουμε να αναγνωρίσουμε ότι πρόβλημα υπάρχει. Κι αυτό δεν μπορεί να αντιμετωπισθεί με τον ιδεοληπτικό καιροσκοπισμό του ανέξοδου ανθρωπισμού. (Θεοδωρόπουλος, 2016, 13 Οκτωβρίου).

Στην πρώτη περίπτωση, ο Πρεβελάκης προβλέπει ένα δυσοίωνο μέλλον, όπου τα παιδιά πρόσφυγες δεν θα μπορέσουν σε καμία περίπτωση να προσαρμοστούν στα ελληνικά σχολικά δεδομένα. Ως κύριο πρόσκομμα θεωρεί τις «κοινωνικοθρησκευτικές» αντιλήψεις των παιδιών και των γονέων, στη μία περίπτωση καθώς αυτά δεν έχουν συνηθίσει να συγχρωτίζονται αγόρια με κορίτσια κι έτσι θα νιώσουν σοκ, στη δεύτερη περίπτωση γιατί οι γονείς αντιμετωπίζουν με καχυποψία τους χριστιανούς εκπαιδευτικούς. Μιλάει με ένα τόνο σιγουριάς, θεωρεί πως το Ισλάμ είναι αμετάβλητο, δεν διαφέρει από χώρα σε χώρα, δεν επιδέχεται μια νέα ερμηνεία από τους μουσουλμάνους, μεταδίδεται το ίδιο ακριβώς από γενιά σε γενιά, προσδιορίζοντας τα παιδιά και τις οικογένειές τους μόνο βάσει ενός μεμονωμένου χαρακτηριστικού τους, τις θρησκευτικές ή πολιτισμικές τους αναφορές. Αυτός ο τρόπος σκέψης συντηρεί την ιδέα του αμετάβλητου και αρνείται το γεγονός πώς τα άτομα και οι κοινωνίες είναι ιστορικά. Με άλλα λόγια, το Ισλάμ, ως ερμηνευτικό σχήμα, λειτουργεί όπως η φυλή κι επομένως, λειτουργεί όπως ο φυλετικός τρόπος σκέψης, συντηρώντας τον ντετερμινισμό (Allemand & Schnapper, 2006: 19-21). Επιπλέον, μέσα από αυτό το επιχείρημά του φαίνεται σαν η σχολική τάξη και γενικότερα η σχολική κοινότητα να είναι κάτι ομοιογενές, που έρχονται οι «ξένοι» να το αναταράξουν. Ωστόσο, όπως αναφέρει η Ανδρούσου (2000: 16), «οι τάξεις είναι ανομοιογενή σύνολα που αποτελούνται από παιδιά, αλλά και δασκάλους με διαφορετικές καταβολές» ως προς την κοινωνικο-οικονομική προέλευση, την γλώσσα, το φύλο, ανάμεσα σε άλλα χαρακτηριστικά.

Ο Θεοδωρόπουλος δεν κάνει τόσο λεπτομερή ανάλυση του τι ακριβώς προβλήματα θα δημιουργήσει η συνύπαρξη των παιδιών στο σχολείο, αλλά επιμένει πως «λυπάμαι πολύ αλλά πρόβλημα υπάρχει», λέγοντας το δύο φορές μέσα σε τρεις γραμμές και προτρέποντας να σεβαστούμε τους «ιθαγενείς, τους εαυτούς μας δηλαδή» και τους φόβους των τοπικών κοινωνιών. Προτρέπει, λοιπόν, να κάνουμε αυτό που πρεσβεύει το

νεορατσιστικό δόγμα, δηλαδή, προκειμένου να αποφύγουμε τον ρατσισμό, θα πρέπει να αποφύγουμε τον «αφηρημένο» αντιρατσισμό, δηλαδή «την παραγνώριση των ψυχολογικών νόμων των πληθυσμιακών κινημάτων: θα πρέπει να σεβαστούμε τα «όρια ανοχής», να διατηρήσουμε τις «πολιτιστικές αποστάσεις» με βάση το αξίωμα ότι τα άτομα είναι κληρονόμοι και αποκλειστικοί φορείς μιας και μόνης κουλτούρας, να διαχωρίσουμε τις συλλογικότητες και να τις κρατάμε απομονωμένες» (Μπαλιμπάρ, 2017: 39-40).

Κι αυτό ακριβώς προτείνει ο Πρεβελάκης, λέγοντας πως «οι Έλληνες μουσουλμάνοι, επί παραδείγματι, είναι σε πολύ καλύτερη θέση να υποδεχθούν και να πλαισιώσουν τους ομοθρήσκους τους απ' ό,τι το φαινομενικά ουδέτερο, αλλά στην πραγματικότητα εντόνως εθνοκεντρικό εκπαιδευτικό σύστημα» (2016, 9 Οκτωβρίου).

Εν ολίγοις, θα μπορούσε να ειπωθεί ότι ο λόγος που προβάλλεται από αυτά τα δύο άρθρα είναι ρατσιστικός κι ευρωκεντρικός καθώς οι δύο γράφοντες ερμηνεύουν τα πολιτισμικά στοιχεία των παιδιών προσφύγων με μία δυτική ματιά (Pokhrel, 2011: 321). Και στις δύο περιπτώσεις, ενώ το δικαίωμα στην εκπαίδευση είναι τυπικά αναφαίρετο και ακόμα κι αν δεν εγκατασταθούν στην Ελλάδα, τα παιδιά για όσο είναι εδώ έχουν το δικαίωμα φοίτησης, οι αρθρογράφοι υποστηρίζουν ότι υπάρχει η περίπτωση να μην θέλουν να πάνε σχολείο λόγω πολιτισμικών διαφορών.

3.2 Τα παιδιά πρόσφυγες ως φορείς του δικαιώματος στην εκπαίδευση

Η συγκεκριμένη κατηγορία εμφανίζεται σε 22 από τα 32 άρθρα. Όπως και η κατηγορία «τα παιδιά πρόσφυγες ως απειλή» επικρατεί σχεδόν στο σύνολο της εξεταζόμενης αρθρογραφίας και διατρέχει όλο το χρονικό φάσμα που καλύπτουν τα άρθρα. Αποτελεί τόσο άμεσο λόγο της εφημερίδας, όσο και απόψεις που η εφημερίδα επιλέγει να συμπεριλάβει στα ενημερωτικά της άρθρα. Πιο συγκεκριμένα, ο έμμεσος λόγος προέρχεται από άτομα της κυβέρνησης και γιατρούς αλλά και τα μέλη της σχολικής κοινότητας, δηλαδή τους δασκάλους και τις δασκάλες, αλλά και φορείς εξουσίας που εμπλέκονται στην εκπαίδευση και από τους Έλληνες μαθητές.

Η έννοια του δικαιώματος στην εκπαίδευση για τους πρόσφυγες αναφέρεται είτε άμεσα είτε έμμεσα, με την έννοια ότι θεωρείται αυτονόητο πως τα παιδιά είναι καλοδεχούμενα

στις σχολικές αίθουσες, καθώς αυτά είναι πρόσωπα και δικαιικά υποκείμενα (Μπάλιας, 2011: 116) που χρήζουν προστασίας.

3.2.1 Ο δημοκρατικός λόγος της εφημερίδας

Όπως αναφέρθηκε παραπάνω, το σύνολο σχεδόν της αρθρογραφίας αναφέρεται κυρίως στις αρνητικές αντιδράσεις απέναντι στη φοίτηση των παιδιών προσφύγων στο σχολείο. Αντίστοιχα, ο θετικός λόγος της εφημερίδας, ο οποίος εμφανίζεται σε 11 από τα 22 άρθρα της κατηγορίας, έρχεται ως απάντηση σε αυτές τις αντιδράσεις και υποστήριξης του δικαιώματος των παιδιών στην εκπαίδευση. Στα συγκεκριμένα αποσπάσματα, η *Καθημερινή,* ως μία εφημερίδα που εκδίδεται σε μία δημοκρατική κοινωνία, παραθέτει έναν λόγο δημοκρατικό και επιδεικνύει σεβασμό απέναντι στα παιδιά πρόσφυγες και το δικαίωμά τους στην εκπαίδευση. Σε αυτό το πλαίσιο, οι περισσότεροι αρθρογράφοι που σχολιάζουν προβάλλουν έναν αντιρατσιστικό λόγο, ο οποίος κατακεραυνώνει πρακτικές και λόγους που προσιδιάζουν στον παλιό, «κλασικό» ρατσισμό που διαχωρίζει τα παιδιά πρόσφυγες από τα γηγενή.

Στις περισσότερες περιπτώσεις, δηλαδή στα 6 από τα 11 αποσπάσματα, προβάλλεται το δικαίωμα των παιδιών προσφύγων στην εκπαίδευση έμμεσα, με άλλα λόγια κατακεραυνώνοντας τις αρνητικές αντιδράσεις, σε όλες τις περιπτώσεις με ένα λόγο έντονα συναισθηματικό.

Με ένα λόγο που εκφράζει αγανάκτηση, ο Τζίμας επιλέγει να μιλήσει για το ότι με τις αρνητικές αντιδράσεις οι γονείς εμφυσούν φόβο και κατ' επέκταση ξενοφοβία και ρατσισμό στα παιδιά τους. Έμμεσα επομένως, υποστηρίζει τη φοίτηση των παιδιών και αφήνει να εννοηθεί ότι οι αντιδράσεις αυτές είναι ρατσιστικές και ξενοφοβικές:

> Στρέφουν σήμερα κάποιοι γονείς, στην αγωνία τους να τα προστατεύσουν, τα παιδιά τους σε διαδηλώσεις εναντίον των ανεπιθύμητων προσφύγων και των μεταναστών, σε αποχές και καταλήψεις, τα εμποτίζουν με μίσος και φοβίες κατά των ξένων με τους οποίους θα πρέπει να το πάρου(ν) με απόφαση ότι θα συνυπάρξουμε στον τόπο μας. Αύριο, το πιο πιθανό είναι ότι κάποιοι εξ αυτών θα τα ψάχνουν στα τάγματα εφόδου της Χρυσής Αυγής να πετροβολούν «μελαψούς» και τότε δεν θα «υπάρχει ελπίδα»... (Τζίμας, 2016, 30 Σεπτεμβρίου)

Σε ένα άρθρο γνώμης που καταδικάζει την άρνηση των γονέων στο Δήμο Βόλβης για την ένταξη των παιδιών κι όπου παραπάνω με έναν έμμεσο τρόπο χαρακτηρίζει ρατσιστές τους

γονείς, η Καραϊσκάκη καταλήγει το άρθρο της με τον συγκεκριμένο τρόπο, προβάλλοντας μία αγανάκτηση ως προς τη συμπεριφορά των γονέων:

> Κι ας προσπαθούν οι δάσκαλοι να θυμίσουν ότι το σχολείο, χώρος που διαπαιδαγωγεί, έχει υποχρέωση ν' αγκαλιάζει όλα τα παιδιά» κι ας ξεκαθαρίζει ο διευθυντής Εκπαίδευσης ότι «την εκπαιδευτική πολιτική την καθορίζει το υπουργείο Παιδείας και όχι οι κάτοικοι μιας περιοχής». Η «διαλεκτική» των πολιτισμών αναγορεύεται σε ρυθμιστή του παρεχόμενου εκπαιδευτικού έργου. Δεν αρκεί η εισαγγελική παρέμβαση. Για να ξαναμπούν τα παιδιά αβίαστα στις τάξεις, θα πρέπει πρώτα να σταματήσει η αμαχητί παράδοση στα φαντάσματα, να νικηθεί ο νύκτιος φόβος της έκθεσης σε «άγνωστα τέρατα», το φαινομενικά αρράγιστο σκοτάδι της πολιτισμικής απόστασης. Αλλά παραμένει αφανέρωτη η «μέρα», η μόνη που εχθρεύεται τις μισαλλόδοξες σκέψεις. (Καραϊσκάκη, 2016, 14 Οκτωβρίου)

Τέλος, ο Μπουκάλας, σε ένα άρθρο που επισημαίνει το ρατσιστικό προφίλ της Χρυσής Αυγής και λοιδορεί την στάση της, όχι μόνο αναφερόμενος στο περιστατικό στο σχολείο του Περάματος, αλλά και φωτίζοντας στιγμές της δράσης της, καταλήγει λέγοντας πως πίσω από πολλές αντιδράσεις των γονέων υπάρχει η καθοδήγηση της Χρυσής Αυγής κι ότι:

> Η κοινή λογική, που τόσο συχνά την επικαλούμαστε, θα βεβαίωνε ότι τα 25 προσφυγόπουλα που θα πάνε στο δημοτικό του Νέου Ικονίου δεν είναι δα βόμβα μικροβίων ούτε με την οπτική της ιατρικής ούτε από την άποψη της θρησκείας ή της κουλτούρας. Και όμως… (Μπουκάλας, 2017, 19 Ιανουαρίου).

Σε άλλες περιπτώσεις, υποστηρίζει έμμεσα το δικαίωμα στην εκπαίδευση μέσω στιγμών που επιλέγει να φωτίσει. Σε μία περίπτωση, αναφέρεται η δυνατότητα ομαλής ένταξης των παιδιών προσφύγων:

> Την ίδια ώρα, από την Αθήνα έρχονται μηνύματα που δείχνουν δυνατότητες ένταξης των παιδιών των προσφύγων στη σχολική ζωή. Σύμφωνα με στοιχεία συλλόγων εκπαιδευτικών πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης (δάσκαλοι) του κέντρου της Αθήνας, περίπου 300-400 προσφυγόπουλα παρακολουθούν πρωινές τάξεις σε δημοτικά σχολεία της πρωτεύουσας, με ενθαρρυντικά αποτελέσματα. Τα παιδιά, σύμφωνα με τους εκπαιδευτικούς, αγκαλιάστηκαν από τη σχολική κοινότητα και ειδικά τους συμμαθητές τους, ενώ και τα ίδια δείχνουν πολύ μεγάλη προσαρμοστικότητα. (Ελαφρός, 2016, 30 Σεπτεμβρίου)

Σε άλλες περιπτώσεις αναφέρεται η εισαγγελική παρέμβαση στην Βόλβη και το Πέραμα, στην μία περίπτωση διότι οι γονείς δεν έστελναν τα παιδιά τους σχολείο και στην άλλη λόγω των επεισοδίων που προκάλεσε η Χρυσή Αυγή αντίστοιχα. Σε άλλο άρθρο αναφέρεται η στήριξη και της ακαδημαϊκής κοινότητας με την παράθεση της δήλωσης

καθηγητή του ΑΠΘ. Ωστόσο, στην ίδια παράγραφο κι αμέσως μετά και για το υπόλοιπο άρθρο, η θεματική μετατίθεται από την εκπαίδευση στις νέες αφίξεις μεταναστών στα νησιά:

> Είχε προηγηθεί την Τετάρτη συνεδρίαση του Δημοτικού Συμβουλίου, με την παρουσία πολλών κατοίκων της περιοχής, όπου μία ακόμα φορά γιατροί ξεκαθάρισαν πως δεν υπάρχει κανένας ιατρικός λόγος ανησυχίας, ενώ ο καθηγητής Παιδαγωγικής του ΑΠΘ Γιώργος Τσιάκαλος αναφέρθηκε στην ανάγκη εδραίωσης κλίματος εμπιστοσύνης και συνύπαρξης με τα παιδιά των προσφύγων. Στο μέτωπο των αφίξεων 89 νέοι μετανάστες και πρόσφυγες πέρασαν το τελευταίο 24ωρο στα νησιά του Βορείου Αιγαίου, οι 79 απ' αυτούς στη Σάμο. (Ελαφρός, 2016, 15 Οκτωβρίου)

Τέλος, η εφημερίδα στηρίζει έμμεσα το δικαίωμα των παιδιών και με την επιλογή των τίτλων της σε 2 άρθρα που ο αρθρογράφος επιλέγει να φωτίσει θετικές γνώμες για τα παιδιά. Το ένα τιτλοφορείται «'Μας φαίνεται παράξενο γονείς να σκέφτονται έτσι για άλλα παιδιά'» και το άλλο «Ανάχωμα στις αντιδράσεις των γονέων η στάση των εκπαιδευτικών».

Σε 2 άρθρα τα οποία γράφτηκαν την ημέρα έναρξης φοίτησης των παιδιών προσφύγων στα σχολεία, οι αρθρογράφοι τονίζουν τη νομική κατοχύρωση του δικαιώματος στην εκπαίδευση:

> Ένα πράγμα, πάντως, μπορούμε να θεωρήσουμε βέβαιο πως έχει γίνει ελάχιστα κατανοητό: ότι η πρόσβαση των προσφυγόπουλων στην εκπαίδευση δεν εξαρτάται από την καλή καρδιά κανενός. Την επιβάλλουν το δεσμευτικό διεθνές, το Σύνταγμα και η εθνική μας νομοθεσία. (Μπουκάλας, 2016, 12 Οκτωβρίου)

> Όσο σύνθετο όμως είναι το θέμα του προσφυγικού-μεταναστευτικού, άλλο τόσο αδιαπραγμάτευτο είναι το δικαίωμα στην εκπαίδευση των παιδιών αυτών που βιώνουν τις χειρότερες δυνατές συνθήκες ζωής. (Κατσουνάκη, 2016, 12 Οκτωβρίου)

3.2.2 Η προβολή του κυβερνητικού λόγου

Παρά το γεγονός ότι *Η Καθημερινή* γενικά αντιπολιτεύεται την κυβέρνηση ΣΥΡΙΖΑ-ΑΝΕΛ, στο συγκεκριμένο ζήτημα που αφορά την εκπαίδευση των προσφύγων η κυβερνητική πολιτική παρουσιάζεται θετικά και στηρίζεται εμφανώς από τους πολιτικούς συντάκτες της εφημερίδας. Αμιγώς οι κινήσεις της κυβέρνησης για την εκπαίδευση των παιδιών προσφύγων εμφανίζονται σε 8 άρθρα στο σύνολο των 32. Αυτό που υπερτονίζεται είναι οι δηλώσεις – απαντήσεις στις αρνητικές αντιδράσεις. Στο σύνολο 22 άρθρων της κατηγορίας, υπάρχουν 11 αναφορές στο λόγο της κυβέρνησης.

Επομένως, η εφημερίδα προβάλλοντας τον θετικό λόγο της κυβέρνησης έμμεσα και η ίδια υποστηρίζει το δικαίωμα των παιδιών στην εκπαίδευση. Καταρχήν, η κυβέρνηση εμφανίζεται ως εγγυητής του δικαιώματος στην εκπαίδευση, επικυρώνοντας τη σύγχρονη θέση περί δικαιωμάτων που υποστηρίζει ότι το κράτος είναι αυτό που διασφαλίζει τα δικαιώματα και δημιουργεί τις κατάλληλες συνθήκες για την άσκησή τους (Donnelly, 2017: 155· Μπάλλιας, 2011: 21· Πανταζής, 2011: 18), όπως, για παράδειγμα φαίνεται στο παρακάτω απόσπασμα:

> Την πλήρη ένταξη των περίπου 22.000 παιδιών προσφύγων στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα σχεδιάζει το υπουργείο Παιδείας. Ερωτηθείς για τις αντιδράσεις των γονέων (π.χ. στο Ωραιόκαστρο) όσον αφορά τις τάξεις υποδοχής προσφυγόπουλων, ο υπουργός Νίκος Φίλης δήλωσε ότι «στην Ελλάδα δεν υπάρχουν εσωτερικά σύνορα» και ότι «τα προσφυγόπουλα θα πάνε στα σχολεία από τις 2 μ.μ. και μετά, έως ότου μετά αρκετούς μήνες ενταχθούν κανονικά στις τάξεις». (Γεωργιοπούλου, 2016, 4 Οκτωβρίου)

> Την ίδια στιγμή, το μήνυμα που έχει στείλει το υπουργείο Παιδείας στους Έλληνες που αντιδρούν στη φιλοξενία προσφυγόπουλων σε ελληνικά σχολεία είναι σαφές, όπως υποδηλώνει η παρέμβαση της Εισαγγελίας Πρωτοδικών Θεσσαλονίκης –έπειτα από αναφορά του Περιφερειακού Διευθυντή Εκπαίδευσης Κεντρικής Μακεδονίας Παναγιώτη Ανανιάδη– για την περίπτωση των γονιών της κοινότητας Προφήτη του Δήμου Βόλβης. Ο αρμόδιος δικαστικός λειτουργός παρήγγειλε επείγουσα προκαταρκτική εξέταση για να διαπιστωθεί εάν τελούνται αδικήματα που εμπίπτουν στον αντιρατσιστικό νόμο αλλά και μία σειρά από άλλες πράξεις, όπως της παράνομης βίας. (Λακασάς, 2016, 16 Οκτωβρίου)

Εκτός από διασφαλιστής του δικαιώματος, πολύ συχνά εμφανίζεται κι ως διασφαλιστής της δημόσιας υγείας, καθώς πολλές αντιδράσεις αφορούν την υγιεινή των παιδιών προσφύγων. Σε αυτή την περίπτωση, δίπλα στον λόγο της κυβέρνησης εμφανίζεται κι ο λόγος ιατρών:

> Ο κ. Μουζάλας […] προέβη σε σημαντική ανακοίνωση: :Από τα 15 χιλιάδες παιδάκια, τα 13 χιλιάδες είναι εμβολιασμένα, ενώ άλλα πέντε χιλιάδες έχουν κάνει ειδικά εμβόλια. Ξέρετε ότι όταν έχει εμβολιασθεί ένας πληθυσμός σε ποσοστό 80%, θεωρείται πως υπάρχει «φραγμός» (ενν. για τη μετάδοση ασθενειών). Ωστόσο εμείς θα πάμε στο 100%» τόνισε ο αναπληρωτής υπουργός, σε μια προσπάθεια να τεθεί τέλος στην κακή πληροφόρηση και στην πολεμική που αναπτύσσεται κατά του σχεδίου προσφυγόπουλα και παιδιά μεταναστών να πάνε σε απογευματινά μαθήματα σε σχολεία. (Μπουρδάρας, 2016, 30 Σεπτεμβρίου)

Τέλος, σε δύο περιπτώσεις, αναφέρεται ρητά το δικαίωμα των παιδιών στην εκπαίδευση, με βάση σχετικές δηλώσεις από τον δήμαρχο Αθηναίων Γ. Καμίνη και του Γ. Παντή, γενικού γραμματέα του Υπουργείου Παιδείας:

> «[…]Η πρόσβαση στο αγαθό της εκπαίδευσης είναι δικαίωμα για όλους. Η διασφάλιση της πρόσβασης είναι υποχρέωση κάθε συντεταγμένης κοινωνίας», συνέχισε ο δήμαρχος Αθηναίων. (2016, 11 Οκτωβρίου)

> «Είναι παράνομο να κλείνεις ένα σχολείο, τόσο ως προς την εκπαίδευση των Ελληνόπουλων όσο και των προσφυγόπουλων. Από τη στιγμή που ζητήματα όπως ο εμβολιασμός των παιδιών και η καθαριότητα των σχολικών αιθουσών έχουν λυθεί, δεν υπάρχει λόγος κάποιος να αντιδρά» τονίζει στην «Κ» ο κ. Παντής. (Λακασάς, 2016, 16 Οκτωβρίου)

3.2.3 Ο λόγος της σχολικής κοινότητας

Ο λόγος και οι τοποθετήσεις της σχολικής κοινότητας παρουσιάζονται σε 8 άρθρα κατά την περίοδο που μελετάται. Οι εκπαιδευτικοί και οι μαθητές υποστηρίζουν την ένταξη των παιδιών προσφύγων, η κάθε ομάδα με διαφορετικούς όρους.

Όσον αφορά τους εκπαιδευτικούς, στην πλειονότητα των αναφορών που τους αφορούν μιλούν με όρους φιλοξενίας, καθώς αναφέρουν ότι τα παιδιά είναι καλοδεχούμενα:

> «Τα προσφυγόπουλα είναι καλοδεχούμενα, οι όποιες αντιδράσεις οφείλονται κυρίως σε έλλειμμα ενημέρωσης. Δεν υπάρχει κανένα πρόβλημα, τα παιδιά πρέπει να παρακολουθήσουν κανονικά τα μαθήματα στα σχολεία», τονίζει στην «Κ» ο Παύλος Τουτουζίδης, πρόεδρος του τοπικού συλλόγου δασκάλων (σημ. Αλεξάνδρεια Ημαθίας). (Ελαφρός, 2016, 28 Σεπτεμβρίου)

> Ο διευθυντής του σχολείου Παύλος Καλαμπόκης τόνισε στην «Κ» ότι «υποδεχθήκαμε τους νέους μαθητές, όπως υποδεχόμαστε όλα τα παιδιά κάθε σχολική χρονιά». Και στη συνέχεια, «έκλεισε το μάτι» δείχνοντας ότι μπήκε ένα τέλος στα επεισόδια που είχαν ξεσπάσει όταν γονείς του 8ου Δημοτικού Σχολείου Μυτιλήνης έβαλαν λουκέτο στο σχολείο, προκειμένου να μη φθάσουν ποτέ παιδιά προσφύγων. (Παζιανού, 2016, 10 Νοεμβρίου)

> «Τα παιδιά θα τα καλοδεχθούμε» λέει στην «Κ» η διευθύντρια του 26ου δημοτικού Σχολείου Λάρισας κ. Κατερίνα Σταγιάννη. «Είμαστε στη φάση που δουλεύουμε όλοι πυρετωδώς, ούτως ώστε να είναι όλα έτοιμα τις επόμενες ημέρες». (Γιάνναρου, 2017, 26 Ιανουαρίου)

Ο όρος της φιλοξενίας εντοπίζεται σε φράσεις όπως: «τα προσφυγόπουλα είναι καλοδεχούμενα», «υποδεχθήκαμε τους νέους μαθητές», «τα παιδιά θα τα καλοδεχθούμε». Όπως αναφέρει ο Παπαταξιάρχης (2016: 9), στα πλαίσια της «ελληνικής

φιλοξενίας» ο «ξένος» είναι αναγκαίος γιατί η ετερότητά του τρέφει την ταυτότητα. Πίσω από την εξωστρεφή κοινωνικότητα της «φιλοξενίας» βρίσκεται εν τέλει μια ιδιαίτερα εσωστρεφής ταυτότητα που συνέχεια κινείται στα όρια της επιβεβαίωσης του εαυτού στον καθρέπτη του Άλλου.

Σε άλλο απόσπασμα, οι εκπαιδευτικοί ζήτησαν από το σύλλογο γονέων να μοιράσει τα ερωτηματολόγια στους γονείς που ζητούσαν να αποφασίσουν αν θέλουν παιδιά πρόσφυγες στο σχολείο έξω από το χώρο του σχολείου. Παρά το γεγονός ότι σταμάτησαν την ενέργεια, δεν καταδίκασαν αυτή καθ' αυτή τη ρατσιστική πρακτική:

> Στο 7ο Δημοτικό Σχολείο Χίου, ο σύλλογος γονέων επεδίωξε να δώσει στους γονείς ερωτηματολόγιο, με το οποίο θα τοποθετούνταν για το εάν θέλουν να φιλοξενηθούν προσφυγόπουλα στο σχολείο, παρότι τέτοιο θέμα δεν έχει τεθεί. Ο σύλλογος γονέων ήθελε να φθάσει στους γονείς το ερωτηματολόγιο μέσω των μαθητών. Ο σύλλογος διδασκόντων του σχολείου αντέδρασε και δεν επέτρεψε να γίνει η διανομή, ζητώντας από τον σύλλογο γονέων η όποια διαδικασία να γίνει εκτός σχολείου, σε συνέλευση του συλλόγου. (Ελαφρός, 2016, 13 Οκτωβρίου)

Απ' την πλευρά τους, τα παιδιά εκφράζουν ενθουσιασμό με την έλευση των καινούριων μαθητών:

> Μερικούς μήνες νωρίτερα, παιδιά του χωριού (σημ. Ροβιές Ευβοίας) είχαν υποδεχθεί με ενθουσιασμό προσφυγόπουλα από τη Συρία στο κατώφλι του δημοτικού σχολείου. «Το σχολείο του χωριού τα υποδέχθηκε πολύ θερμά, τα συμπεριέλαβε στη γιορτή για τη λήξη της χρονιάς, ενώ μαζί με τους Έλληνες μαθητές έβαψαν τον τοίχο του σχολείου». (Φωτιάδη, 2016, 3 Σεπτεμβρίου)

> Με ενθουσιασμό, αγωνία και ερωτήσεις υποδέχθηκαν οι Μυτιληνιοί μαθητές τους νέους τους συμμαθητές, ανυπομονώντας να παίξουν και να συζητήσουν μαζί τους […]. (Παζιανού, 2016, 10 Νοεμβρίου)

Σε άλλη περίπτωση, τα παιδιά εκφράζουν απορία για τις αρνητικές αντιδράσεις των γονέων:

> Σε αυτό το πνεύμα είναι η επιστολή των μαθητών της έκτης τάξης του 106ου Δημοτικού Σχολείου (βρίσκεται στο Γουδί), που δόθηκε χθες στη δημοσιότητα. «Τον τελευταίο καιρό ακούμε από κάποιους γονείς και μεγάλους στην Ελλάδα να δηλώνουν ότι δεν επιθυμούν τα προσφυγόπουλα στα σχολεία. Εμάς όμως μας ρώτησε κανείς; Είναι παιδιά που έχουν έρθει από χώρες που γνώρισαν τον πόλεμο, πέρασαν πολλά μέχρι να έρθουν εδώ τραυματισμένα και άρρωστα, ενώ πολλά απ' αυτά έχασαν τη ζωή τους. Τώρα ζούνε σε οικόπεδα τριγυρισμένα

> από σύρμα χωρίς να τρέφονται καλά. Δεν φτάνει μόνο αυτό, τώρα δεν τους θέλουν και στα σχολεία», αναφέρεται μεταξύ άλλων. «Μας φαίνεται παράξενο και μας προκαλεί έκπληξη και απογοήτευση ότι γονείς σκέφτονται έτσι για κάποια άλλα παιδιά που θα μπορούσαν να ήταν και δικά τους και δεν τα δέχονται με οποιαδήποτε προϋπόθεση». (Ελαφρός, 2016, 30 Σεπτεμβρίου)

Τα παιδιά επιδεικνύουν αλληλεγγύη στα παιδιά πρόσφυγες. Η έννοια της κοινωνικής αλληλεγγύης συμπεριλαμβάνει τα μέλη μιας ομάδας που έχουν την ικανότητα να καθορίσουν αυτό που έχουν κοινό, το οποίο παρέχει μία κοινή βάση δράσης και συμβίωσης, το οποίο όμως δεν συνεπάγεται ότι όλα τα μέλη είναι ίσα σε κάθε τομέα (Crow, 2002: 2, 121). Επομένως, οι μαθητές αναπαρίστανται να ορίζουν ως κοινό τόπο με τους πρόσφυγες μαθητές τον χώρο του σχολείου που (θα) μοιράζονται.

3.3 Τα παιδιά πρόσφυγες ως αθώα θύματα

Η κατηγορία αυτή εμφανίζεται σε 8 από τα 32 άρθρα του εμπειρικού υλικού και αφορούν την χρονική περίοδο όπου έχει ήδη ξεκινήσει σταδιακά η φοίτηση των παιδιών προσφύγων στο σχολείο. Πιο συγκεκριμένα, εντοπίζεται σε άρθρα κατά κύριο λόγο του Οκτωβρίου, μήνα έναρξης της φοίτησης των παιδιών στο σχολείο, τρία τον Νοέμβριο κι ένα τον Ιανουάριο. Αν κι ο αριθμός τους είναι σχετικά μικρός, η αυξημένη σημασία τους αποδίδεται στο γεγονός ότι η κατηγορία εμφανίζεται κατά βάση, δηλαδή στα 6 από τα 8 άρθρα, στον επίσημο λόγο της εφημερίδας, είτε σε άρθρα γνώμης, είτε στον σχολιασμό σε ενημερωτικά άρθρα και επιλογή τίτλων.

Επιδιώκοντας να αφυπνίσουν το ανθρωπιστικό αίσθημα των αναγνωστών, οι αρθρογράφοι κάνουν επίκληση στο συναίσθημα, προκαλώντας οίκτο, λύπη και συμπόνια ως προς τα παιδιά πρόσφυγες, με στόχο να κάμψουν τις αρνητικές αντιδράσεις σχετικά με τη φοίτησή τους στο σχολείο αλλά και να προσελκύσουν την προσοχή, καθώς, όπως αναφέρουν οι Konijn & ten Holt (2010: 41), οι συναισθηματικές εκφράσεις στα Μέσα Ενημέρωσης έλκουν έντονα την προσοχή του κοινού. Για τον σκοπό αυτό, ο λόγος στα συγκεκριμένα αποσπάσματα, τα οποία μπορεί να είναι ένα κομμάτι του άρθρου ή κι ολόκληρο το άρθρο εμφανίζεται περισσότερο ποιητικός, πιο λογοτεχνικός και χρησιμοποιούν εκφράσεις φορτισμένες συναισθηματικά, όπως θα φανεί παρακάτω.

Ο ανθρωπιστικός λόγος της εφημερίδας δεν είναι άσχετος από την πρόσφατη αναπαράσταση των μεταναστών, τόσο στον πολιτικό όσο και στον μιντιακό λόγο. Αν και ήδη από τη δεκαετία του 1990 η κατηγορία που επικρατούσε στα ελληνικά μέσα ενημέρωσης για τους μετανάστες ήταν ο όρος «λαθρομετανάστης» με συνεκδοχές την εγκληματικότητα, τη ρυπαρότητα, την απειλή και συμπεριλαμβάνοντας όλες τις κατηγορίες του μετανάστη, από τον οικονομικό μέχρι τον πρόσφυγα, την άνοιξη του 2015 εμφανίστηκε τόσο έντονα στον ελληνικό τύπο ο όρος «πρόσφυγας», ο οποίος ήρθε να αντικαταστήσει τον όρο «λαθρομετανάστης» (Λέκκα & Πανουτσόπουλος, 2016: 16-17· Τοπάλη, 2012: 116). Αυτή η επανεννοιολόγηση των μεταναστών που εισέρχονται μαζικά στην ελληνική επικράτεια από το καλοκαίρι του 2015 και μετά, φέρνει μία «ανθρωπιστική» ματιά στη σφαίρα της επίσημης αναπαράστασης των μεταναστών (Παπαταξιάρχης, 2016: 14-15).

Η μετατόπιση αυτή, φυσικά, εμφανίζεται και στα άρθρα που αφορούν τα παιδιά. Στο εξεταζόμενο υλικό, επικρατεί ο όρος «προσφυγόπουλα» με 60 αναφορές, ο όρος «πρόσφυγας» ή «πρόσφυγες» με 15 αναφορές, όπου σε κάποιες περιπτώσεις χρησιμοποιούνται οι όροι «παιδιά πρόσφυγες» (2 φορές), «πρόσφυγες μαθητές» (2 φορές) και «ανήλικοι πρόσφυγες» (3 φορές) και τέλος, 1 φορά εμφανίζεται ο όρος «προσφυγάκια». Επιχειρείται έτσι μία θετική αλλαγή στην στάση της *Καθημερινής*, καθώς η έννοια της «προσφυγιάς» στο ελληνικό φαντασιακό έχει μία θετική χροιά, συνδεόμενη με τους Έλληνες πρόσφυγες του 1922 ως ιδιότητα του ανθρώπου, παρά ως ένα στάτους που διαθέτει επικυρωμένο με διεθνείς συμβάσεις (Τοπάλη, 2012: 121-122). Μία πτυχή της ρητορικής για τους πρόσφυγες είναι αυτή που τους καθιστά ευπαθή, θυματοποιημένη ομάδα, μία πάσχουσα μορφή ετερότητας (Τοπάλη, 2012: 104), βασανισμένη, καταδιωκόμενη, απειλούμενη. Με τα λόγια της Τοπάλη (2012: 108): «Οι πρόσφυγες συνιστούν μία εκδοχή της πρωτογενούς ανθρώπινης κατάστασης, του πυρήνα της ανθρώπινης φύσης, μιας αρχετυπικής ανθρωπότητας και αθωότητας που θίγεται. Ανθρωπιστικά αντανακλαστικά τίθενται λοιπόν σε λειτουργία στο πλαίσιο συγκεκριμένων λόγων και φορέων προκειμένου να διαφυλαχθεί ο ευαίσθητος πυρήνας της ανθρωπότητας, και μαζί με αυτόν, η ουσία του δυτικού πολιτισμού».

Για παράδειγμα, ο Νίκος Φίλης[31], ο οποίος κατηγορεί τις αρνητικές αντιδράσεις των γονέων, λέει χαρακτηριστικά ότι «Είναι οι αντιδράσεις που δεν θέλουν να πάνε τα παιδιά στα σχολεία, τα παιδιά πρόσφυγες στα σχολεία» (Λακασάς, 2016, 6 Οκτωβρίου), υπερτονίζοντας την προσφυγική ιδιότητα με στόχο την πρόκληση συναισθήματος οίκτου. Σε άλλο απόσπασμα, αυτό του Μπουκάλα (2016, 25 Νοεμβρίου), όπου ο αρθρογράφος σε ένα γενικά συναισθηματικό άρθρο αναφέρει ποιοι είναι αυτοί που δεν φέρονται λογικά και με ευαισθησία προς τους πρόσφυγες, παραθέτει: «Όσοι φοβούνται ότι τα προσφυγάκια μπορεί να μεταδώσουν το μικρόβιο της θλίψης, αν πάνε στο σχολικό κτίριο όπου φοιτούν τα δικά τους παιδιά». Με την λέξη «προσφυγάκια», επιτομή της προσφυγικότητας αλλά και της παιδικότητας, ο αρθρογράφος προσπαθεί να εγείρει ανθρωπιστικά αισθήματα.

Πράγματι, τα παιδιά πρόσφυγες, πολύ περισσότερο, αποτελούν αναπαράσταση της «ανθρωπότητας και αθωότητας» κι αυτό γιατί εκτός του ότι είναι πρόσφυγες, είναι παιδιά. Στις δυτικές κοινωνίες τα παιδιά ταυτίζονται με τις έννοιες της αθωότητας, της αγνότητας, της ηθικής απειρίας, της ευαλωτότητας και της θυματοποίησης (Βουβουσίρα, 2012: 272). Η εικόνα της παιδικότητας χρησιμοποιείται όταν θέλουμε να απευθυνθούμε στην καρδιά της ανθρώπινης φύσης μας (Malkki, 1996: 388), όπως για παράδειγμα στην έναρξη του άρθρου του Λακασά (2016, 11 Οκτωβρίου): «Προσφυγοπούλα τρέχει στον αυλόγυρο του Δημοτικού Σχολείου Προφήτη του Δήμου Βόλβης». Επομένως, τα παιδιά πρόσφυγες καθίστανται ως «πολιτισμική εννοιολόγηση ενός αντάξιου της προσοχής μας θύματος» (Hoijer, 2004[32] όπως παρατίθεται στο Κωνσταντινίδου, 2012: 283).

Σ' αυτό το πλαίσιο, τα παιδιά πρόσφυγες, φορείς του δικαιώματος στην εκπαίδευση, εμφανίζονται στο λόγο της *Καθημερινής*, ανάμεσα σε άλλα χαρακτηριστικά κι ως παιδιά αθώα και ευπαθή. Οι αρθρογράφοι, έχοντας ως στόχο να κάμψουν τις αρνητικές αντιδράσεις ως προς τη φοίτηση των παιδιών προσφύγων στα σχολεία, παραθέτουν σχολιασμούς όπως οι παρακάτω:

> Θλίψη και ντροπή νιώθει κανείς κι όταν ο σολωμικός ύμνος χρησιμοποιείται σαν ηχητικό εφέ όταν μπαίνει λουκέτο σε πόρτα σχολείου, για να αποκλειστούν τα προσφυγόπουλα από κάτι που το δικαιούνται. Κάτι που θα τους δώσει ένα ψίχουλο χαράς: ένα θρανίο, ένα βιβλίο, ένα τετράδιο. Το ταξίδι της γνώσης. Και λίγες ώρες μακριά από την κατάθλιψη του χώρου διαμονής τους. (Μπουκάλας, 2016, 12 Οκτωβρίου)

[31]Υπουργός Παιδείας, Έρευνας και Θρησκευμάτων 2015 – 2016.
[32]ό.π.

> Ας μην αναλογιστούμε πώς εγγράφονται οι διαμαρτυρίες των «γονέων» στον ψυχισμό των δικών τους παιδιών, τι διεργασίες προκαλούν, τι συνέπειες θα έχουν. Ας μην αναλογιστούμε πώς εγγράφονται στον ψυχισμό των προσφυγόπουλων οι κλειστές πόρτες (προσοχή: στη μάθηση), τα γεμάτα καχυποψία ή αποστροφή βλέμματα, που πολλαπλασιάζουν τα ήδη οξυμένα προβλήματά τους. (Κατσουνάκη, 2016, 12 Οκτωβρίου)

> Το πρώτο τους κουδούνι έπειτα από πολύ καιρό άκουσαν χθες 12 προσφυγόπουλα από έξι έως 12 χρόνων που γράφτηκαν και κατευθείαν ξεκίνησαν μάθημα στο 8ο Δημοτικό Σχολείο Μυτιλήνης. (Παζιανού, 2016, 10 Νοεμβρίου)

> Όλα είναι έτοιμα για την υποδοχή την επόμενη εβδομάδα των μικρών προσφυγόπουλων, που τις απογευματινές ώρες θα κάθονται στα θρανία για να μάθουν ελληνικά, να ζωγραφίσουν, να παίξουν, να πάρουν μια δόση «κανονικότητας» στις ζωές τους. (Γιάνναρου, 2017, 26 Ιανουαρίου)

Στα παραπάνω αποσπάσματα παρουσιάζεται το δικαίωμα στην εκπαίδευση ως η μόνη διέξοδος των παιδιών από την πραγματικότητα που επιφέρει στη ζωή τους η προσφυγικότητα. Επίκεντρο δεν είναι η ένταξη των παιδιών στην ελληνική κοινωνία μέσω της εκπαίδευσης, αλλά η οδύνη που βιώνουν και το πώς η εκπαίδευση θα αποτελέσει ένα διάλειμμα. Φαίνεται πως σε αυτούς τους σχολιασμούς, παρότι τα παιδιά πρόσφυγες είναι φορείς του δικαιώματος στην εκπαίδευση δίνεται βαρύτητα στην ιδιότητά τους ως προσφύγων, αυτή τη φορά όχι με την έννοια της απειλής, αλλά με την ανθρωπιστική έννοια της ευπάθειας και της θυματοποίησης. Η αναπαράσταση των προσφύγων από τα μέσα ενημέρωσης έχει ως συγκροτησιακό συστατικό της την ανθρώπινη οδύνη που επιφέρει ο πόλεμος, τα βασανιστήρια, η γενοκτονία (Τοπάλη, 2012: 97). Στο μυαλό των αναγνωστών, ο πρόσφυγας είναι ένα πρόσωπο θλιμμένο, στερημένο, αδικημένο, φτωχό (Khosravi, 2010: 73). Οι Konijn & ten Holt (2010: 45) παραθέτουν έρευνες που έχουν δείξει πως η οδύνη των άλλων μπορεί στην πραγματικότητα να μας κάνει να νιώσουμε καλά, όταν συγκρίνουμε τη δική μας ζωή και φαίνεται καλύτερη.

Το στερεότυπο αυτό για τους πρόσφυγες εντείνουν φράσεις των άρθρων έντονα συναισθηματικά φορτισμένες όπως «κάτι που θα τους δώσει ένα ψίχουλο χαράς: ένα θρανίο, ένα βιβλίο, ένα τετράδιο», «τα γεμάτα καχυποψία ή αποστροφή βλέμματα, που πολλαπλασιάζουν τα ήδη οξυμένα προβλήματά τους», «το πρώτο τους κουδούνι έπειτα από πολύ καιρό», «να πάρουν μια δόση ‘κανονικότητας’ στις ζωές τους». Επίσης οι τίτλοι που επιλέγονται σε ορισμένα άρθρα κινούνται προς αυτή την κατεύθυνση. Άλλοτε ο

συναισθηματικά φορτισμένος τίτλος ταιριάζει με το ύφος του άρθρου, όπως στις περιπτώσεις του άρθρου της Κατσουνάκη (2016, 10 Οκτωβρίου) «Το ‘κουδούνι’ που δεν χτύπησε ποτέ» και του Μπουκάλα (2016, 12 Οκτωβρίου) «Δικαίωμά τους το χρέος μας». Άλλοτε επιλέγεται ένας τέτοιου είδους τίτλος σε άρθρο που κατά τ’ άλλα έχει ενημερωτικό χαρακτήρα για τις κινήσεις του υπουργείου σχετικά με την εκπαίδευση των προσφύγων και απόψεις φορέων εξουσίας: «Για τα παιδιά του πολέμου» (Λακασάς, 2016, 16 Οκτωβρίου).

Κεφάλαιο 4ο: Συμπεράσματα - προοπτικές

Στο κεφάλαιο αυτό, θα γίνει συζήτηση για τα αποτελέσματα της παραπάνω ανάλυσης των εμπειρικών δεδομένων, γι' αυτό αρχικά κρίνεται απαραίτητο να παρουσιαστεί συνοπτικά η μέχρι τώρα ανάλυση.

Στο κεφάλαιο 3.1 μελετήθηκαν εκείνες οι αναφορές όπου τα παιδιά πρόσφυγες ως φορείς του δικαιώματος στην εκπαίδευση αναπαριστώνται ως απειλή. Η εφημερίδα παρουσιάζει λεπτομερώς τις αρνητικές αντιδράσεις ως προς τη φοίτηση των παιδιών προσφύγων στα σχολεία, κυρίως από τους γονείς των Ελλήνων μαθητών που ήδη φοιτούν αλλά κι από άτομα σε θέσεις εξουσίας. Οι αναφορές εντοπίστηκαν σε 21 από τα 32 άρθρα του υλικού. Οι απόψεις που παρουσιάζονται διολισθαίνουν προς τον ρατσιστικό λόγο, νοώντας τα παιδιά ως πολιτισμική και κυρίως υγειονομική απειλή. Ενώ σε γενικές γραμμές ο επίσημος λόγος της εφημερίδας εμφανίζεται ως εκσυγχρονιστικός, δημοκρατικός και ανθρωπιστικός, δύο κείμενα, το ένα μάλιστα προερχόμενο από προσκεκλημένο συντάκτη καθηγητή πανεπιστημίου του εξωτερικού, ελέγχονται ως φορείς ενός λανθάνοντος ή σε ορισμένες περιπτώσεις ανενδοίαστου ρατσιστικού λόγου σχετικά με τη φοίτηση των παιδιών στα ελληνικά σχολεία. Η άποψη αυτή επικαλείται τα όρια ανοχής της τοπικής κοινότητας αλλά και την βεβαιότητα ότι τα ίδια τα παιδιά πρόσφυγες και οι γονείς τους δεν θα θέλουν ή δεν θα είναι σωστό να μπουν στα ελληνικά σχολεία λόγω της πολιτισμικής και ιδιαίτερα της θρησκευτικής διαφοράς.

Στο κεφάλαιο 3.2 μελετήθηκαν εκείνες οι αναφορές όπου τα παιδιά πρόσφυγες αναπαριστώνται ως φορείς του δικαιώματος στην εκπαίδευση. Η κατηγορία εντοπίστηκε σε 22 άρθρα, όπου ως επί το πλείστον αναφέρονται οι απόψεις των αρθρογράφων της εφημερίδας καθώς και ο κυβερνητικός λόγος και οι απόψεις της σχολικής κοινότητας. Οι γνώμες που εκφράζονται είναι θετικές και στηρίζονται στην αξίωση ότι όλα τα παιδιά και συνεπώς τα παιδιά πρόσφυγες έχουν δικαίωμα στην εκπαίδευση κι αυτό το δικαίωμα πρέπει να προστατευθεί. Ο λόγος της εφημερίδας εμφανίζεται δημοκρατικός και σε σύμπλευση με τον εκσυγχρονιστικό λόγο των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Η κυβέρνηση εμφανίζεται κατά βάση ως εγγυητής του δικαιώματος στην εκπαίδευση αλλά και της δημόσιας υγείας, καθώς σημαντικός αριθμός των άρθρων αναφέρεται στη διαβεβαίωση κυβέρνησης και ιατρών ότι τα παιδιά πρόσφυγες δεν αποτελούν υγειονομική απειλή. Με τον λόγο αυτό στηρίζουν το δικαίωμα των παιδιών προσφύγων στην εκπαίδευση. Ο λόγος

της σχολικής κοινότητας, δηλαδή των εκπαιδευτικών και των μαθητών, είναι θετικός, με τους μεν δασκάλους να εμφανίζονται ότι στηρίζουν την ένταξη των παιδιών με όρους φιλοξενίας και τους δε μαθητές με όρους κοινωνικής αλληλεγγύης.

Τέλος, στο κεφάλαιο 3.3 μελετήθηκαν εκείνες οι αναφορές όπου τα παιδιά πρόσφυγες αναπαριστώνται ως αθώα θύματα. Οι αναφορές ανέρχονται σε 8, σχεδόν εξ ολοκλήρου προερχόμενες από τους αρθρογράφους. Στόχος της εφημερίδας είναι να αφυπνίσει το ανθρωπιστικό αίσθημα των αναγνωστών της με ένα λόγο έντονα φορτισμένο και σε ορισμένες περιπτώσεις με λογοτεχνικό ύφος. Αναπαριστά τα παιδιά ως αθώα θύματα, καθώς η προσφυγική τους ιδιότητα αλλά και η παιδική τους ηλικία τα καθιστά άξια προσοχής θύματα, ενώ το δικαίωμα στην εκπαίδευση παρουσιάζεται ως διέξοδος, ως μικρό «διάλειμμα» από την κατά τα άλλα δύσκολη καθημερινότητά τους.

Επομένως, παρατηρείται μία αντιφατικότητα στο λόγο της εφημερίδας καθώς στην αναπαράσταση των μακρινών Άλλων στα σύγχρονα μέσα ενημέρωσης μπορεί να υπάρξουν αντιφατικά και ανταγωνιστικά μηνύματα ακόμη και στο ίδιο άρθρο (Orgad, 2012: 80), όπως και στην περίπτωση της παρούσας εργασίας. Συχνά παρατηρήθηκαν στο ίδιο άρθρο θετικές και αρνητικές αναφορές που ενέπιπταν σε διαφορετικές κατηγορίες. Σε γενικές γραμμές, θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι η κυρίαρχη αναπαράσταση των παιδιών προσφύγων ως φορέων του δικαιώματος στην εκπαίδευση είναι θετική, με την έννοια ότι ο επίσημος λόγος της εφημερίδας υπερασπίζεται το δικαίωμα των παιδιών ενώ ο ρατσιστικός λόγος είναι περιθωριοποιημένος.

Ωστόσο, σύμφωνα με τον Karppinen (2008: 29), παρόλο που στα σύγχρονα μέσα ενημέρωσης υπάρχει πληθώρα απόψεων, δεν σημαίνει ότι θέματα εξουσίας θεωρούνται εκτός πλαισίου αλλά αντιθέτως, οι άνισες σχέσεις εξουσίας παραμένουν κομβικό σημείο στον τομέα της πολιτικής των μέσων ενημέρωσης. Επομένως, πέρα από την πρώτη θετική εντύπωση, θα ήταν καλό να φωτιστεί το «λανθάνον περιεχόμενο» των δεδομένων, ενέργεια που, σύμφωνα με τη μεθοδολογία της ανάλυσης περιεχομένου, δύναται να γίνει στο κομμάτι των συμπερασμάτων. Γι’ αυτό τον σκοπό, υπάρχει ανάγκη από μία βαθύτερη ανάλυση των δεδομένων που να λαμβάνει υπόψη την πολυπλοκότητα και τη μη-διπολική αναπαράσταση από τα μέσα ενημέρωσης.

Το ερώτημα της παρούσας εργασίας είναι το πώς αναπαριστώνται τα παιδιά πρόσφυγες κι όχι το γιατί αναπαριστώνται με αυτόν τον τρόπο. Ωστόσο, έχει ενδιαφέρον να γίνει μια μικρή προσπάθεια να εξεταστούν οι λόγοι αυτής της αναπαράστασης.

Οι κρατικοί θεσμοί, όπως προκύπτει από τη μελέτη που προηγήθηκε στο κεφάλαιο 3.2, στηρίζουν και προωθούν το δικαίωμα στην εκπαίδευση των παιδιών προσφύγων. Κι ενώ η κρατική πολιτική απέναντι στους πρόσφυγες διαμορφώνεται με όρους αποκλεισμού και εξαίρεσης, είναι γεγονός πως το δυτικό κράτος γενικά, στα πλαίσια του δημοκρατικού λόγου που διακηρύττει, αρθρώνει μία ανθρωπιστική ρητορική (Τρουμπέτα, 2012: 200). Σε αυτό το συγκείμενο μάλιστα, η εξασφάλιση εξάσκησης του δικαιώματος στην εκπαίδευση από τα παιδιά πρόσφυγες, δεν έρχεται σε αντίθεση με την κεντρική ιδέα της κρατικής πολιτικής, τη διαχείριση, δηλαδή, των προσφύγων ως ζήτημα παραβίασης των κρατικών συνόρων και απειλής για την ασφάλεια (Τρουμπέτα, 2012: 206). Μάλιστα, το δικαίωμα στην εκπαίδευση αφορά αποκλειστικά τα παιδιά, δηλαδή τους ανήλικους πρόσφυγες, και στο φαντασιακό των δυτικών κοινωνιών η παιδική ηλικία σηματοδοτείται ως ένα φυσικό καθεστώς, ως μια περίοδος αθωότητας, ελευθερίας και ανεμελιάς (Πεχτελίδης, 2015: 111-112). Αυτός ο λόγος για την παιδική ηλικία μεταφράζεται για την κρατική πολιτική ως η διαχείριση μιας ευάλωτης ομάδας η οποία δικαιούται ειδικά κονδύλια, όπως και στην περίπτωση της εκπαίδευσης των προσφύγων με τη δημιουργία των ΔΥΕΠ, οι οποίες χρηματοδοτήθηκαν από το Ευρωπαϊκό Ταμείο Ασύλου, Μετανάστευσης και Ένταξης (AMIF) κι από τον Διεθνή Οργανισμό Μετανάστευσης (ΔΟΜ) (Υπουργείο Παιδείας, Έρευνας και Θρησκευμάτων, 2016). Επομένως, τα παιδιά πρόσφυγες γίνονται δέκτες ενός φιλανθρωπικού ανθρωπισμού, ο οποίος ορίζεται ως «η σύνθεση των μεταπολιτικών ανθρωπίνων δικαιωμάτων και της ηγεμονικής θέσης των δυτικών κρατών τα οποία καθορίζουν τι είναι προστασία, τι απειλή και τι ασφάλεια» (Τρουμπέτα, 2012: 209). Με τη σειρά της, η *Καθημερινή*, ως μία αστική δημοκρατική εφημερίδα στηρίζει την κρατική επιλογή για την εκπαίδευση, καθώς η βασική γραμμή του σύγχρονου μιντιακού λόγου είναι αυτός των αρχών της δημοκρατίας και του σεβασμού (van Dijk, 2000: 34).

Στο πλαίσιο του λόγου του φιλανθρωπικού ανθρωπισμού, τα παιδιά πρόσφυγες ως παιδιά και ως πρόσφυγες, καθίστανται αθώα θύματα, τα ιδανικά θύματα, όπως συζητήθηκε εκτενώς στο κεφάλαιο 3.3. Όπως αναφέρει ο van Gorp (2005: 489) το να καθιστάς τους ανθρώπους θύματα είναι μία δραματουργική τεχνική των μέσων ενημέρωσης για να

αναπαραστήσει ανθρώπους οι οποίοι βρίσκονται σε μία κατάσταση πέραν των ενεργειών τους και της ευθύνης τους. Αυτή η αναπαράσταση ενέχει τον κίνδυνο ότι τα παιδιά πρόσφυγες αναπαριστώνται ως άτομα χωρίς εμπρόθετη δράση, μη-υποκείμενα. Επίσης, όσον αφορά τη θυματοποίηση, ο Khosravinik (2009) επισημαίνει ότι οι πρόσφυγες αναπαριστώνται ως άτομα χωρίς ελπίδα και χωρίς δύναμη (σ. 484) κι άρα χρήζουν βοήθειας. Ο Papataxiarchis (2016: 8) αναφέρει ότι με ανθρωπιστικούς όρους η βοήθεια σημασιοδοτείται ως καθήκον προς κάποιον/α ο/η οποίος/α υποφέρει κι ως απάντηση σε μία ανάγκη. Ο Barry (1981: 327[33], όπως παρατίθεται στο Malkki, 1996: 388) υπογραμμίζει ότι οι πρόσφυγες δέχονται βοήθεια γιατί είναι αβοήθητοι, ενώ χρειάζεται να επιδείξουν αυτή την «απόγνωσή» τους. Αυτό το χαρακτηριστικό συνδέεται με την έλλειψη φωνής όσον αφορά τους πρόσφυγες. Τα αβοήθητα θύματα χρειάζονται προστασία, χρειάζονται κάποιον να μιλήσει για αυτούς (Malkki, 1996: 388).

Πράγματι, ένα στοιχείο που απουσιάζει από όλο τα φάσμα του υλικού είναι η φωνή των ίδιων των παιδιών προσφύγων ή έστω των γονέων τους για την εκπαίδευση των παιδιών τους. Δεν υπάρχει καμία παράθεση των απόψεων, των συναισθημάτων, των σκέψεων των παιδιών. Μόνο σε μία περίπτωση, στο άρθρο της Παζιανού (2016, 10 Οκτωβρίου) παρατίθεται μια διαμεσολαβημένη άποψη η οποία αποτυπώθηκε αυτούσια στην εφημερίδα από εθελόντρια δομής όπου διέμεναν παιδιά πρόσφυγες, αναφέροντας χαρακτηριστικά ότι: «'Περίμεναν πώς και πώς να ξεκινήσουν και είναι ενθουσιασμένοι! Εδώ έσερναν τις τσάντες τους και έβγαιναν έξω από το ΠΙΚΠΑ φωνάζοντας ότι θέλουν να πάνε στο σχολείο'». Η εφημερίδα επιλέγει να προβάλει μία διαμεσολαβημένη άποψη μίας Ελληνίδας εθελόντριας και όχι των ίδιων των παιδιών.

Αυτή η απουσία του λόγου των παιδιών καθιστά μερική την αναπαράστασή τους ως υποκειμένων. Όπως χαρακτηριστικά λέει ο Barthes (1980[34], όπως παρατίθεται στο Malkki, 1996: 378) οι πρόσφυγες προσεγγίζονται και αναπαριστώνται ως σιωπηλά θύματα στο οικουμενικό αποιστορικοποιημένο πλαίσιο όπου σταματούν να είναι άτομα και γίνονται γενικά αθώα θύματα: οικουμενικός άνδρας, οικουμενική γυναίκα, οικουμενικό παιδί, τελικά οικουμενική οικογένεια. Αυτό έχει σαν αποτέλεσμα να αφαιρείται από αυτούς η εξουσία να δώσουν αξιόπιστες αφηγήσεις ή καταθέσεις για τις δικές τους συνθήκες σε

[33] Barry, S. (1981). *The Refugee Experience: Defining the Parameters of a Field of Study*. International Migration Review 15:1, σσ. 320-330.
[34] Barthes, R. (1980). *Mythologies.* New York: Hill and Wang

θεσμικούς φορείς (Malkki, 1996: 378). Το στοιχείο της απουσίας λόγου είναι περισσότερο έντονο όσον αφορά τα παιδιά. Τα παιδιά όσο και οι γυναίκες αποτελούν την «συναισθηματικά προκλητική» φιγούρα: από τη μια πλευρά η θηλυκότητα και η μητρότητα κι από την άλλη η παιδικότητα και η αθωότητα. Οι φιγούρες αυτές χρησιμοποιούνται ανεξάρτητα από τις πολιτισμικές και πολιτικές διαφορές όταν στόχος των φορέων εξουσίας, πολιτικής και μέσων ενημέρωσης είναι να απευθυνθούν στον πυρήνα του ανθρωπισμού του κοινού (Malkki, 1996: 388).

Επομένως, η εφημερίδα προβάλλει την ανάγκη βοήθειας των παιδιών, αξιοποιώντας αυτό το τέχνασμα ως μηχανισμό κατασκευής μιας θετικής και ανεκτικής κοινής γνώμης, ενώ ταυτόχρονα ο ενεργητικός λόγος των ίδιων τον υποκειμένων αποσιωπάται. Παρότι φαινομενικά ο λόγος που προβάλλεται εμφανίζεται θετικός, κατασκευάζει μία σχέση ιεραρχίας και συμβολικής εξουσίας. Έτσι, δημιουργεί μία φαινομενική εντύπωση οικειότητας μεταξύ πάσχοντος και αναγνωστών, ενώ στην πραγματικότητα εντείνει τη μεταξύ τους απόσταση (Τοπάλη, 2012: 104), δημιουργώντας τον διαχωρισμό μεταξύ της εθνικής ομάδας και των προσφύγων.

Αυτός ο διαχωρισμός, του οποίου η σημασία συζητήθηκε εκτενώς στο κεφάλαιο 3.1 αναλύοντας τις απόψεις των γονέων και συντακτών της εφημερίδας, διαπερνάει το υλικό κι ας είναι εμφανής μόνο σε δύο άρθρα γνώμης, μάλιστα το ένα εξ αυτών γραμμένο από τον μοναδικό προσκεκλημένο συντάκτη, καθηγητή πανεπιστημίου, που μίλησε επί του θέματος. Παίρνοντας ως δεδομένο ότι δεν υφίσταται «αντικειμενική δημοσιογραφία», αναφερόμαστε σε επιλογή της εφημερίδας στον τρόπο και τα γεγονότα που θα φωτίσει.

Όπως αναφέρει η Λαμπροπούλου (1999: 35-36) συνοψίζοντας διάφορες μελέτες του παρελθόντος, οι ειδήσεις που έχουν αξία να προβληθούν από τα μέσα ενημέρωσης, παρουσιάζουν ένα ή περισσότερα από δεκατρία συγκεκριμένα στοιχεία. Ανάμεσα σε αυτά αναφέρεται η διάρκεια και η επικαιρότητα του συμβάντος, η γεωγραφική, πολιτισμική και πολιτική εγγύτητα του συμβάντος με το κοινό στο οποίο μεταδίδεται η είδηση και η προτίμηση στην παρουσίαση συγκρούσεων. Επιπλέον, ο van Dijk (2000: 37-38) στη μελέτη του για τον ρατσιστικό λόγο στον τύπο αναφέρει ότι τα θέματα που αφορούν τις μειονότητες, και κατ' επέκταση τους πρόσφυγες ως εθνικά Άλλους, παρουσιάζονται με όρους «Εμείς» κι «Αυτοί». Τα μέσα ενημέρωσης, ανάμεσα σε άλλους τρόπους που εντείνουν τον διαχωρισμό, δίνουν έμφαση σε αυτή την πόλωση με το να εστιάζουν σε

προβλήματα και απειλές για Εμάς και συγκρούσεις σχετικά με την ένταξή των Άλλων, ενώ ταυτόχρονα, ο λόγος των προσφύγων σπάνια έχει χώρο στην εφημερίδα. Με άλλα λόγια, αρνητικά θέματα έχουν αρνητικές επιπτώσεις στη συνείδηση των αναγνωστών.

Πράγματι, η εφημερίδα επιλέγει να εστιάσει στις αρνητικές αντιδράσεις κυρίως των γονέων και σε μικρότερο βαθμό, φορέων εξουσίας. Παρουσιάζει, επομένως, ένα θέμα επίκαιρο που αφορά τον ελληνικό χώρο και προσφέρει πεδίο ταύτισης του αναγνωστικού κοινού με την ομάδα των γονέων. Φωτίζει τη σύγκρουση, γεγονός που συνθέτει ένα πλέγμα ανασφάλειας για το μέλλον, για το ποιος θα είναι ο κερδισμένος και ποιος ο χαμένος και επομένως ένταση και αναμονή για νέες πληροφορίες (Λαμπροπούλου, 1999: 36). Εκτός από την πλήρη απουσία του λόγου των παιδιών προσφύγων ή των γονέων τους, απουσιάζουν πλήρως αναφορές σε θετικές αντιδράσεις γονέων, αλλά και ομάδων ή ατόμων που επέδειξαν αλληλεγγύη στα παιδιά πρόσφυγες. Αναφέρεται σε πολύ μικρό βαθμό η αλληλεγγύη των γηγενών παιδιών, αλλά η ταύτιση με το αναγνωστικό κοινό είναι δύσκολη, λόγω της σημασιοδότησης της παιδικής ηλικίας που μπορεί να κρίνει τις απόψεις των παιδιών ως επιπόλαιες, αφελείς και χωρίς σωστή κρίση. Η θετική στάση των δασκάλων η οποία διαμορφώνεται με όρους φιλοξενίας, όπως αναφέρθηκε στο κεφάλαιο 3.2, δεν απαρνιέται το διαχωρισμό, καθώς επίσης και οι θετικές απόψεις της κυβέρνησης κι άλλων πολιτικών φορέων εξουσίας, όπως αναφέρθηκε παραπάνω. Σε κάθε περίπτωση, το ενδιαφέρον μετατοπίζεται στο πεδίο των κοινωνικών συγκρούσεων όσον αφορά τη φοίτηση των παιδιών προσφύγων στα σχολεία, με λεπτομερή παρουσίαση των αρνητικών αντιδράσεων και απαντήσεων σε αυτές από διάφορους φορείς κι από την πλειονότητα των αρθρογράφων της εφημερίδας. Άλλωστε, όπως αναφέρθηκε και στο κεφάλαιο 3.1, μόνο σε ένα άρθρο από το σύνολο των τριάντα δύο δεν γίνεται έστω και μια μικρή αναφορά στις αρνητικές αντιδράσεις.

Συνολικά, η έμφαση τοποθετείται στην εθνική ομάδα, στο «εμείς». Πώς αντιδρούμε, τι θέλουμε, συμφωνούμε ή διαφωνούμε στη φοίτηση των παιδιών στα σχολεία; Υπό αυτό το πρίσμα, ακόμα και ο θετικός λόγος της εφημερίδας μπορεί να ερμηνευθεί ως αυτοσκοπός, ως μία προσπάθεια εξύμνησης του «αντιρατσιστικού φρονήματος» και του πολιτικώς ορθού των αρθρογράφων, απέναντι στις ρατσιστικές αντιδράσεις. Σε κανένα άρθρο της εφημερίδας, δεν χαρακτηρίζεται άμεσα ο λόγος των αντιδράσεων ως ρατσιστικός, παρά τα εμφανή χαρακτηριστικά του ως τέτοιον. Μόνο σε ένα άρθρο, όπως αναφέρθηκε στο

κεφάλαιο 3.2, υπάρχει έμμεσος χαρακτηρισμός των γονέων ως ρατσιστών, με έναν τρόπο που δεν τους κατονομάζει, αλλά γενικά σε ένα κείμενο με θεωρητική ανάλυση, αναφέρει τι επιθυμεί ένας ρατσιστής: «Ο ρατσιστής δεν επιθυμεί την ενσωμάτωση του άλλου, του ξένου, του μειονοτικού, για να μπορεί να τον μισεί, γι' αυτό και επιμένει σε μη αλλοιώσιμα χαρακτηριστικά του, στο χρώμα του δέρματος, στο σχήμα των ματιών...» (Καραϊσκάκη, 2016, 14 Οκτωβρίου). Το γεγονός ότι στις περισσότερες, περιπτώσεις, οι αντιδράσεις των γονέων δικαιολογούνται, τόσο από τους συντάκτες της εφημερίδας όσο κι από φορείς εξουσίας, λόγω της έλλειψης πληροφόρησής τους και του επηρεασμού τους από ακροδεξιές ομάδες, παραπέμπει στην γνωστή έναρξη ρατσιστικών απόψεων «Δεν είμαι ρατσιστής, αλλά…» (van Dijk, 1989: 126). Από την άλλη, μετά το βίαιο περιστατικό σε σχολείο του Περάματος από μέλη της Χρυσής Αυγής, η έμφαση δόθηκε στο ρατσιστικό προφίλ αυτής, από τη μία γιατί τον Ιανουάριο είχε πλέον εξασθενίσει το ζήτημα των αρνητικών αντιδράσεων (σημάδι ότι τον Δεκέμβριο δεν είχε γραφτεί ούτε ένα άρθρο σχετικά με τη φοίτηση των παιδιών στα σχολεία) και επιπλέον γιατί η Χρυσή Αυγή φαίνεται να ήταν ο πιο απενοχοποιημένος και κατάλληλος τόπος για να γίνει λόγος για ρατσισμό, καθώς πολιτικά ανήκει στο ακροδεξιό φασιστικό φάσμα. Επομένως, η εφημερίδα αναθεματίζει τον ρατσισμό, τοποθετώντας τον στη Χρυσή Αυγή, ενώ παράλληλα, απενοχοποιεί τον ρατσιστικό λόγο των υπολοίπων.

Ξαναγυρνώντας στο αρχικό συμπέρασμα, η αναπαράσταση των παιδιών προσφύγων ως φορέων του δικαιώματος στην εκπαίδευση είναι θετική, στα όρια της δημοκρατίας των δυτικών κρατών που τα ανθρώπινα δικαιώματα «υπακούουν σε ιστορικά συγκεκριμένους πολιτικούς, κοινωνικούς συσχετισμούς και συσχετισμούς εξουσίας» (Τρουμπέτα, 2012: 186-187). Στα πλαίσια αυτά ωστόσο, εξακολουθούν να υπάρχουν διαχωρισμοί και σχέσεις εξουσίας μεταξύ γηγενών και μεταναστών που μεταφράζεται στο λόγο της εφημερίδας ως ένας, κατά βάση, υπόρρητος ρατσιστικός λόγος. Ο ρατσιστικός λόγος αποτελεί απόρροια της γενικότερης πολιτικής αποκλεισμού, εξαίρεσης και καταστολής που αφορά τους πρόσφυγες και αφορά και τα παιδιά πρόσφυγες καθώς, παρά την δυτική νοηματοδότηση της παιδικής ηλικίας ως ένα φυσικό καθεστώς, δεν βρίσκονται αποκομμένα από το κοινωνικό συγκείμενο της κοινωνικής τους ομάδας. Ο λόγος αυτός, πέρα από τον εντοπισμό του στον άμεσο λόγο της εφημερίδας σε μικρή έκταση άρθρων, εντοπίζεται στην

επιλογή της θεματολογίας σχετικά με το θέμα φοίτησης των παιδιών στο σχολείο από την εφημερίδα.

Τελειώνοντας, στο σημείο αυτό κρίνεται απαραίτητο να επισημανθούν για άλλη μια φορά οι περιορισμοί της παρούσας εργασίας σχετικά με τη μικρή της έκταση και την απουσία ικανού αριθμού ακαδημαϊκών αναλύσεων της συνθήκης την οποία μελετά λόγω του πρόσφατου χαρακτήρα της. Επομένως, οι προοπτικές για περαιτέρω ανάλυση του θέματος είναι σημαντικές και απαραίτητες. Όσον αφορά την αναπαράσταση των παιδιών προσφύγων ως φορέων του δικαιώματος στην εκπαίδευση, η παρούσα εργασία θα μπορούσε να διευρυνθεί επιχειρώντας μία συγκριτική μελέτη περισσοτέρων εφημερίδων με διαφορετικό πολιτικό προσανατολισμό προκειμένου να εντοπιστούν ενδεχόμενα σημεία σύγκλισης ή απόκλισης. Θα μπορούσε, επιπλέον, να εξεταστεί το ζήτημα στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, όπως το Facebook ή το Twitter τα οποία θα άξιζε να συγκριθούν με επίσημα μέσα ενημέρωσης όπως ο τύπος. Επίσης, θα άξιζε να ερευνηθούν οι απόψεις των γονέων ή εκπαιδευτικών σχετικά με την ένταξη των παιδιών προσφύγων στα σχολεία. Τέλος, μεγάλη σημασία θα είχε να εξεταστεί κι ο λόγος των ίδιων των υποκειμένων, των παιδιών προσφύγων, ως προς τις απόψεις τους για την παρεχόμενη εκπαίδευση και την επιθυμία τους για τυχόν αλλαγές.

Βιβλιογραφικές αναφορές

Ελληνόγλωσση βιβλιογραφία:

Agamben, G. (2005). *Homo sacer: Κυρίαρχη εξουσία και γυμνή ζωή.* Αθήνα: Scripta. Μετάφραση: Παναγιώτης Τσιαμούρας.

Αθανασίου, Α. (2007). *Ζωή στο όριο: Δοκίμια για το σώμα, το φύλο και τη βιοπολιτική.* Αθήνα: Εκκρεμές.

Αθανασίου, Α. & Τσιμουρής, Γ. (2013). *Χαρτογραφώντας τη βιοπολιτική των συνόρων: Σώματα, τόποι, απεδαφοποιήσεις.* Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών, 140-141 Β΄– Γ΄, σσ. 3-37.

Ανδρούσου, Α. (2000). *Διαπολιτισμική διάσταση στην εκπαιδευτική πρακτική*. Στο: Βαφέα, Α. (συντ.), *Το πολύχρωμο σχολείο. Μια εμπειρία διαπολιτισμικής εκπαίδευσης μέσα από την τέχνη* (σσ. 11-23). Αθήνα: Νήσος.

Άντερσον, Μπ. (1997). *Φαντασιακές κοινότητες: Στοχασμοί για τις απαρχές και τη διάδοση του εθνικισμού*. Αθήνα: Νεφέλη. Μετάφραση: Ποθητή Χαντζαρούλα.

Allemand, S. &Schnapper, D. (2006). *Κρίνοντας το ρατσισμό*. Αθήνα: Πατάκης. Μετάφραση: Αλίκη Κεραμιδά.

Bauman, Z. (2008). *Θνητότητα, αθανασία και άλλες στρατηγικές ζωής*. Στο: Μακρυνιώτη, Δ. (επιμ.), *Περί θανάτου, η πολιτική διαχείριση της θνητότητας* (σσ. 131-161). Αθήνα: Νήσος.

Βουβουσίρα, Σ. (2012). *Οι αναπαραστάσεις της παιδικής ηλικίας στον αθηναϊκό τύπο: όψεις θυματοποίησης των παιδιών κατά το έτος 2006*. Στο: Κούρτη, Ευ. (επιμ.), *Παιδική ηλικία και Μέσα Μαζικής Επικοινωνίας*, (σσ. 266-280). Αθήνα: Ηρόδοτος/Ο.Μ.Ε.Ρ.

Γκόλντιν, Ι., Κάμερον, Τζ. & Μπαλαρατζάν Μ. (2013). *Αυτοί δεν είναι σαν εμάς. Το παρελθόν και το μέλλον της μετανάστευσης.* Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης. Μετάφραση: Ελένη Αστερίου.

Γκολφινόπουλος, Γ. (2007). *«Έλληνας ποτέ…»: Αλβανοί και ελληνικός τύπος τη νύχτα της 4ης Σεπτεμβρίου 2004*. Ιωάννινα: Ισνάφι.

Δουζίνας, Κ. (2006). *Το τέλος των ανθρωπίνων δικαιωμάτων.* Αθήνα: Παπαζήσης.

Douglas, Μ. (2004). *Καθαρότητα και κίνδυνος. Κοσμική μίανση*. Στο: Μακρυνιώτη, Δ. (επιμ.), *Τα όρια του σώματος. Διεπιστημονικές προσεγγίσεις* (σσ. 113-123). Αθήνα: Νήσος.

Εφημερίς της Κυβερνήσεως της Ελληνικής Δημοκρατίας (2007). *Προεδρικό Διάταγμα 220/2007 - ΦΕΚ 251/Α/13-11-2007.* Αρ. Φύλλου 251. Αθήνα: Εθνικό Τυπογραφείο. (Π.Δ.220/2007, άρθρο 9).

Εφημερίς της Κυβερνήσεως της Ελληνικής Δημοκρατίας (2016). *Νόμος 4415/2016 - ΦΕΚ 159/Α/6-9-2016.* Αρ. Φύλλου 159. Αθήνα: Εθνικό Τυπογραφείο. (Ν.4415/2016, άρθρο 38).

Κόλλιας, Α. (2014). *Ανάλυση περιεχομένου. Εξέλιξη, τεχνικές και εφαρμογές της μεθόδου στη μελέτη της επικοινωνίας.* Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση.

Κυριαζή, Ν. (2011). *Η κοινωνιολογική έρευνα. Κριτική επισκόπηση των μεθόδων και των τεχνικών*. Αθήνα: Πεδίο.

Κωνσταντινίδου, Χ. (2012). *Η εικόνα του παιδιού ως «ιδανικού θύματος» στις ελληνικές εφημερίδες. Η περίπτωση του δεύτερου πολέμου στο Ιράκ το 2003*. Στο: Κούρτη, Ευ. (επιμ.), *Παιδική ηλικία και Μέσα Μαζικής Επικοινωνίας*, (σσ. 282-305). Αθήνα: Ηρόδοτος/Ο.Μ.Ε.Ρ.

Λαμπροπούλου, Π. Ε. (1999). *Η κατασκευή της κοινωνικής πραγματικότητας και τα μέσα μαζικής επικοινωνίας: Η περίπτωση της βίας και της εγκληματικότητας*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Λέκκα, Β. & Πανουτσόπουλος, Γ. (2016). *Ανάμεσα στα σύνορα: Μετασχηματισμοί των μηχανισμών ελέγχου και διαχείρισης της μετανάστευσης*. Στο: Λάγιος, Θ., Λέκκα, Β. & Πανουτσόπουλος Γ., *Διάχυση συνόρων, χάραξη σωμάτων, σημεία καταγραφής*(σσ. 9-80). Αθήνα: Futura.

Μακρυνιώτη, Δ. (2004). *Εισαγωγή.* Στο: Μακρυνιώτη, Δ. (επιμ.), *Τα όρια του σώματος. Διεπιστημονικές προσεγγίσεις* (σσ. 11-73). Αθήνα: Νήσος.

Μπάλιας, Σ. (2011). *Τα δικαιώματα του παιδιού: Ο δρόμος προς την ελευθερία.* Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση.

Μπαλιμπάρ, Ετ. (2017). *Υπάρχει «νεορατσισμός»*; Στο: Μπαλιμπάρ, Ετ. & Βάλλερστάιν, Ιμ., *Φυλή, έθνος, τάξη: Οι διφορούμενες ταυτότητες*(σσ. 31-48). Αθήνα: Νήσος. Μετάφραση: Άγγελος Ελεφάντης & Ελένη Καλαφάτη.

Μπάτζιου, Αθ. (2009). *Η εικόνα της ετερότητας στα ΜΜΕ: Μια συγκριτική μελέτη της οπτικής απεικόνισης των μεταναστών στον τύπο δύο νέων χωρών υποδοχής (Ελλάδα & Ισπανία)*(Διδακτορική Διατριβή, Αθήνα: Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, Τμήμα Επικοινωνίας, Μέσων και Πολιτισμού). Διαθέσιμο στο Εθνικό Αρχείο Διδακτορικών Διατριβών:https://phdtheses.ekt.gr/eadd/handle/10442/18858

OHCHR (1948). *Οικουμενική Διακήρυξη για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα.* Ανακτήθηκε από http://www.ohchr.org/EN/UDHR/Pages/Language.aspx?LangID=grk στις 30/4/2017.

Πανταζής, Β. (2011). *Ανθρώπινα δικαιώματα: Δικαιώματα του παιδιού και εκπαίδευση.* Αθήνα: Διάδραση.

Παπαταξιάρχης, Ε. (2016). *Μια μεγάλη ανατροπή: Η «ευρωπαϊκή και προσφυγική κρίση» και ο νέος πατριωτισμός της «αλληλεγγύης»*. Σύγχρονα Θέματα, 132-133, σσ. 7-28.

Πεχτελίδης, Ι. (2015). *Κοινωνιολογία της Παιδικής Ηλικίας*. Αθήνα: ΣΕΑΒ.

Ροντιέ, Κ. & Πορτβέν, Κ. (2016). *Μετανάστες & Πρόσφυγες: Απαντήσεις σε αναποφάσιστους, ανήσυχους και επιφυλακτικούς.* Αθήνα: Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου. Μετάφραση: Νίκος Κούρκουλος.

Σακαλάκη, Μ. (2008). *Η ανάλυση περιεχομένου.* Στο Παπαστάμος, Σ. (επιμ.), *Εισαγωγή στην κοινωνική ψυχολογία. Επιστημολογικοί προβληματισμοί και μεθοδολογικές κατευθύνσεις*, τόμος Α' (σσ. 473-489). Αθήνα: Πεδίο.

Τοπάλη, Π. (2012). *Πρόσφυγες στις δυτικές κοινωνίες και στην Ελλάδα: Αναπαραστάσεις, σώμα και διαχείριση της οδύνης*. Στο Τρουμπέτα, Σ. (επιμ.), *Το προσφυγικό και μεταναστευτικό ζήτημα: Διαβάσεις και μελέτες συνόρων* (σσ. 99-129). Αθήνα: Παπαζήσης.

Τρουμπέτα, Σ. (2012). *Πρόσφυγες και φιλανθρωπικός ανθρωπισμός: Ο προσδιορισμός του προσφυγικού υποκειμένου μεταξύ προστασίας, καταστολής και σωματοποίησης.* Στο Τρουμπέτα, Σ. (επιμ.), *Το προσφυγικό και μεταναστευτικό ζήτημα: Διαβάσεις και μελέτες συνόρων* (σσ. 185-213). Αθήνα: Παπαζήσης.

Ύπατη Αρμοστεία των Ηνωμένων Εθνών για τους Πρόσφυγες ΥΑ (1951). *Σύμβαση του 1951 για το Καθεστώς των Προσφύγων.* Ανακτήθηκε από https://www.unric.org/html/greek/pdf/refugeeconvention-GRE.pdf στις 30/4/2017.

Ύπατη Αρμοστεία των Ηνωμένων Εθνών για τους Πρόσφυγες (ΥΑ) (2009). *Εγχειρίδιο για τις διαδικασίες και τα κριτήρια καθορισμού του καθεστώτος των προσφύγων σύμφωνα με τη Σύμβαση του 1951 και το Πρωτόκολλο του 1967 για το καθεστώς των προσφύγων.* Αθήνα: Γραφείο του Ύπατου Αρμοστή Των Ηνωμένων Εθνών για τους Πρόσφυγες.

Υπουργείο Εσωτερικών Και Διοικητικής Ανασυγκρότησης (2015). *Κώδικας Μετανάστευσης Κοινωνικής Ένταξης και λοιπές διατάξεις ΝΟΜΟΣ 4251/2014*. Αθήνα. (Ν. 4251/2014, άρθρο 21).

Υπουργείο Παιδείας, Έρευνας και Θρησκευμάτων (2016). *Επιστολή προς διευθυντές για προσφυγικό.* Αθήνα. Ανακτήθηκε από https://www.minedu.gov.gr/publications/docs2016/688%CE%93%CE%931CE%95%CE%A0%CE%99%CE%A3%CE%A4%CE%9F%CE%9B%CE%97%CE%A0%CE%A1%CE%9F%CE%A3%CE%94%CE%99%CE%95%CE%A5%CE%98%CE%A5%CE%9D%CE%A4%CE%95%CE%A3%CE%93%CE%99%CE%91%CE%A0%CE%A1%CE%9F%CE%A3%CE%A6%CE%A5%CE%93%CE%99%CE%9A%CE%9F_signed1.pdf στις 29/1/2018.

Φουκώ, Μ. (1976). *Επιτήρηση και τιμωρία. Η γέννηση της φυλακής*. Αθήνα: Κέδρος. Μετάφραση: Καίτη Χατζηδήμου & Ιουλιέτα Ράλλη.

Φουκώ, Μ. (2015). *Για την υπεράσπιση της κοινωνίας*. Αθήνα: Ψυχογιός. Μετάφραση: Τιτίκα Δημητρούλια.

Φωτιάδης, Α. (2015). *Έμποροι των συνόρων: Η νέα ευρωπαϊκή αρχιτεκτονική επιτήρησης*. Αθήνα: Ποταμός.

Ξενόγλωσση βιβλιογραφία:

Benhabib, S. (2004). *The rights of others.*Cambridge: Cambridge University Press.

Braun, V. & Clarke, V. (2006). *Using thematic analysis in psychology.* Qualitative Research in Psychology, 3:2, σσ. 77-101.

Crow, G. (2002). *Social solidarities. Theories, identities and social change*. Buckingham: Open University Press.

Donnelly, J. (2017). *International human rights: Dilemmas in world politics.* New York: Westview Press (5η έκδοση).

Fotopoulos, S. & Kaimaklioti, M. (2016). *Media discourse on the refugee crisis: on what have the Greek, German and British press focused?.*European View, 15, σσ. 265–279.

Gabrielatos, C. & Baker, P. (2008). *Fleeing, Sneaking, Flooding: A Corpus Analysis of Discursive Constructions of Refugees and Asylum Seekers in the UK Press, 1996-2005.* Journal of English Linguistics, 36:1, σσ.5-38.

Harper, I. &Raman, P. (2008). *Less than human? Diaspora, disease and the question of citizenship*. International Migration, 46:5, σσ. 3-26.

Hathaway, C. J. (2005).*The Rights of Refugees under International Law.* Cambridge: Cambridge University Press.

Henriette Johansen (2016). *The Greek refugee camps and the reality of migration.*Ανακτήθηκε από https://www.clingendael.nl/publication/greek-refugee-camps-and-reality-migration στις 19/03/2017.

IOM (2017). *Report 2016: DTM in the Mediterranean and beyond*. Γενεύη: IOM.

Karppinen, K. (2008). *Media and the paradox of pluralism*. Στο Hesmondhalgh, D &Toynbee, J. (επιμ.), *Media and Social Theory* (σσ. 27-42). London: Routledge.

Konijn, A. E. & ten Holt M. J. (2010). *From noise to nucleus. Emotion as key construct in processing media messages*. Στο Döveling, K., von Scheve C. & Konijn, A. E. (επιμ.), *The Routledge handbook of emotions and mass media* (σσ. 37-53). London: Routledge.

Koshavi, S. (2007). *The 'illegal' traveller: an auto-ethnography of borders.* Social Anthropology, 15:3, σσ. 321-334.

Khosravinik, M. (2009). *The representation of refugees, asylum seekers and immigrants in British newspapers during the Balkan conflict (1999) and the British general election (2005)*. Discourse Society, 20:4, σσ. 477-498.

Malkki, L. (1996). *Speechless Emissaries: Refugees, Humanitarianism, and Dehistoricization*. Cultural Anthropology, 11:3, σσ. 377-404.

Morrison, J & Backers, S. (2001). *`The dark-side of globalisation': the criminalisation of refugees.* Race & Class, 43:1, σσ. 71-81.

Migliarini, V. (2009). *A study of the implementation of the Geneva Convention relating to the Status of Refugees and the Convention on the Rights of the Child in the UK and Italy.*Διπλωματική Εργασία. Λονδίνο: University of London, Institute of Education.

Nail, T. (2015). *The figure of the migrant.* Stanford, California: Stanford University Press.

Orgad, S. (2012). *Media representation and the global imagination*. Cambridge: Polity Press.

Papataxiarchis, E. (2016). Being 'there': At the front line of the 'European refugee crisis' - part 1. Anthropology Today 32:2, σσ. 5-9.

Pokhrel, K. A. (2011). *"Eurocentrism"*, στο*Encyclopaedia of Global Justice*, Chatterjee, K. D. (επιμ.). Dordrecht: Springer Netherlands (σσ. 321-325).

UNHCR (2008). *2007 UNHCR Statistical Annex*. Γενεύη: UNHCR.

United Nations (1948). *Universal Declaration of Human Rights.* Ανακτήθηκε από http://www.un.org/en/universal-declaration-human-rights/ στις 24/01/2018.

van Dijk, T. A. (1989). *Structures and Strategies of Discourse and Prejudice.*Στο van Oudenhoven, J.P. & Willemsen, T. M. (επιμ.), *Ethnic Minorities: Social Psychological Perspectives* (σσ. 115-138). Amsterdam: Swets and Zeitlinger.

van Dijk, T. A. (1991). *Racism and the press.* London: Routledge.

van Dijk, T. A. (2000). *New(s) racism: a discourse analytical approach*. Στο Simon Cottle (επιμ.),*Ethnic minorities and the media* (σσ. 33-49). Buckingham: Open University Press.

van Gorp, B. (2005). *Where is the Frame?: Victims and Intruders in the Belgian Press Coverage of the Asylum Issue*. European Journal of Communication, 20:4, σσ. 484-507.

Παράρτημα

Άρθρα από Καθημερινή (τελευταία ανάκτηση 5/2/2018)

3/9/2016. *Παλιά εργοστάσια και ξενοδοχεία γίνονται κέντρα φιλοξενίας:* http://www.kathimerini.gr/873378/article/epikairothta/ellada/palia-ergostasia-kai-3enodoxeia-ginontai-kentra-filo3enias(Ιωάννα Φωτιάδη).

23/9/2016. *Η κινδυνολογία σαν επάγγελμα:* http://www.kathimerini.gr/876133/opinion/epikairothta/politikh/h-kindynologia-san-epaggelma (Παντελής Μπουκάλας).

28/9/2016. *Ανάχωμα στις αντιδράσεις των γονέων η στάση των εκπαιδευτικών:* http://www.kathimerini.gr/876714/article/epikairothta/ellada/anaxwma-stis-antidraseis-twn-gonewn-h-stash-twn-ekpaideytikwn (Γιάννης Ελαφρός).

30/9/2016. *«Δηλητηριάζουν» τα παιδιά τους:* http://www.kathimerini.gr/877127/opinion/epikairothta/politikh/dhlhthriazoyn-ta-paidia-toys (Σταύρος Τζίμας).

30/9/2016. *«Μας φαίνεται παράξενο ότι γονείς σκέφτονται έτσι για άλλα παιδιά»:* www.kathimerini.gr/877076/article/epikairothta/ellada/mas-fainetai-para3eno-oti-goneis-skeftontai-etsi-gia-alla-paidia (Γιάννης Ελαφρός).

30/9/2016. *Μετωπική σύγκρουση στη Βουλή για το μεταναστευτικό:* http://www.kathimerini.gr/877126/article/epikairothta/politikh/metwpikh-sygkroysh-sth-voylh-gia-to-metanasteytiko (Γιώργος Σ. Μπουρδάρας).

1/10/2016. *Ντόμινο αντιδράσεων για τα προσφυγόπουλα στα σχολεία:* http://www.kathimerini.gr/877391/article/epikairothta/ellada/ntomino-antidrasewn-gia-ta-prosfygopoyla-sta-sxoleia (Φαίδρα Μπράττου).

4/10/2016. *Φόβοι για νέα επεισόδια σε άλλα νησιά:* http://www.kathimerini.gr/877549/article/epikairothta/ellada/fovoi-gia-nea-epeisodia-se-alla-nhsia (Τάνια Γεωργιοπούλου).

6/10/2016. *Έναρξη σχολικού έτους για πρόσφυγες:* http://www.kathimerini.gr/877869/article/epikairothta/ellada/enar3h-sxolikoy-etoys-gia-prosfyges (Απόστολος Λακασάς).

9/10/2016. *Σχολική «Σύγκρουση των Πολιτισμών»:* http://www.kathimerini.gr/878371/opinion/epikairothta/politikh/sxolikh-sygkroysh-twn-politismwn (Γιώργος Πρεβελάκης).

11/10/2016. *Γ. Καμίνης: «Υπερηφάνεια και συγκίνηση για τα μαθήματα στα προσφυγόπαιδα»:* http://www.kathimerini.gr/878689/article/epikairothta/politikh/g-kaminhs-yperhfaneia-kai-sygkinhsh-gia-ta-ma8hmata-sta-prosfygopaida

11/10/2016. *Με μεμονωμένα επεισόδια η πρώτη μέρα στο σχολείο:* http://www.kathimerini.gr/878614/article/epikairothta/ellada/me-memonwmena-epeisodia-h-prwth-mera-sto-sxoleio (Απόστολος Λακασάς).

12/10/2016. *Υποδοχή προσφύγων σε 19 σχολεία:* http://www.kathimerini.gr/878770/article/epikairothta/ellada/ypodoxh-prosfygwn-se-19-sxoleia (Απόστολος Λακασάς).

12/10/2016. *Δικαίωμά τους το χρέος μας:* http://www.kathimerini.gr/878844/opinion/epikairothta/politikh/dikaiwma-toys-to-xreos-mas (Παντελής Μπουκάλας).

12/10/2016. *Το «κουδούνι» που δεν χτύπησε ποτέ:* http://www.kathimerini.gr/878841/opinion/epikairothta/politikh/to-koydoyni-poy-den-xtyphse-pote (Μαρία Κατσουνάκη).

13/10/2016. *«Φεγγαράκι μου λαμπρό» με μαντήλα:* http://www.kathimerini.gr/879003/opinion/epikairothta/politikh/feggaraki-moy-lampro-me-mantila (Τάκης Θεοδωρόπουλος).

13/10/2016. *Σχεδόν άδειο παραμένει το σχολείο στον Προφήτη:* http://www.kathimerini.gr/878936/article/epikairothta/ellada/sxedon-adeio-paramenei-to-sxoleio-ston-profhth(Γιάννης Ελαφρός).

14/10/2016. *Εκεί που τα φαντάσματα νικούν…* http://www.kathimerini.gr/879192/opinion/epikairothta/politikh/ekei-opoy-ta-fantasmata-nikoyn (Τασούλα Καραϊσκάκη).

14/10/2016. *Κυρώσεις προαναγγέλλει το υπ. Παιδείας:* http://www.kathimerini.gr/879130/article/epikairothta/ellada/kyrwseis--proanaggellei-to-yp-paideias (Απόστολος Λακασάς).

15/10/2016. *Εμμένουν οι γονείς στο δημοτικό του Δ. Βόλβης:* http://www.kathimerini.gr/879311/article/epikairothta/ellada/emmenoyn-oi-goneis-sto-dhmotiko-toy-d-volvhs (Γιάννης Ελαφρός).

16/10/2016. *Για τα παιδιά του πολέμου:* http://www.kathimerini.gr/879428/article/epikairothta/ellada/gia-ta-paidia-toy-polemoy (Απόστολος Λακασάς).

8/11/2016. *Δυσαρέσκεια Γιούνκερ για πρόσφυγες:* http://www.kathimerini.gr/882524/article/epikairothta/ellada/dysareskeia-gioynker-gia-prosfyges (Τάνια Γεωργιοπούλου).

10/11/2016. *Σχολικό κουδούνι για 12 προσφυγόπουλα στη Μυτιλήνη:* http://www.kathimerini.gr/882895/article/epikairothta/ellada/sxoliko-koydoyni-gia-12-prosfygopoyla-sth-mytilhnh (Ανθή Παζιανού).

22/11/2016. *Προσφυγικό: «Εχθρός» ο νεκρός χρόνος:* http://www.kathimerini.gr/884595/article/epikairothta/ellada/prosfygiko-ex8ros-o-nekros-xronos (Ιωάννα Φωτιάδη).

24/11/2016. *Κρούσματα ηπατίτιδας Α σε προσφυγόπουλα στο νομό Πρέβεζας:* http://www.kathimerini.gr/884857/article/epikairothta/ellada/kroysmata-hpatitidas-a-seprosfygopoyla-ston-nomo-prevezas (Γιάννης Ελαφρός).

25/11/2016. *Σύρματα στα λιβάδια:* http://www.kathimerini.gr/885206/opinion/epikairothta/politikh/syrmata-sta-livadia (Παντελής Μπουκάλας).

18/01/2017. *Ρατσιστική επίθεση Λαγού σε σχολείο του Περάματος:* http://www.kathimerini.gr/892144/article/epikairothta/ellada/ratsistikh-epi8esh-lagoy-se-sxoleio-toy-peramatos (Απόστολος Λακασάς).

19/01/2017. *Χρυσορατσιστικά γιουρούσια:* http://www.kathimerini.gr/892393/opinion/epikairothta/politikh/xrysoratsistika-gioyroysia (Παντελής Μπουκάλας).

19/01/2017. *Εισαγγελική παρέμβαση για τα επεισόδια σε σχολείο του Περάματος:* http://www.kathimerini.gr/892311/article/epikairothta/ellada/eisaggelikh-paremvash-gia-ta-epeisodia-se-sxoleio-toy-peramatos (Ιωάννα Φωτιάδη, Γιάννης Ελαφρός).

21/01/2017. *Βολές από Κ. Γαβρόγλου κατά της ΕΛ.ΑΣ:* http://www.kathimerini.gr/892690/article/epikairothta/politikh/voles-apo-k-gavrogloy-kata-ths-elas (Απόστολος Λακασάς).

24/01/2017. *«Σύγκρουση» για τη φοίτηση προσφυγόπουλων στη Λάρισα:* http://www.kathimerini.gr/893029/article/epikairothta/ellada/sygkroysh-gia-th-foithsh-prosfygopoylwn-sth-larisa

26/01/2017. *Διευθύντρια 26ου Δημοτικού Λάρισας: «Τα παιδιά θα τα καλοδεχθούμε»:* http://www.kathimerini.gr/893368/article/epikairothta/ellada/diey8yntria-26oy-dhmotikoy-larisas-ta-paidia-8a-ta-kalodex8oyme (Λίνα Γιάνναρου).